

Preventie van intergenerationeel geweld Nederland en EU

Verkenning van wat werkt

Majone Steketeer
Reneé Römken
Trees Pels
Katinka Lünemann
Eliane Smits van Waesberghe
Jodi Mak
Jamila Mejdoubi
Hanna Harthoorn

Maart 2016

Inhoud

1	Inleiding	5
1.1	Waarom dit onderzoek	5
1.2	Vraag- en doelstelling	6
1.3	Kernbegrippen	7
1.4	Opzet en uitvoering van het onderzoek	9
1.4.1	Verkennde fase: Keuze voor beloftevolle praktijken	9
1.4.2	Verdieping door studie naar de beloftevolle praktijken	11
2	Preventie van intergenerationeel geweld: theoretisch kader	13
2.1	Inleiding	13
2.2	Intergenerationele overdracht van geweld in het gezin	13
2.2.1	Aard en omvang kindermishandeling	14
2.2.2	Aard en omvang partnergeweld	15
2.2.3	Gendersverschillen in aard en omvang van geweld in het gezin ¹⁶	
2.3	Theoretische uitgangspunten	17
2.3.1	De betekenis van sekse en gender in relatie tot geweld	17
2.3.2	Het doorbreken van intergenerationele overdracht van geweld	18
2.4	Preventiemodellen	20
2.4.1	Een analysemodel voor gendersensitieve preventie	21
2.5	Evidentie voor de werkzaamheid van projecten en algemeen werkzame factoren	23
2.5.1	Evidentie en gradaties daarin	23
2.5.2	Werkzame elementen in preventieve interventies	24
2.5.3	Algemeen werkzame elementen: professional en alliantie	26
2.6	Conclusie	27
3	Preventie in Nederland en buitenland: uitkomsten van onderzoek	29
3.1	Inleiding	29
3.2	Domein community	29
3.2.1	Beschrijving geselecteerde Nederlandse projecten	30
3.2.2	Aandacht voor beschermende en risicofactoren	31
3.2.3	Beschrijving werkzame factoren	31
3.2.4	Aandacht voor gendersensitieve factoren	33
3.2.5	Voorbeelden uit het buitenland	34
3.2.6	Samenvattende conclusie	36
3.3	Domein peers	37
3.3.1	Geselecteerde Nederlandse interventies	37
3.3.2	Aandacht voor beschermende en risicofactoren	40
3.3.3	Beschrijving werkzame factoren	41
3.3.4	Aandacht voor gendersensitieve factoren	44
3.3.5	Wat we kunnen leren uit het buitenland	45
3.3.6	Samenvattende conclusie	46
3.4	Domein Individu/Familie	47
3.4.1	Geselecteerde interventies in Nederland	48
3.4.2	Aandacht voor beschermende factoren en risicofactoren	48
3.4.3	Beschrijving werkzame factoren	49
3.4.4	Aandacht voor gendersensitiviteit	52
3.4.5	Wat we kunnen leren uit het buitenland	53
3.4.6	Samenvattende conclusies	55
3.5	Overheidsbeleid gericht op preventie	56
3.5.1	Huidig preventiebeleid in Nederland	56
3.5.2	Gendergerelateerde factoren in het preventiebeleid	57
3.5.3	Verbeteringen voor het gendersensitief preventie beleid	57
3.5.4	Overheidsbeleid in Spanje	58

4	Samenvattende conclusie	61
4.1	Inleiding	61
4.2	Concluderende inzichten over veelbelovende praktijken, de werkzame elementen en gendersensitiviteit	62
4.2.1	Wanneer is sprake van veelbelovende praktijken?	62
4.2.2	Werkzame elementen	66
4.2.3	Gendersensitiviteit	67
4.3	Overheidsbeleid	69
5	Literatuur	73

1 *Inleiding*

1.1 *Waarom dit onderzoek*

Geweld in gezinnen en relaties is wijdverspreid en hardnekkig. Getuige zijn van geweld tussen ouders en het als kind slachtoffer zijn van geweld in het gezin vergroot de kans op het zijn van pleger en/of slachtoffer van geweld in de privésfeer als volwassene. Patronen van geweld zijn niet eenvoudig te veranderen, en kunnen zich van de ene generatie op de andere generatie voortzetten. Of het geweld zich van generatie op generatie voortzet is van verschillende factoren afhankelijk, die van individuele aard kunnen zijn, op het niveau van het gezin liggen, of meer maatschappelijk van aard zijn. Er zijn risicoverhogende factoren en beschermende factoren, die in complexe samenhang met elkaar bijdragen aan het wel of niet voorkomen van geweld in het gezin. Geweld in relaties hangt onder meer samen met machtsongelijkheid tussen mannen en vrouwen, waaronder een verschil in economische macht en verschil in zorgverantwoordelijkheid tussen mannen en vrouwen. Eigen kracht van vrouwen, hun arbeidsparticipatie en een meer gelijke verdeling van zorgarbeid binnenshuis tussen vrouwen en mannen kunnen van groot belang zijn als beschermende factoren, naast ondersteuning van ouders bij de opvoeding van kinderen en het verwerken van geweldservaringen door kinderen.

In het emancipatiebeleid van het ministerie van OCW neemt de bestrijding van geweld tegen vrouwen onder andere door het vergroten van de relationele en seksuele weerbaarheid van jongeren een prominente plaats in (Hoofdlijnenbrief Emancipatiebeleid 2013-2016). Er wordt ook een koppeling gemaakt met het stimuleren van (arbeids-)participatie van vrouwen. Economische zelfstandigheid wordt in het beleid beschouwd als bevorderlijk voor de weerbaarheid van vrouwen, omdat het bijdraagt aan financiële onafhankelijkheid. Het versterken van weerbaarheid van vrouwen die slachtoffer zijn (geweest) van huiselijk geweld is een van de prioriteiten in het emancipatiebeleid. Met dit beleid wordt een bijdrage geleverd aan de rijksbrede aanpak geweld in afhankelijkheidsrelaties van de ministeries van VWS, VenJ, OCW en SZW. Het doorbreken van de intergenerationale overdracht van geweld in gezinnen is hier als derde pijler in opgenomen. Ook op gemeentelijk niveau, zoals in het beleid van de G4, geldt het doorbreken van de intergenerationale overdracht van geweld als belangrijk beleidsspeerpunt.

Geweld in de privésfeer, en geweld tegen vrouwen en kinderen in het bijzonder, wordt beschouwd als een schending van de fundamentele mensenrechten. In de afgelopen decennia heeft het denken hierover zich in rap tempo ontwikkeld. Met betrekking tot geweld tegen vrouwen is dit voor het eerst verankerd in het VN Vrouwenverdrag (CEDAW, meer in het bijzonder Algemene Aanbeveling 19 uit 1992), en voor geweld tegen kinderen is het VN Verdrag over de Rechten van Kind richtinggevend. In het recentelijk geratificeerde Verdrag van Istanbul (Raad van Europa) ter preventie en bestrijding van geweld tegen vrouwen en huiselijk geweld is nogmaals vastgelegd dat geweld tegen vrouwen en huiselijk geweld een schending is van mensenrechten. Het Verdrag benadrukt daarom de urgentie van preventiebeleid, en de noodzaak van gendersensitiviteit in beleidsontwikkeling en -uitvoering. Toepassing van het mensenrechtenkader betekent dat de overheid de actieve plicht heeft om haar burgers in staat te stellen hun rechten daadwerkelijk te realiseren. Het voorkomen dat burgers slachtoffer worden van geweld is in dat licht bezien een cruciale verplichting, en dat geldt meer specifiek dus ook voor vrouwen en kinderen die relatief gezien een groot risico lopen om slachtoffer te worden van intiem partner geweld en kindermishandeling. Dit brengt met zich mee dat een geïntegreerde aanpak vanuit mensenrechtenoogpunt een essentiële verplichting is. Het geweld dient te worden geplaatst in de context van ongelijke machtsverhoudingen (tussen seksen, tussen generaties). Gelet op de recente ratificatie van het Verdrag van Istanbul (19 november 2015) is belang én urgentie toegenomen van

samenhangend en geïntegreerd preventiebeleid inzake geweld tegen vrouwen en huiselijk geweld in brede zin met oog voor specifieke genderaspecten.

In het onderhavige onderzoek is beoogd de verbinding te leggen tussen de preventie van geweld in gezinnen en emancipatie van vrouwen en mannen. Op die manier hopen we relevante inzichten in de samenhang aan te kunnen reiken. Het onderzoek is nadrukkelijk een verkenning van de mogelijkheden tot preventie van intergenerationele overdracht van geweld in gezinnen, waarbij aandacht is voor de emancipatie van de gezinsleden. We hebben hiervoor verschillende bestaande preventieprojecten of praktijken geselecteerd in Nederland en Europa die op het eerste oog in hun aanpak aandacht hebben voor zowel het voorkomen van geweld in de privésfeer als aandacht voor genderverschillen met de nadruk op het versterken van de weerbaarheid van vrouwen en meisjes en het versterken van de zorgattitudes van mannen en jongens.

Met de term 'praktijken' worden in dit onderzoek zowel wettelijke en beleidsmaatregelen aangeduid, als preventie interventies en methodieken. De term 'projecten' of 'interventies' gebruiken we ter aanduiding van meer concrete activiteiten vanuit hulpverlenende instellingen. Het onderzoek richt zich vooral op projecten en interventies. Er is ook enige aandacht voor beleid omdat een goede inbedding in beleid de kans vergroot dat preventieprojecten duurzaam zijn en effect sorteren.

In dit onderzoek is gezocht naar primaire, secundaire en tertiaire preventiepraktijken op drie terreinen. Allereerst is gezocht naar preventie interventies op het terrein van het gezin en individu. Daarnaast is gezocht naar preventieprojecten gericht op jongeren en leeftijdsgenoten (peers) omdat juist preventie gericht op deze doelgroep kan bijdragen aan gezonde relaties en zorgzaam ouderschap op latere leeftijd. Tot slot is gezocht naar projecten waar de gemeenschap en sociale omgeving (community) een rol speelt, omdat een goede inbedding in een positieve gemeenschap en het hebben van ondersteunende sociale relaties een belangrijke beschermende factor is en daarmee bijdraagt aan het voorkomen van geweld.

1.2 *Vraag- en doelstelling*

Tegen de achtergrond van voorgaande luidt de centrale vraagstelling van het onderzoek:

Welke inzichten bieden veelbelovende preventie praktijken (projecten, beleidsinitiatieven) in Nederland en Europa ter voorkoming van intergenerationele overdracht van geweld in gezinnen, die gericht zijn op (opvoed)ondersteuning aan moeders, vaders en kinderen, met speciale aandacht voor de emancipatie van de gezinsleden (gendersensitiviteit)?

De specifieke onderzoeksvragen zijn:

1. Veelbelovende praktijken: welke preventiepraktijken lijken effectief in het doorbreken van intergenerationeel geweld via (opvoed)ondersteuning van moeders, vaders en kinderen?
2. Werkzame elementen: Is er iets bekend over 'wat werkt' in deze veelbelovende praktijken en over de vraag in hoeverre en op welke manier zij aansluiten bij de behoeften aan (opvoed)ondersteuning van moeders, vaders en kinderen?
3. Gendersensitiviteit in preventie: Op welke manier is er binnen deze veelbelovende praktijken aandacht voor de verbinding tussen maatregelen gericht op de emancipatie van moeders en vaders en dochters en zonen enerzijds, en preventie van geweld in gezinnen anderzijds?

Bij het onderzoek wordt ook gelet op de vraag of en in hoeverre de veelbelovende praktijken zijn ingebed in een breder (preventie-)beleid van de overheid.

Het *doel* van het onderzoek is om het inzicht te vergroten in de mogelijkheden tot preventie van intergenerationele overdracht van geweld in gezinnen. In de vergelijking met praktijken en interventies in andere EU-landen wordt in het bijzonder gekeken of er aanknopingspunten liggen voor de verdere ontwikkeling van Nederlandse praktijken.

1.3 Kernbegrippen

In deze paragraaf lichten we enkele kernbegrippen van het onderzoek toe, namelijk de betekenis van huiselijk geweld, kindermishandeling, preventie en gendersensitiviteit.

Huiselijk geweld

In Nederland worden verschillende termen en definities gebruikt voor geweld dat zich in de relationele sfeer afspeelt. Vanuit de vrouwenbeweging van de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw kwam het probleem op de agenda onder de noemers 'vrouwenmishandeling' en het bredere begrip 'geweld tegen vrouwen'. Deze termen roepen ook discussie op omdat het een beperkt aantal geweldsvormen in huiselijke kring benoemt, en omdat het vrouwen alleen als slachtoffer aanduidt. Begin deze eeuw raakt in beleid en daarop geënt onderzoek de seksneutrale term 'huiselijk geweld' in zwang. Huiselijk geweld wordt gedefinieerd als geweld dat door iemand uit de huiselijke kring of familiekring rond het slachtoffer is gepleegd. Deze kring van plegers kan bestaan uit partners en ex-partners, gezinsleden, familieleden en huisvrienden. Zowel partnermishandeling als kindermishandeling vallen dus onder het begrip huiselijk geweld, ongeacht de sekse van pleger of slachtoffer, net als ouderenmishandeling (De Boer, 2005). In het kader van de rijksbrede aanpak van de ministeries van VWS, VenJ, OCW en SZW wordt de term "geweld in afhankelijkheidsrelaties" gebruikt. Onder deze term vallen geweld in huiselijke kring, geweld in instellingen/inrichting en geweld door vrijwilligers/mantelzorgers. De term omvat vormen van fysiek, seksueel en psychisch geweld en heeft als belangrijke gemeenschappelijke noemer dat de dader en het slachtoffer elkaar kennen, een (vertrouwens)relatie met elkaar hebben. Ook is de term 'familiaal huiselijk geweld' geïntroduceerd in de richtlijn voor hulpverleners (Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie, 2009).

Nederland neemt Europees en internationaal gezien een afwijkende positie in qua naamgeving en begripsomschrijving. In de meeste andere landen, waaronder Engeland, Duitsland, Oostenrijk, de V.S. en Canada, is 'violence against women' c.q. 'Gewalt gegen Frauen' de meer gangbare noemer waaronder beleid tegen (partner)geweld in de privésfeer vanuit een genderperspectief ontwikkeld wordt. De termen domestic violence of häusliche Gewalt worden veelal gebruikt om intiem partner geweld (meestal tegen vrouwen) mee aan te duiden. Door te verwijzen naar vrouwen als primaire slachtoffergroep wordt geweld in de privésfeer geplaatst in het kader van aantasting van de mensenrechten van vrouwen. Ook het seksespecifieke karakter van geweld in de privésfeer komt dan tot uiting, gezien het gegeven dat meer vrouwen dan mannen slachtoffer worden van geweld in de privésfeer en veel meer mannen dan vrouwen de pleger zijn. Andere vormen van geweld in de privésfeer, zoals kinder- en oudermishandeling, worden internationaal zowel in beleid als in de interventiepraktijk, doorgaans als specifieke geweldsvormen behandeld.

In de Raad van Europa zijn tegen deze achtergrond verwoede discussies gevoerd over de reikwijdte van het recente verdrag ter preventie en bescherming van vrouwen tegen geweld (de Istanbul Conventie; Römken, 2013). Daar is uiteindelijk een compromis uitgekomen: *Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence*. Domestic violence omvat fysiek, seksueel, economisch of psychologisch geweld tussen (ex-)partners, met de aantekening dat domestic violence vrouwen disproportioneel vaker treft dan mannen (en om die reden als gender based violence kan worden aangeduid). In dit onderzoek gaan we uit van die definitie.

Kindermishandeling

Volgens artikel 19 van het VN Verdrag over de Rechten van het Kind heeft elk kind recht op bescherming tegen alle vormen van lichamelijke, seksuele en geestelijke mishandeling en verwaarlozing, zowel in het gezin als daarbuiten. De overheid dient maatregelen te nemen ter preventie en signalering hiervan en te zorgen voor opvang en behandeling van slachtoffers.

In Nederland geeft de Wet op de Jeugdzorg (art.1 sub m) de volgende definitie van Kindermishandeling: Elke vorm van voor een minderjarige bedreigende of gewelddadige interactie van fysieke, psychische of seksuele aard, die de ouders of andere personen ten opzichte van wie de minderjarige in een relatie van afhankelijkheid of van onvrijheid staat, actief of passief opdringen, waardoor ernstige schade wordt berokkend of dreigt te worden berokkend aan de minderjarige in de vorm van fysiek of psychisch letsel. Hieronder vallen ook verwaarlozing en onthouden van essentiële hulp, medische zorg en onderwijs.

Kindermishandeling komt voor in verschillende vormen. In gezinnen waarin één of meer kinderen worden mishandeld, komen vaak verschillende vormen van mishandeling tegelijk voor. Bij elke vorm van kindermishandeling kan de ernst variëren van licht tot zeer ernstig. De duur en frequentie van het geweld bepalen mede de ernst van de mishandeling. Kindermishandeling omvat lichamelijke mishandeling en verwaarlozing, psychische mishandeling of verwaarlozing, getuige zijn van partner geweld en seksueel misbruik.

Preventie

Preventie betreft het voorkomen van geweld in gezinnen en van de intergenerationele overdracht ervan. Een algemeen geldend onderscheid is primaire, secundaire en tertiaire preventie. Bij primaire preventie gaat het om maatregelen en interventies gericht op voorkoming van partnergeweld of kindermishandeling. Secundaire preventie betreft activiteiten gericht op risicogroepen, waarin sprake is van (een cumulatie van) factoren die samenhangen met partnergeweld en/of kindermishandeling. En tertiaire preventie omvat maatregelen en interventies in situaties waarin reeds sprake is (geweest) van geweld in het gezin.

Hermanns (2008) bouwt hierop voort en onderscheidt vijf typen preventie die ingezet kunnen worden ter preventie van kindermishandeling. Universele preventie is gericht op alle ouders, andere opvoeders, kinderen en omstanders (zoals ook primaire preventie). De activiteiten kunnen gericht zijn op de algemene bevolking, zoals publiekscampagnes, het kan gaan om beleid ter bevordering van emancipatie en zelfbeschikking of het geven van voorlichting aan (toekomstige) ouders. Selectieve preventie is gericht op doelgroepen waarvan men verwacht dat daar vaker partnergeweld en kindermishandeling voorkomt. Gedacht kan worden aan groepsbijeenkomsten binnen gemeenschappen waar eerdergerelateerd geweld voorkomt, of aan programma's gericht op vrouwen met een laag inkomen of weerbaarheidsprogramma's voor jongeren op scholen waar veel kwetsbare jongeren zitten. Geïndiceerde preventie betreft interventies bij vroege signalen die mogelijk kunnen leiden tot geweld in de relatie of het gezin. Hier kunnen interventies worden ingezet die zich richten op de risico en beschermende factoren. Secundaire preventie betreft hulpverlening en bescherming door zo vroeg mogelijk signalen van partnergeweld en kindermishandeling op te sporen om de kans op succesvolle behandeling groter te maken. Hier is het belangrijk om ook te kijken naar de context waarin het geweld plaatsvindt. Tot slot tertiaire preventie, het voorkomen dat geweld in de relatie of in het gezin opnieuw plaatsvindt.

In het zoeken naar de veelbelovende praktijken hebben we gezocht naar spreiding in soort preventie, dus zowel praktijken die zich richten op brede groepen (bijvoorbeeld preventie gericht op gezonde verkeringsrelaties bij jongeren), of risicogroepen (bijvoorbeeld aanstaande jonge moeders) als interventies gericht op het voorkomen van herhaling van (intergenerationeel) geweld in gezinnen (bijvoorbeeld interventies die zich richten op vrouwen die slachtoffer zijn geweest van geweld door hun partner).

Gendersensitiviteit

Uit internationaal onderzoek komt naar voren dat de problematiek van geweld in het gezin sterk samenhangt met sociaal en cultureel bepaalde ongelijkheden tussen vrouwen en mannen, en met sekse- en genderstereotype beeldvorming en verwachtingen ten aanzien van jongens en meisjes (WHO, 2013; Römkens, 2008, 2010). Empirisch gezien blijken vrouwen en meisjes disproportioneel vaker dan mannen en jongens het slachtoffer te worden van geweld, zeker van ernstig intiem partner geweld en seksueel geweld. Het hanteren van een gendersensitief perspectief gaat echter verder dan het erkennen van het empirische verschil in kwetsbaarheid naar sekse (waarbij overigens het geweld van vrouwen tegen mannen en jongens een realiteit is die daarin ook plaats heeft). Dat vraagt om een toelichting op de betekenis van het begrip gender. Gender is een term die zowel onder wetenschappers als bij beleidsmakers en hulpverleningsinstanties verschillend wordt geduid en dus ook geregeld tot verwarring leidt (Scott, 2013).

De term gender verwijst naar de sociale en cultuur-historische dimensie van normen, waarden en gedragspatronen die zowel de inhoud als de inhoudelijke betekenis en betekenis van 'sekse' (vrouwen én mannen) mede bepalen. Toegepast op onderzoek naar geweld wordt met gendersensitiviteit bedoeld dat aandacht wordt besteed aan de maatschappelijke context en achterliggende ongelijkheden tussen vrouwen en mannen die direct en indirect van invloed zijn op geweld. Om een wetenschappelijk valide beeld te kunnen schetsen dat recht doet aan de complexiteit van individuele en maat-

schappelijke factoren die geweld in de relatie en het gezin veroorzaken en in stand houden, is een gendersensitief perspectief op het geweld essentieel. Het is ook noodzakelijk om te kunnen bepalen wat effectief kan zijn ter preventie van intergenerationele overdracht van dat geweld.

1.4 *Opzet en uitvoering van het onderzoek*

Doel van dit verkennende onderzoek is meer inzicht te krijgen in hoe intergenerationele overdracht van gezinsgeweld kan worden voorkomen. Daartoe worden beloftevolle praktijken in Nederland en Europa geanalyseerd op werkzame elementen. De nadruk ligt op preventie projecten en interventies, zijdelings is ook gekeken naar wettelijke en beleidsmatige maatregelen om preventie te bevorderen.

Het onderzoek is in twee fasen uitgevoerd: Een verkennende fase waarin we tot een selectie van beloftevolle praktijken in Nederland en Europa kwamen, en een uitvoerende fase waarin deze praktijken zijn onderzocht. Voorafgaand aan het empirische onderzoek is, mede op grond van literatuuronderzoek, een theoretisch model ontwikkeld dat is gebruikt om de preventiepraktijken te analyseren.

1.4.1 *Verkennende fase: Keuze voor beloftevolle praktijken*

De verkennende fase bestond uit twee onderdelen om tot een keuze te komen. Een secundaire analyse van Nederlands onderzoek waar interventies en good practices zijn geïnventariseerd en secundair onderzoek van een Europees onderzoek aangevuld met een korte enquête op Europees niveau. Daarnaast vonden twee bijeenkomsten plaats met enkele Nederlandse experts. Ter afsluiting van deze fase vond de eerste Roundtable met Europese experts plaats met als doel aansluiting te zoeken tussen Nederlandse praktijken en goede praktijken in enkele Europese landen.

De vraag die in deze fase centraal stond was: Welke 'ideale' preventie praktijken zijn gericht op het doorbreken van intergenerationeel geweld en hebben aandacht voor een of meer elementen van:

- De verdeling van (betaalde)arbeid tussen mannen en vrouwen.
- De verdeling van zorg (waaronder de zorg voor kinderen) tussen mannen en vrouwen.
- Verwerking van geweldservaringen door jongens en meisjes, mannen en vrouwen.
- Gendergelijkheid in de opvoeding van kinderen (zowel in het gezin als in contexten daarbuiten, zoals de school en de sociale omgeving).

De eerste Nederlandse bijeenkomst met experts aan de start van het project had tot doel om de nieuwste ontwikkelingen te inventariseren en om tot een keuze van criteria te komen op grond waarvan we zes projecten zouden kunnen kiezen. De tweede bijeenkomst, na de inventarisatie, had tot doel om tot een onderbouwde keuze van projecten te komen (zie Bijlage 13 voor de Nederlandse experts).

Secundaire analyse en aanvullende enquête

De inventarisatie van Nederlandse beloftevolle interventies ter doorbreking van intergenerationeel geweld is gebaseerd op verschillende studies van het Verwey-Jonker instituut zoals *Opvoeden na Partnergeweld*, *Doorbreken geweldspatroom vraagt specialistische hulp* en de inventarisatie van veelbelovende initiatieven op het terrein van kindermishandeling dat binnen het project *Kinderen in Tel 2011* is gemaakt. Daarnaast is een inventarisatie beschikbaar van veelbelovende initiatieven op het terrein van kindermishandeling.

Voor de inventarisatie van Europese projecten is gebruik gemaakt van eerder onderzoek van Kelly, Hagemann-White & Römkens (2010) onder de toenmalige 27 EU landen (uitgezonderd Kroatië). Ten behoeve van het onderhavige onderzoek is een specifieke inventarisatie gemaakt van preventie-initiatieven op het terrein van geweld tegen kinderen en vrouwen. Maatregelen ter preventie vormden een specifiek terrein van aandacht in het onderzoek.

De genoemde studies geven de stand van zaken weer tot het jaar 2010. De beschikbare gegevens zijn opnieuw geanalyseerd vanuit de specifieke onderzoeksvraag naar praktijken gericht op het doorbreken van intergenerationeel geweld met aandacht voor gendersensitiviteit. Ook is de beschikbare informatie tot 2010 geactualiseerd door middel van deskresearch en het bevragen van de experts in de eerste bijeenkomst in december 2013. Voor actuele projecten in de Europese landen is begin 2014 een

aanvullende enquête uitgezet onder de Europese partners van de Feasibility Study. Bijlage 1 bevat de resultaten van deze aanvullende inventarisatie van actuele ontwikkelingen in de EU.

Doel van de secundaire analyses was om een overzicht samen te stellen als basis voor de selectie van beloftevolle preventie praktijken voor het onderhavige onderzoek, d.w.z. praktijken die zijn gericht op het doorbreken van de (intergenerationele) cyclus van geweld waarin nadrukkelijk aandacht is voor de emancipatie van moeders en vaders, en dochters en zonen, en/of voor verwerking van geweldservaringen door kinderen en jongeren. Dit betekent dat we zowel zochten naar preventie praktijken die zich richten op het niveau van individuele moeders en vaders en gezinsniveau, als kinderen en hun leeftijdsgenoten (peers), als de sociale omgeving (community).

Met het hanteren van dit geïntegreerd perspectief betreden we een relatief onontgonnen terrein: we zijn op zoek gegaan naar veelbelovende interventies die zich op verschillende domeinen begeven, én waarbij idealiter wordt gewerkt vanuit een perspectief op gezinsgeweld waarbij aandacht is voor verschillen tussen mannen en vrouwen in de verdeling van arbeid en zorg, en er aandacht is voor machtsverschillen in de relatie c.q. gezinsdynamiek. We hebben dit geïntegreerde perspectief gebruikt als een lens bij de selectie en de analyse van interventiepraktijken. Het uiteindelijke doel van deze exercitie was het verkrijgen van inzicht in 'wat werkt'. Gezien de ideaaltypische signatuur was te verwachten dat veelbelovende praktijken vaak slechts op enkele onderdelen aan dit beschreven ideaalbeeld voldeden.

In de identificatie en selectie van veelbelovende preventie praktijken hebben we onderstaande criteria gehanteerd:

- Spreiding naar doelen (resp. primaire/secundaire en tertiaire preventie), niveau (individu, micro, meso, macro) en gericht op vrouwen- en/of mannenemancipatie.
- Spreiding naar doelgroepen: resp. microniveau (moeder, vader, kind, systeem), mesoniveau (community, onderwijs), macroniveau (wetgeving/beleid), accent op slachtoffer/dader, accent op sekse/leeftijd en op diversiteit (autochtone bevolking/etnische minderheden).
- Mate van onderbouwing en evidentie: theoretische/empirische onderbouwing, evaluatie/effectonderzoek en kosteneffectiviteit.
- Mate van implementatie: smal of breed ingevoerd, regionale reikwijdte.
- Mate van innovatie t.o.v. reeds gevestigde praktijken.
- Haalbaarheid: toegankelijkheid (contactpersonen, informatie, taal) en mate van beschikbaarheid van documentatie.
- Geografische spreiding over Europa (voor wat betreft Europese praktijken).

We vonden 40 Nederlandse projecten (uit 131 preventie projecten) die eventueel geschikt waren (Zie Bijlage 1). Voor de drie domeinen (gezin, leeftijdgenoten en sociale gemeenschap) hebben we elk twee projecten gekozen mede aan de hand van bovenstaande criteria. Projecten die geen enkele aandacht hadden voor genderspecten vielen af. Projecten die hier duidelijk aandacht voor hadden kregen voorrang (De Nieuwe Toekomst). Verschillende projecten die aandacht hadden voor genderspecten vielen toch af omdat de projecten niet meer in uitvoering waren (niet haalbaar). Er waren twee projecten goed onderbouwd en deze kregen daarom voorrang, namelijk VoorZorg en Stay in Love. Het project STUK is gekozen omdat het vanuit jongeren zelf wordt uitgevoerd en vernieuwend is. Later is We Can Young daaraan toegevoegd, omdat het project toch werd verlengd, het eveneens vanuit jongeren is opgezet, en ook aandacht heeft voor gender. Mannen Kom Op! is vernieuwend en is een van de weinige projecten die zich op mannen richt. Vertrouwenspersonen huiselijk geweld Malburgen is gekozen omdat vertrouwenspersonen in de wijk een belangrijke rol spelen en daarmee de sociale context een belangrijke element is van preventie. De projecten zijn mede gekozen omdat zij aansluiten bij vergelijkbare projecten in Groot Brittannië, Zweden en Griekenland, waarmee de kans op consistentie in bevindingen over werkzame factoren wordt vergroot en mogelijkheden geeft om hiervan te leren voor Nederlandse praktijken.

De keuze voor de Europese landen is gebaseerd op de aanvullende enquête, waaruit naar voren kwam dat in enkele landen veelbelovende preventie projecten waren met aandacht voor gender ongelijkheid. Spanje sprong eruit wegens het wettelijke kader dat specifiek is ingericht om gendergerelateerd

geweld tegen vrouwen terug te dringen en slachtoffers te beschermen, Zweden wegens het hoog maatschappelijk bewustzijn van emancipatievraagstukken, ook als het intergenerationeel geweld betreft, Groot-Brittannië wegens de vele onderbouwde preventieprojecten en Griekenland wegens het jongerenproject met aandacht voor geweld in relaties vanuit een genderperspectief.

In de eerste Roundtable (juni 2014) met de Europese experts is doorgepraat over het preventiebeleid en de verschillende preventie praktijken in de diverse Europese landen. Uiteindelijk zijn de volgende praktijken geselecteerd: de Organic law in Spanje (als voorbeeld van gendersensitieve wetgeving en daarmee samenhangende beleidsmaatregelen die op verschillende domeinen wordt geïmplementeerd), binnen het domein 'peers' het Griekse project GEAR (voor jongeren). Binnen het domein 'gezin' het project Safer Together Early Intervention Service (Groot Brittannië) en binnen het domein 'community' Zweedse preventieprogramma's die zijn gericht op mannen, namelijk Freedom from Violence en Equal parenthood. (Voor een nadere beschrijving van de selectie van de onderzochte praktijken verwijzen we naar Bijlage 1.)

Dit betekent dat binnen het domein 'gezin en individu' de Nederlandse projecten *VoorZorg* en *De Nieuwe Toekomst* en het Britse project *Safer Together Early Intervention Service* zijn geselecteerd.

Binnen het domein 'peers' zijn respectievelijk de Nederlandse projecten *Stay in love*, *STUK* en *We can Young* geselecteerd en het Griekse project *GEAR*. Tot slot zijn binnen het domein 'community' de Nederlandse projecten *Mannen kom op!* en *Vertrouwenpersonen huiselijk geweld Malburgen* gekozen en de Zweedse projecten *Equal parenthood* en *Freedom from Violence*.

1.4.2 Verdieping door studie naar de beloftevolle praktijken

In deze verdiepende fase staat de vraag centraal: Wat werkt voor wie en onder welke omstandigheden. De fase bestaat uit een literatuuronderzoek, en een nadere empirische verkenning van de geselecteerde projecten in Nederland en in de vier Europese landen.

Literatuurstudie

Om meer zicht te krijgen op werkzame elementen is een aanvullend, kort, literatuuronderzoek gedaan met als hoofdvraag: 'wat werkt voor wie en onder welke omstandigheden'. De zoektocht heeft zich gericht op preventieprojecten en de werkzame elementen daarvan, in het bijzonder elementen die gericht zijn op seksespecifieke verschillen, op versterken van de arbeidspositie van vrouwen en zorgkwaliteiten van mannen en op hun rol en vaardigheden als opvoeders. De verdiepende literatuurstudie had ook betrekking op (inter)nationale evaluaties, waaronder uit de Verenigde Staten, over beschermende factoren ter voorkoming van partnergeweld en overdracht van geweld in het gezin.

Verdieping Nederlandse projecten naar domein

In Nederland heeft per preventie project een documentstudie plaatsgevonden door het raadplegen van methodiekbeschrijvingen, handboeken en relevante literatuur. Dit is aangevuld met interviews met relevante sleutelfiguren per project. In het ene geval zijn er meerdere interviews geweest met coördinator en uitvoerende professionals, soms ook met cliënten of jongeren (*VoorZorg*, *De Nieuwe Toekomst*, *STUK*, *Mannen Kom OP!*). In andere gevallen was er naast de documentstudie slechts een interview met de projectleider, omdat het project op dat moment niet werd uitgevoerd (*Stay in Love*, *Vertrouwenpersonen huiselijk geweld Malburgen*).

Per domein is een notitie gemaakt van de preventie projecten en deze notitie is voorgelegd aan de expertmeeting per domein (gezin, peers, gemeenschap). Betrokkenen bij deze projecten, alsook andere praktijk-experts namen deel om nader informatie uit te wisselen over de aanpak en wat zij (in de praktijk) als werkzame elementen definieerden voor het betreffende domein (zie Bijlage 13 voor de experts die deelnamen).

Landenrapporten van Nationale Experts en werkbezoeken

Na de selectie van beloftevolle praktijken in de vier genoemde EU-landen is per land een expert aangezocht om een verdiepende beschrijving op te stellen. Via een daartoe ontwikkeld format is aan alle experts op een vergelijkbare manier gevraagd om specifieke aandacht te geven aan de kerndimensies van de interventies en/of het beleid. Voor het later toegevoegde project *We can Young* is alleen een document studie verricht. (zie Bijlagen 9 tot en met 12 voor deze 'landenrapporten').

Leden van het Nederlandse onderzoeksteam hebben - telkens in teams van twee, soms drie onderzoekers, alle geselecteerde projecten in Zweden, Spanje, Groot Brittannië en Griekenland bezocht. De Nationale experts waren ook de centrale gesprekspartner tijdens de werkbezoeken ter plaatse. Op

basis van de werkbezoeken hebben de onderzoekers schriftelijke verslagen gemaakt. In het geval van de Europese projecten vormen de verslagen van de werkbezoeken samen met de 'landenrapporten' de basis voor de verslaglegging over de nationale en Europese projecten.

Roundtable met EU-experts (juni 2015)

Ter afsluiting van deze verdiepende fase heeft de tweede Roundtable plaatsgevonden met de Europese experts (zie bijlage 12 Nationale en Europese experts). Tijdens de Roundtable werden de landenrapporten besproken. Ook vond discussie en feedback plaats op de terugkoppeling van de belangrijkste resultaten. De verslagen van de Roundtables zijn gebruikt voor de verslaglegging in de eindrapportage.

2 *Preventie van intergenerationeel geweld: theoretisch kader*

2.1 *Inleiding*

De gevolgen van kindermishandeling en partnergeweld zijn groot, de kinderen zijn getraumatiseerd en ervaren een grote emotionele onveiligheid. Toch blijkt dat driekwart van de kinderen geen enkele vorm van hulpverlening aangeboden krijgen (Tierolf, Lünemann & Stekete, 2014). Ook de moeders rapporteren allerlei trauma klachten, laagwelbevinden en opvoedingsproblemen. De helft van de moeders die te maken hebben met partnergeweld zijn zelf opgegroeid in een gezin met een geweldsgeschiedenis. Om deze intergenerationele overdracht te doorbreken is het nodig om na te gaan wat de gevolgen zijn van huiselijk geweld op de langere termijn voor kinderen die daarmee te maken hebben gehad. Daarnaast is meer kennis nodig over, hoe de schade bij deze kinderen zoveel mogelijk kan worden voorkomen en de cirkel van geweld doorbroken. Het doel van onderhavig onderzoek is meer inzicht te krijgen in hoe de cyclus van (intergenerationeel) geweld in gezinnen kan worden voorkomen. We hebben daartoe best practices in Nederland en Europa geanalyseerd op werkzame elementen. In dit hoofdstuk presenteren we het analysemodel.

Het hoofdstuk is als volgt opgebouwd. Eerst gaan we in op de intergenerationele overdracht van geweld in gezinnen, waarbij aandacht is voor de aard en omvang van kindermishandeling en partnergeweld. Vervolgens gaan we in op de betekenis van gender in relatie tot geweld en het doorbreken van intergenerationeel geweld. Om intergenerationeel geweld te kunnen doorbreken is inzicht nodig in de beschermende en risicofactoren. Deze factoren worden beschreven. Daarna gaan we in op preventie-modellen en komen met een analysemodel voor gendersensitieve preventie. Hiermee wordt aangegeven op welke beschermende en risicofactoren een preventie-interventie gericht moet zijn. Of een preventie-interventie bijdraagt aan het voorkomen van (intergenerationeel) geweld in gezinnen, effectief is, heeft ook te maken met werkzame factoren van de interventie. Daarom beschrijven we tot slot werkzame elementen. Dit levert uiteindelijk een gelaagd gendersensitief analysemodel op.

2.2 *Intergenerationele overdracht van geweld in het gezin*

Dit onderzoek richt zich op de intergenerationele overdracht van geweld: het gegeven dat personen die als kind getuige waren van geweld tegen of tussen ouders, en/of zelf zijn mishandeld, later een verhoogd risico lopen om zelf geweld tegen hun kinderen of partner te gebruiken, of slachtoffer te worden van geweld door hun partner. Het opgroeien in een conflictueus gezin met agressie en geweld vergroot het risico om zelf als volwassene geweld te plegen in intieme relaties en tegen kinderen. Personen die als kind zijn mishandeld of getuige waren van geweld tegen of tussen ouders, gebruiken later vaker zelf geweld tegen hun kinderen of partner, of zijn slachtoffer van geweld (WHO, 2007; Emery, 2006; Swan & Snow, 2006; Groen, 2003; Markowitz, 2001). Er zijn geen exacte gegevens hoe vaak mishandelde kinderen zelf later dader worden, het varieert afhankelijk van de onderzoeksmethode tussen de 8% in Engeland (Browne & Herbert, 1997; Egeland, Jacobvitz & Papatola, 1987) tot 40% in de Verenigde Staten (Kaufman & Zigler, 1987). Men gaat ervan uit dat een derde van de kinderen die zijn opgegroeid in een gezin waar agressie en geweld plaatsvond, als volwassenen geweld gebruikt tegen zijn of haar kinderen, terwijl twee derde de geweldsspiraal weet te doorbreken (Kaufman & Zigler 1987, aangehaald in Dixon, Brown & Hamilton, 2009). Uit longitudinale studies in Engeland en de Verenigde Staten blijkt dat kinderen die mishandeld of verwaarloosd zijn later ook gewelddadig zijn buiten het gezin. Een op de zes mishandelde of verwaarloosde kinderen gebruikt als volwassene geweld tegen anderen (Widom, 1989) en een op de acht jongens pleegt later seksueel geweld (Salter et al, 2003).

Het opgroeien in een conflictueus gezin vergroot het risico op het later plegen van geweld tegen de partner of kinderen, of op slachtofferschap (Dijkstra, 2001; Groen & Lawick, 2003). Uit het effectonderzoek naar de effecten van de aanpak huiselijk geweld in de vier grote steden blijkt dat 55% van de respondenten zelf vroeger geweld in het gezin heeft meegemaakt (Tierolf, Lünemann & Stekete, 2014). Dit betekent niet dat de cirkel van geweld niet doorbroken kan worden. Geweld in de jeugd leidt niet per definitie tot intergenerationele overdracht ervan (Dijkstra, 2002; Radford & Hester, 2006). Hoewel een geschiedenis van geweld in het gezin een duidelijke risicofactor is, is er een groep jongeren dat zelf geen dader of slachtoffer wordt. Dit is onder andere afhankelijk van de ernst van het geweld, de ontwikkelingsfase van het kind en het geslacht van het kind.

De slachtoffer - dader cyclus van geweld is dus niet onvermijdelijk. Het blijkt dat verschillende factoren beschermend of risico verhogend zijn in de overdracht van geweld van generatie op generatie. Studies hebben de impact aangetoond van een reeks van beschermende en risicofactoren die een rol spelen op individueel niveau, ouders, het gezin en het sociale netwerk (WHO, 2007). Op individueel niveau, bijvoorbeeld, zijn instabiliteit en een slecht gevoel van eigenwaarde risicofactoren. Factoren op het niveau van de ouders betreft depressie, psychische en emotionele problemen, middelen gebruik, slechte sociale vaardigheden en geschiedenis van huiselijk geweld. Factoren op het niveau van het gezin die de gewelddadige cyclus bestendigen zijn armoede of laag inkomen, stiefouders, geïsoleerd zijn of een gering sociaal netwerk, vroege scheiding van de moeder en jonge leeftijd van de ouders (Baas 2001). Ook kunnen een aantal karakteristieken van het kind een rol spelen die stressvol zijn voor de ouders, zeker als zij zelf een geschiedenis van huiselijk geweld hebben. Het gaat om complicaties tijdens de zwangerschap of geboorte; kinderen met speciale behoeften zoals een psychische of fysieke handicap. Het hebben van een sociaal netwerk en steunsysteem is een beschermende factor in het doorbreken van de intergenerationele overdracht van geweld. Daarnaast is opvoedingsondersteuning, het leren van een positieve opvoeding, van belang. (Dixan et al. 2005, Browne & Hamilton-Ciachristis, 2005 aangehaald in WHO 2007). Ten slotte is er een groep die baat heeft bij therapeutische behandeling om de gevolgen van hun ervaringen in de kinderjaren te kunnen verwerken (Egeland 2002 aangehaald in WHO, 2007). De beste preventie van intergenerationeel geweld is echter het stoppen van het geweld in de gezinnen.

Hier spelen ook genderverschillen een rol. Jongens en meisjes die opgroeien in een gewelddadig gezin lopen verschillende risico's. Stith, Rosen en Middleton (2000) kwamen in een metareview tot de conclusie dat er een significante relatie is tussen het ervaren van geweld in de jeugd en het plegen van partnergeweld en tussen het getuige zijn van geweld tussen ouders en het plegen van partnergeweld. Jongens die in een gewelddadig gezin opgroeien hebben echter meer kans om pleger te worden en vrouwen daarentegen om slachtoffer te worden van partnergeweld. Er is een sterker verband tussen het ondervinden van geweld in de jeugd en als volwassene slachtoffer worden van partnergeweld dan tussen het zijn van getuige van geweld en slachtofferschap. Voor alle verbanden geldt dat deze sterker zijn in klinische groepen dan onder de algemene bevolking (zie ook Stith et al., 2011).

Heyman & Smith Slep (2002) bevestigen voorgaande resultaten op grond van een grootschalig survey-onderzoek (6000 respondenten). Ook zij vinden genderverschillen. Bij mannen is vooral het getuige zijn van geweld van vader naar moeder van invloed op hun ouderschap als volwassene (zowel tegen kind als tegen partner), terwijl bij vrouwen het risico op slachtofferschap van partnergeweld vooral wordt versterkt door geweld van moeder naar kind in de jeugd. Als vrouwen in hun jeugd getuige zijn van alleen moeder naar vader geweld, vergroot dit de kans op partnergeweld door de vrouw als volwassene. Het voorbeeld van ouders kan dus een belangrijke rol spelen bij de intergenerationele overdracht van geweld.

2.2.1 Aard en omvang kindermishandeling

Om de intergenerationele overdracht van geweld in gezinnen te doorbreken is het zinvol om te voorkomen dat kinderen te maken krijgen met dit geweld. In Nederland zijn jaarlijks naar schatting 118.000 kinderen het slachtoffer van mishandeling, verwaarlozing, misbruik of getuige van geweld tussen partners (Alink et al., 2011). Eén procent van de middelbare school scholieren geeft aan in 2010 met mishandeling te maken hebben gehad (Alink e.a., 2011). De meerderheid van de gevallen betreft emotionele verwaarlozing (inclusief verwaarlozing van het onderwijs en getuige zijn van huiselijk geweld) en fysieke verwaarlozing, met respectievelijk 36 en 24 procent van de gevallen. Seksueel misbruik wordt met 4 procent het minst gemeld. In Nederland wordt ervan uitgegaan dat per jaar

ongeveer 100.000 kinderen getuige zijn van geweld in het gezin, en dat van die kind-getuigen 40% het risico lopen gedrag of emotionele problemen te ontwikkelen (Lamers-Winkelman, 2006).

Er is lichte stijging te zien vergeleken met de eerste prevalentiestudie in 2005. In 2005 ging het nog om ruim 107.000 kinderen en jongeren. De onderzoekers concluderen dat door meer politieke en publieke aandacht professionals alerter zijn geworden op signalen van kindermishandeling en dit eerder rapporteren, maar dat het feitelijk aantal slachtoffers van kindermishandeling vermoedelijk gelijk is gebleven. Als we kijken naar het aantal kinderen waarover een melding (en onderzoek) naar kindermishandeling is gedaan zien we duidelijke stijgende trend sinds 2003 (Steketee, Tierolf en Mak, 2014). Hoewel het aantal meldingen al jaren stijgende is (Steketee, Tierolf en Mak, 2014), blijft het aantal meldingen aanzienlijk lager dan wat men vermoedt dat het daadwerkelijk aantal kinderen is dat mishandeld wordt (Alink et al, 2011). In 2012 zijn er bijna 32.000 kinderen waarover een melding en onderzoek naar kindermishandeling is gedaan.

2.2.2 Aard en omvang partnergeweld

Geweld in gezinnen, intiem partner geweld en specifiek(er) partnergeweld tegen vrouwen komt in Nederland veel voor. Begin 2014 verscheen het onderzoeksrapport 'Violence against women' van de European Union Agency for Fundamental Rights (FRA): de weerslag van het eerste representatieve, grootschalige surveyonderzoek naar de aard en omvang van geweld tegen vrouwen in de 28 landen van de Europese Unie (EU) (FRA, 2014). Met een enquête werden vrouwen gevraagd naar hun ervaringen met fysiek, seksueel en psychisch geweld, inclusief incidenten van geweld binnen intieme relaties, als ook stalking, seksuele intimidatie en de rol van nieuwe technologieën (sociale media).

In het FRA-onderzoek blijkt iets minder dan de helft van Nederlandse vrouwen (45%) vanaf hun 15^e jaar slachtoffer te zijn geweest van *fysiek of seksueel geweld*. Het percentage vrouwen dat de afgelopen 12 maanden slachtoffer was is 11%. Deze percentages zijn hoger dan het Europese gemiddelde dat op 33% ligt en 8% voor de afgelopen 12 maanden.

Iets meer dan de helft van deze vrouwen in Nederland geeft aan dat het fysieke geweld werd gepleegd door een partner of ex-partner. Dit is meer dan de helft van alle Nederlandse slachtoffers van fysiek geweld. Dit komt neer op ongeveer 1,3 miljoen Nederlandse vrouwen. Bij fysiek partnergeweld blijft het meestal niet bij één incident. Ongeveer de helft van de slachtoffers van geweld van de huidige partner heeft meerdere geweldsincidenten ervaren, en ook ongeveer tweederde van de slachtoffers van de ex-partner ondervond herhaald geweld (FRA study, 2014).

Het FRA-onderzoek heeft vrouwen ook bevraagd naar hun ervaringen met *seksueel geweld*. 11% van alle Nederlandse vrouwen in het FRA-onderzoek meldt seksueel geweld te hebben meegemaakt van een (ex-)partner. In absolute cijfers gaat het in Nederland om bijna 660.000 vrouwen (Römkens, De Jong en Harthoorn, 2014). Ook hier is een patroon dat sprake is herhaaldelijk geweld. Van de geënquêteerde vrouwen die zeggen dat zij zijn verkracht geeft een derde (31%) aan dat zij zes of meer incidenten van verkrachting door hun partner hebben meegemaakt. Verkrachting binnen het huwelijk is voor een aantal vrouwen een realiteit, en veel vrouwen hebben meerdere incidenten meegemaakt.

In het FRA-onderzoek is ook gekeken naar *psychisch geweld* in een intieme relatie. In Nederland geeft de helft van de enquêteerde vrouwen aan (50%) dat zij te maken hebben gehad met psychisch geweld door huidige of ex-partner. Dit percentage is hoger dan de Europese cijfers. Uit de resultaten van de FRA-enquête blijkt bijvoorbeeld dat twee op de vijf vrouwen (43%) slachtoffer is geweest van een vorm van psychisch geweld door een huidige of een voormalige partner. Om enkele voorbeelden te geven: 35 % van de vrouwen had in de privésfeer te maken met een controlerende partner. Een op de acht vrouwen (12%) geeft aan dat hun (ex)partner economisch geweld toepaste in de zin dat zij niet zelf over de financiën kan beschikken (10%) en 5% geeft aan dat hen verboden werd om buitenshuis te werken. Een op de drie vrouwen (32%) geeft aan door een partner gekleineerd of vernederd te worden, 14 % heeft of had een partner die heeft bedreigd hen fysiek pijn te doen, en 5 % heeft of had een partner die hen heeft verboden het huis te verlaten, hun autosleutels heeft afgenomen of hen heeft opgesloten. De conclusie in de FRA-study is dat psychisch geweld door partners wijdverbreid is en het effect ervan moet worden erkend.

De cijfers over intiem partner geweld uit het meest recente Nederlandse onderzoek wijken af van het internationale beeld (Van der Veen & Bogaerts, 2010). In deze studie meldt ruim 11% van de vrouwen in de laatste vijf jaar slachtoffer te zijn geweest van 'evident huiselijk geweld'.¹ Gegevens uit internationaal onderzoek laten een ander beeld zien, zoals o.a. blijkt uit recent onderzoek van Fundamental Rights Agency (FRA, 2014). Dat de FRA-uitkomsten hoger zijn, is deels te verklaren uit verschillen in onderzoeksmethode: Het Nederlandse onderzoek beperkte zich tot ervaringen van de afgelopen vijf jaar, terwijl de FRA-onderzoekers naar ervaringen 'vanaf hun 15e' hebben gevraagd. Het Nederlandse onderzoek ging uitsluitend over geweld in huiselijke kring, het FRA-onderzoek betrof al het fysieke en seksuele geweld gericht tegen vrouwen, ongeacht waar dit plaatsvond. Tot slot was het Nederlandse onderzoek met de definitie van 'evident geweld' gericht op de ernstiger vormen van geweld. De recente uitkomsten uit het Europese onderzoek sluiten aan bij verschillende internationale onderzoeken naar intiem partnergeweld tegen vrouwen in geïndustrialiseerde landen die de afgelopen twee decennia het licht zagen: tussen 33 en 25 procent van de vrouwen rapporteert ooit in hun leven door een partner te zijn mishandeld² (Römkens, De Jong en Harthoorn, 2014).

2.2.3 *Genderverschillen in aard en omvang van geweld in het gezin*

Plegers van het geweld zijn vaker mannen dan vrouwen. Bij geweld door partners of ex-partners zijn dit vrijwel altijd mannen. Het aantal vrouwelijke plegers van (ex-)partnergeweld in het EU-onderzoek is verwaarloosbaar klein. Bij geweld door anderen dan (ex-)partners meldt ruim driekwart (77%) van de Nederlandse vrouwen dat de pleger een man was. Een op de zes (16%) Nederlandse vrouwen rapporteert over een vrouwelijke pleger. In de overige gevallen betreft het zowel mannelijke als vrouwelijke pleger(s), of is de sekse van de pleger niet bekend (FRA, 2014; Atria, 2014). Uit de politieregistratie van de afgelopen jaren blijkt dat 90% van de verdachten van huiselijk geweld een man is; bij driekwart van de incidenten is het slachtoffer een vrouw. Ongeveer twee derde van de incidenten betreft (ex) partnergeweld. Ook bij kinderen zijn meisjes vaker slachtoffer dan jongens (Ferwerda & Hardeman, 2013).

Ondanks dat vrouwen vaker slachtoffer zijn van geweld, is het niet zo dat zij weerloze slachtoffers zijn. In een deel van de gevallen is er sprake van wederzijds geweld tussen de partners, er is echter wel een gender verschil in de ernst van het geweld (Tierolf, Lünemann & Stekete, 2014; Römkens, De Jong en Harthoorn, 2014; WHO 2013). Mannen en vrouwen verschillen niet wezenlijk van elkaar als het gaat om minder ernstige vormen van lichamelijk en psychisch geweld, zoals schelden, duwen, krabben en vastpakken (Archer, 2000; Straus, 2007; Römkens, 2008; Tanha et al., 2010; Van Wijk 2012; Tierolf, Lünemann & Stekete, 2014). Bij ernstig psychisch en fysiek geweld is er vaker sprake van eenzijdig geweld en dit wordt voornamelijk door mannen gepleegd.

Het wezen van partnergeweld wordt echter niet alleen gevormd door de gedragingen, maar ook door dwang en controle en het samenspel tussen fysiek geweld, psychisch geweld en seksuele dwang (Pico-Alfonso, 2005; Tanha et al., 2010; Reed et al., 2010; Römkens, 2010; Tierolf, Lünemann & Stekete, 2014). Vrouwen zijn veel vaker slachtoffer van 'coercive control' door hun partner dan mannen, en vooral vrouwen zijn slachtoffer van seksuele dwang (Tanha et al., 2010; Van Veen & Bogaerts, 2010; Römkens, 2010; Römkens, 1992; Reed et al. 2010; Graham-Kevan & Archer, 2003). Hoe ernstiger het geweld, hoe groter de kans dat er ook sprake is van seksueel geweld en ook dit treft vooral vrouwen. Ook komt uit onderzoek naar voren dat mannen die lichamelijk geweld gebruiken tegen hun partner vaker ander crimineel gedrag vertonen dan vrouwen die zich schuldig maken aan partnergeweld (Magdol et al., 1997 in Van der Knaap et al., 2010). Onderzoek naar verkeringsgeweld geeft aan dat zowel meisjes als jongens geweld plegen uit boosheid, maar dat naast boosheid jongens willen domineren en controleren, terwijl meisjes uit zelfverdediging geweld gebruiken (Römkens & Mastenbroek 1998; Kerig et al., 2010).

Genderverschillen zijn al jong te zien, bijvoorbeeld bij geweld van jongeren tegen hun ouders. Recentelijk is in Nederland hiernaar een verkennende studie uitgevoerd onder andere via caseregistratie bij de voormalige steunpunten huiselijk geweld (SHG) (Vink e.a., 2014). Daaruit komt naar voren dat 87% van de plegers van deze vorm van huiselijk geweld een jongen is en dat 62% van de slachtoffers de (meestal biologische en veelal alleenstaande) moeder is. Dit komt ook naar voren in buitenlands

---

1 De term 'evident huiselijk geweld' omvat de verschillende vormen van fysiek en seksueel geweld, en verder ook: in de gaten houden/volgen (stalking), slaan met een voorwerp, verstikken/wurgen/branden, en dreigen of verwonden met een mes of wapen. Lichtere geweldsvormen (zoals bespotten/kleineren of dreigen lichamelijk pijn te doen) zijn alleen onder 'evident geweld' meegerekend wanneer het slachtoffer meer dan tien van dergelijke incidenten had meegemaakt.

2 Zie WHO, 2013. Zie ook voor een systematisch overzicht van belangrijkste gegevens Römkens, 2008.

onderzoek (o.a. Kennair en Mellor, 2007; Walsh en Krienert, 2007; Ulman en Straus, 2003). Bij ongeveer een kwart speelt (ontluikende) psychiatrische klachten een rol, maar voor het overige is genderongelijkheid één van de verklaringskaders. Ook stereotype denkbeelden over man-vrouw-rollen worden overgedragen van ouders op kinderen en dit wordt bestendigd door boodschappen uit de maatschappij, cultuur en de directe omgeving (Wolfe e.a., 1997 in Routt en Anderson, 2011).

2.3 *Theoretische uitgangspunten*

In deze paragraaf gaan we nader in op de betekenis van sekse en gender in relatie tot geweld in de privésfeer. Vervolgens staan we stil bij de beschermende factoren en risicofactoren die een rol spelen in de cyclus van (intergenerationeel) geweld in gezinnen.

2.3.1 *De betekenis van sekse en gender in relatie tot geweld*

De term 'gender' refereert aan de maatschappelijk geconstrueerde rollen van mannen en vrouwen: rollen die toegeschreven worden op basis van (lichamelijke) sekse, zowel in de publieke sfeer als in het privé domein. Het gaat ook om ideeën over vrouwelijkheid en mannelijkheid, die samen gaan met machtsongelijkheid tussen mannen en vrouwen. De term 'sekse' refereert aan de biologische en fysieke eigenschappen van vrouwen- en mannenlichamen. Genderrollen zijn historisch gegroeid, cultureel bepaald en afhankelijk van een specifieke sociaal-economische, politieke en culturele context. Ze worden ook beïnvloed door factoren zoals leeftijd, klasse en etniciteit. Genderrollen zijn in specifieke sociale en historische contexten tot ontwikkeling gekomen en verschillen tussen culturen. Genderrollen zijn hardnekkig, onder andere omdat ze verknoopt zijn met diepgewortelde ordeningsprincipes rondom reproductieve verschillen tussen seksen. Historisch en cultureel-antropologisch onderzoek laat overtuigend zien dat ze veranderlijk zijn (Scott, 2013).

Gendersensitiviteit betekent dat rekening wordt gehouden met de verschillen in rollen en machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen. Het is dus belangrijk om de geweldsgedragingen binnen een (ex-)relatie te contextualiseren; hoe ziet de relatie eruit waar geweld wordt gepleegd? Hoe is de verdeling van hulpbronnen van beide partners (werk, inkomen, opleiding, prestige of status), hoe zien de machtsprocessen binnen de relatie eruit, hoe verloopt het proces om tot een beslissing te komen, en hoe tevreden zijn de partners over de genomen beslissingen? Wat zijn achtergronden voor de geweldpleging? Bij de analyse van de relatie kan het onderscheid tussen manifeste macht, latente macht en onzichtbare macht zinvol zijn (Komter, 1990). Manifeste macht is het vermogen het eigen leven en dat van anderen te controleren, zelfs tegen de wil van de ander. Dit kan ook door juist niets te doen, en conflicten op een effectieve manier te vermijden. Latente macht bestaat als de ander geen acties onderneemt omdat men het niet aandurft ook al is er sprake van ontevredenheid. Bij manifeste en latente macht gaat het om het gedragsniveau, openlijk of anticipatie op gedrag door niet te handelen. In geval van onzichtbare macht hoeft er ook geen onvrede te zijn. Hier gaat het meer om de 'macht van vanzelfsprekendheid': vanzelfsprekendheid van normen en verwachtingen die men heeft over de maatschappelijke positie van mannen en vrouwen. Machtsongelijkheid wordt ideologisch bevestigd en gerechtvaardigd. Onzichtbare macht kan worden achterhaald door te vragen aan mensen wat zij in een hypothetische situatie van relatieve autonomie willen. Het onderscheid tussen consensus en berusting kan zo naar voren komen (zie ook Römken, 1980).

Stereotype sekserollen en (verschuivende) machtsverhoudingen naar gender en leeftijd vormen belangrijke oorzaken voor geweld in afhankelijkheidsrelaties. Seksespecifieke ondersteuning van emancipatie van moeders en vaders, evenals opvoedondersteuning met aandacht hiervoor, kunnen daarom een belangrijke rol spelen in het stoppen of voorkomen van geweld. Vrouwen voelen zich vaak schuldig aan het geweld, en ervaren vaak gebrek aan zelfvertrouwen, wilskracht en assertiviteit. Deze eigenschappen zijn nodig om zich te ontplooiën aan de dominantie van de man, zich weerbaarder op te stellen in relaties en kinderen meer in gendergelijkheid op te voeden. Krachtgericht werken waarbij de positieve aspecten van vrouwen worden benadrukt, en participatie in allerlei maatschappelijke verbanden kan sterk bijdragen aan ontplooiing van vrouwen (Tierolf, Lünemann & Steketee, 2014; Pels, Lünemann & Steketee 2011; Wolf & Jansen, 2011; Pels & De Gruijter, 2006).

Geweld in intieme relaties dient ook in zijn bredere maatschappelijke context van ongelijkheid te worden geplaatst. Zo zijn vrouwen en meisjes niet alleen vaker fysiek kwetsbaarder, maar gemiddeld genomen ook sociaal-economisch minder zelfstandig dan mannen. Deze verhoogde kwetsbaarheid van

vrouwen en meisjes hangt direct samen met de ongelijke machtsverhoudingen tussen vrouwen en mannen (in persoonlijk, relationeel en maatschappelijk opzicht). Die houden op hun beurt direct verband met stereotype culturele normen, waarden en verwachtingspatronen over verdeling in (betaalde) arbeid en (onbetaalde) zorg tussen de seksen en (seksuele) normen en attitudes in het bijzonder.

Dit complex van ongelijkheden maakt vrouwen en meisjes kwetsbaarder voor huiselijk geweld, maar kan bijvoorbeeld ook leiden tot een stereotype beeld van mannelijkheid dat haaks kan staan op zorgzaamheid. Wil een aanpak van huiselijk geweld effectief zijn, dan zal aan deze onderliggende factoren ook aandacht moeten worden besteed.

Een genderperspectief op geweld in gezinnen bestaat dus grofweg uit drie dimensies:

1. Maatschappelijk werkzame factoren waaronder machtsongelijkheid, sociaal - en economische factoren, stereotyperingen van 'typisch mannelijk' en 'typisch vrouwelijk' gedrag en rollen, welke leiden tot legitimering van geweld en controle binnen relaties.
2. De wijze waarop de bij 1 genoemde maatschappelijk factoren doorwerken in relaties en de opvoeding (het gezin).
3. Persoonlijkheidsfactoren in relatie tot de maatschappelijke factoren (dimensie 1) en de relationele gezinscontext (dimensie 2).

2.3.2 Het doorbreken van intergenerationele overdracht van geweld

Het doorbreken van de intergenerationele overdracht van geweld betreft het stoppen van de overdracht van geweld van de ene generatie op de volgende generatie. Voor het doorbreken van geweld moeten we ons richten op oorzaken van het geweld en van de overdracht van het geweld. Het doorbreken van de overdracht van geweld heeft uiteindelijk tot doel het bevorderen van positieve, veilige gezinssituaties. Dit is alleen mogelijk via een integrale aanpak met aandacht voor het versterken van beschermende factoren en verkleinen van risicofactoren op verschillende niveaus. Op grond van verschillende studies is een aantal factoren te onderscheiden die de latere gevolgen van geweld in het gezin beïnvloeden.

Factoren die voortzetting van geweld beïnvloeden: risico- en beschermende factoren

Er zijn verschillende beschermende en risicofactoren te onderscheiden. Deze kunnen worden onderscheiden op verschillende niveaus. Wij hanteren de niveaus individueel niveau, gezinsniveau (microniveau), en sociale omgeving en maatschappelijke organisaties (mesoniveau). We sluiten hierbij aan op ecologische modellen, zoals dat van Bronfenbrenner, en het Pathway-model van Hagemann-White (Hagemann-White, Meysen & Römken, 2011). (Zie paragraaf 2.4 waarin we nader ingaan op dit model.)

We laten het macroniveau (culturele, historische en economische inrichting van de maatschappij) buiten beschouwing omdat dit niveau buiten het onderzoek valt.

Als risicofactoren die van invloed zijn op het voortzetten van geweld in gezinnen op meso-niveau kunnen we verschillende factoren onderscheiden. De mate waarin geweld in de relatie geaccepteerd wordt in de omgeving is een risicofactoren voor partnergeweld en geweld in het algemeen (o.a. door traditionele rolopvattingen) (Baas, 2001; Verwijs & Lünemann, 2012; Berger et al, 2004; Bouwmeester-Landweer, 2006; Van Schaik, 2005).

Daarnaast kunnen omstandigheden in de wijk waar het gezin woont een rol spelen. Risico's voor partnergeweld en kindermishandeling in de wijk zijn slechte woonomstandigheden, geluidsoverlast, achterstandsproblematiek (sociale desorganisatie), criminaliteit, drugsproblematiek en armoede (Faramarzi, Esmailzadeh & Mosavi, 2005; Richtlijn Familiaal Huiselijk Geweld bij kinderen en volwassenen 2009; Michalski, 2010). Ook heeft een hoge mate van doorstroming in de wijk invloed op criminaliteit en in bijzonder geweld, als ook de verkrijgbaarheid van drugs en wapens in de wijk (Hawkins, Catalano & Miller, 1992).

Op meso-niveau vonden we enkele beschermende factoren. Een ondersteunend sociaal netwerk voor ouders en jeugdige is een belangrijke beschermende factor (Counts et al., 2010). Steun van familie of informele netwerken zijn essentieel zowel in praktische zin (bij het vinden van een huis, opvangen van de kinderen of tijdelijke inwoning), maar ook om emotionele steun bij het omgaan met de nieuwe situatie of bij de opvoeding (Belsky, 1993; Shobe & Dienemann, 2007). Counselling of coaching door iemand uit het (in)formele netwerk is een waardevolle steunbron als het gaat om het hervinden van eigen kracht (Langeland & Dijkstra, 1995). Dit kan door professionele hulp geboden

worden, maar ook de informele netwerken, de binding met de gemeenschap, kerk en school kan daarin van belang zijn (Ronan et al., 2009).

Ten aanzien van geweld in het algemeen blijkt dat positieve betrokkenheid op school en beloning ervan een beschermende factor vormen voor jongeren in het voorkomen van geweld in het algemeen, evenals gezonde opvattingen en duidelijke normen over wenselijk gedrag op school (Hawkins et al., 2008; Catalano et al., 2004).

Gebrek aan economische middelen in een gezin (dat vaak samengaat met een lagere opleiding, meer psychische stoornissen en meer stress) vormt een risicofactor op gezinsniveau (Baas 2001). Beschermende factoren op micro-niveau van het gezin, betreffen de kennis over opvoeding en ontwikkeling (Counts et al., 2010); een harmonieuze relatie met een ondersteunende partner (MacKenzie et al., 2011); bewustzijn van de eigen jeugdervaringen en de invloed daarvan op het eigen handelen als opvoeder; veilige hechting en bereidheid om hulp te accepteren (Ronan et al., 2009).

De erkenning van het geweld door de dader speelt eveneens een belangrijke rol in het doorbreken van het geweld. Vooral voor kinderen is het van belang dat zij zich realiseren dat zij niet de oorzaak zijn van geweld en dat de verantwoordelijke ouder erkent wat de gevolgen zijn van het geweld voor hen (Pels, Lünemann, Stekete, 2011, Lünemann, 2005).

Op individueel niveau komt bijvoorbeeld het ontbreken van zelfvertrouwen als risicofactor naar voren (Verwijs & Lünemann, 2012). Het tegenovergestelde kan worden beschouwd als een beschermende factor. Zelfvertrouwen, een positief zelfbeeld, stabiele persoonlijkheid en menselijk kapitaal (functionele competenties op het gebied van gezondheid en werk, vermogen om te plannen en onderhandelen en wensen en grenzen aan te geven) verkleinen kans op slachtofferschap (Pels, Lünemann & Stekete, 2011; Lünemann & Pels, 2013; Shobe & Dienemann, 2007; Baas, 2001; Belsky, 1993; Van Schaik, 2005; Harned, 2002; Ehrensaft, 2008; Gover et al., 2008). Een negatieve communicatiestijl van het slachtoffer vergroot daarentegen de kans op geweld door de partner (Kuijpers, 2011).

Participatie in allerlei maatschappelijke verbanden kan sterk bijdragen aan de autonomie en weerbaarheid van vrouwen (Pels, Lünemann & Stekete, 2011). Het draagt ertoe bij dat vrouwen voldoende eigen kracht hebben om zich weerbaarder op te stellen in de relaties. Bij mannen gaat het om het bevorderen van hun empathische zorgkwaliteiten, acceptatie van meer egalitaire verhoudingen met vrouw en kinderen en betrokkenheid bij de zorg en opvoeding (zie ook Pels & de Gruijter, 2006). Ook het hebben van een baan is een beschermende factor. Hoewel er een duidelijke relatie is tussen betaalde arbeid van vrouwen en minder risico op geweld kan het ook juist risico verhogend zijn. Uit onderzoek blijkt dat als de man werkloos is en de vrouw werkt er juist meer risico is (Fox & Bension, 2002; Macmillan & Gartner 1999) en ook als een vrouw meer gaat verdienen dan haar man (Golden Pereira & Durrance, 2013, Rodriiguez-Mendes & Safranoff, 2012). Het kan leiden tot verschuivingen in de machtsverhoudingen in de relatie, wat conflicten en geweld in de relatie kan doen toenemen (Groen & Lawick, 2003; Yerden, 2008).

Tenslotte worden als beschermende ontogenetische factoren die het kind kunnen beschermen tegen de gevolgen van kindermishandeling genoemd: Zelfwaardering en zelfvertrouwen; bovengemiddelde intelligentie; goede sociale competentie; ego-veerkracht; makkelijk temperament; positieve relaties met leeftijdsgenoten; interne *locus of control* (Berger et al., 2004, Ronan et al., 2009).

In de jaren negentig is er een toenemend besef op basis van systematisch reviews en meta-analyses dat de veronderstelde oorzaken van geweld als aparte factoren een zwakke verklarende waarde hebben (Hagemann-White et al., 2010). Bijvoorbeeld voor factoren zoals armoede of psychiatrische problematiek is er een duidelijk relatie met huiselijk geweld. Maar een minderheid van de mensen die in armoede leven of psychiatrische problematiek hebben, mishandelen of verwaarlozen hun kinderen.

De meerderheid van de volwassenen die zijn blootgesteld aan geweld in het gezin van herkomst zijn eveneens zelf niet gewelddadig. Bewezen is wel dat de cumulatie van factoren en hun onderlinge samenhang van invloed zijn op het wel of niet ontstaan van geweld binnen gezinnen. In de volgende paragraaf gaan we nader in op preventiemodellen.

2.4 Preventiemodellen

Wij hanteren als uitgangspunt voor de analyse het Pathway-model van Hagemann-White (zie onderstaand schema). Dit (multidimensionale) model beschrijft de verschillende factoren die kunnen leiden tot geweld en hun onderlinge samenhang (pathways). Deze pathways bestaan uit de vier eerder genoemde niveaus: macro, meso, micro en ontogenetisch.³ De factoren kunnen van negatieve of positieve invloed zijn op de individuele ontwikkeling. Het schema geeft een goed inzicht in de complexiteit van de problematiek en mogelijkheden van beleidsbeïnvloeding. Doel van dit model is het preventie denken te stimuleren over wat gedaan kan worden om deze factoren binnen de pathways te doorbreken en daarmee het geweld of te voorkomen of te verminderen.

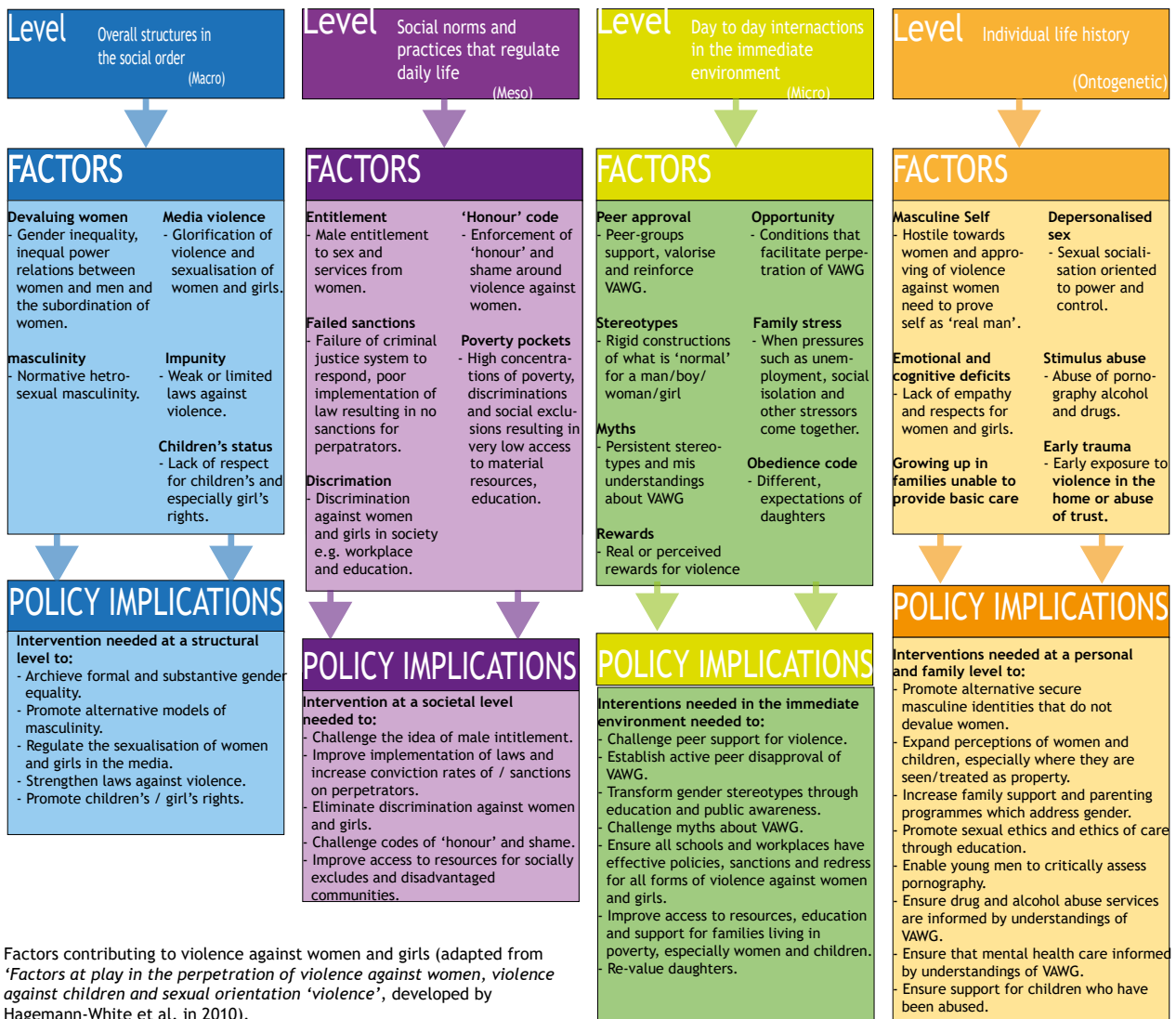
Hierbij moet in gedachten gehouden worden dat het Pathway-model geen causaal verklarend model is. Het schema is gebaseerd op bestaand wetenschappelijk onderzoek over risicofactoren die het gebruik van geweld waarschijnlijk maken. Dat is ook de beperking van het model. Veel gegevens uit klinisch onderzoek (zonder controlegroep) over de invloed van mogelijke (persoonlijkheids-)factoren, waarover echter nog geen harde conclusies te trekken zijn in termen van empirische evidentie, vallen buiten het model. Ook gaat het alleen in op risicofactoren voor het ontstaan van gewelddadig gedrag van de pleger; er zijn dus geen beschermende factoren opgenomen (noch vanuit pleger, noch slachtoffer, noch kind perspectief). Ook is het schema minder expliciet gericht op factoren die bijdragen aan verminderen/ stoppen van geweld. We scherpen het model daarom aan met inzichten uit andere modellen, die op bepaalde onderdelen sterker zijn, zoals het criminologische model van preventie en Communities that Care (Hawkins, 1999; Catalano & Hawkins, 1996). Het criminologische model van preventie betreft niet alleen preventie gericht op veranderingen in gedrag/opvattingen van plegers en slachtoffers, maar ook preventie door het scheppen van situationele voorwaarden om probleemgedrag te verminderen. Het model van Communities that Care (CTC) werkt op wijkniveau, vanuit een ecologisch framework, aan het versterken van beschermende factoren en het inperken van risicofactoren.

Het geeft inzicht in hoe interventies op wijkniveau kunnen bijdragen aan het verminderen van geweldsproblemen. Het CTC-model is veelomvattend en laat de complexiteit van probleemgedrag in samenhang met de complexiteit van preventie zien.

---

3 Hierbij hanteren we de niveaus zoals die in de feasibility study gebruikt zijn (2010):

- Het macro-niveau betreft de culturele, historische en economische inrichting van de maatschappij. Aangezien dit niveau buiten ons onderzoek valt zullen we daar echter niet te diep op ingaan en hebben we daar geen risicofactoren bij gezocht.
- Het meso-niveau refereert naar de instituten en organisaties die van invloed zijn op het leven van individuen.
- Het microniveau gaat om dynamieken op het individuele niveau, uit te splitsen naar individu en gezin
- De ontogenetische factoren hebben betrekken op de achtergronden van individuen en gezinnen, de zogenoemde 'life history approach' die moeilijk beïnvloedbaar is.

2.4.1 Een analysemodel voor gendersensitieve preventie

Bovenstaande modellen laten zien dat het vraagstuk van preventie zeer complex is. Er zijn allerlei factoren van invloed op de overdracht van geweld in gezinnen. Er is niet één bepaalde doorslaggeven- de factor waarop preventie moet inspelen. Wel kan gezegd worden: hoe meer risicofactoren er zijn, hoe groter de kans dat het geweld in het gezin zich doorzet of hoe meer beschermende factoren, hoe groter de kans dat de overdracht op volgende generaties niet plaatsvindt. Daarnaast vraagt het voorkomen en doorbreken van de intergenerationele overdracht van geweld om een gelaagde aanpak, waarbij de aandacht uitgaat naar zowel factoren op individueel niveau, het microniveau van het gezin en contexten buiten het gezin waar sprake is van steun en/of beïnvloeding van ouders en jongeren (peers, school, community). Bovendien neemt het gendersensitief perspectief een centrale plaats in.

In onderstaand schema vatten we de beschermende en gendersensitieve factoren, zoals onder para- graaf 2.3.2 beschreven, samen in aanvulling op het pathway-model van Hagemann-White (2011). Wij hebben dit model als uitgangspunt genomen omdat het inzichtelijk maakt welke verschillende risico- factoren in hun samenhang door de interventie geadresseerd moeten worden. (In Bijlage 3 is een uitgebreide beschrijving van de risicofactoren.)

Schema 2: Beschermende factoren en risico factoren ten aanzien van het voorkomen en doorbreken van huiselijk geweld vanuit het perspectief van gezinnen.⁴

4 Op basis van een literatuurstudie is er per domein gekeken naar man/vrouw verschillen in risico- en beschermende factoren. Bij het ontbreken van man/vrouw verschil in de tabel betekent dit, dat er in literatuur geen onderscheid is naar sekse.

Dit schema dient als handvat voor de analyse van de projecten in hoofdstuk 3.

Wil een preventie-traject effect sorteren, dan is het belangrijk dat de activiteiten gericht zijn op (enkele) van de hiervoor genoemde factoren. Het model biedt handvatten voor de onderbouwing van het preventie-traject. Maar daarnaast zijn er andere elementen van belang die van invloed zijn op de werkzaamheid van het preventie-traject. Welke elementen van een interventie dragen eraan bij dat de interventie ook bereikt wat het tot doel heeft? In de volgende paragraaf gaan we hier op in.

2.5 *Evidentie voor de werkzaamheid van projecten en algemeen werkzame factoren*

Nationaal en internationaal is de beschikbare evidentie over de werkzaamheid van interventies nog vaak gering. Met het investeren in onderbouwing, evaluatie en effectonderzoek is relatief recent begonnen, en het is een proces van lange adem. Niettemin zijn intussen belangrijke vorderingen gemaakt.

In deze paragraaf geven we een kort overzicht van wat uit de wetenschappelijke literatuur bekend is over werkzame elementen in de context van preventie. We onderscheiden daarbij 1) interventiespecifieke werkzame elementen, met als subcategorie werkzame elementen die op gendersensitiviteit betrekking hebben, en 2) algemeen werkzame elementen die betrekking hebben op eigenschappen/competenties van professionals en op hun relatie met cliënten (alliantie), waarbinnen gendersensitiviteit eveneens van belang is.

Voorafgaand aan het overzicht van werkzame factoren bespreken we kort wat wij onder 'evidentie' verstaan, en welke gradaties van evidentie zijn te onderscheiden.

2.5.1 *Evidentie en gradaties daarin*

In Nederland kennen we een beoordelingssystematiek voor de evidentie van interventies waarvoor de richtlijnen in 2015 zijn vastgelegd door het Samenwerkingsverband Erkenning van Interventies⁵. Daarmee is een eenduidige beoordeling mogelijk van interventies voor jeugdhulp, jeugdgezondheidszorg, gezondheidsbevordering, sport en bewegen, het sociale domein, langdurige ggz, ouderenzorg en gehandicaptenzorg. In de richtlijnen worden drie verschillende categorieën gehanteerd namelijk: goed beschreven, goed onderbouwd en effectief. In het eerste geval is er een goede beschrijving, in de volgende categorie is er een onderbouwing die aannemelijk maakt dat de interventie in de praktijk zou kunnen werken, en de derde categorie houdt in dat onderzoek heeft aangetoond dat de interventie niet alleen in theorie werkt, maar ook in de praktijk effect sorteert, namelijk het levert een bijdrage aan de oplossing van een geformuleerd probleem. Als het gaat om de categorie 'effectief' zijn daarin drie gradaties: 1. een eerste aanwijzing voor effectiviteit (indicatieve bewijskracht) aangetoond via goed uitgevoerd observationeel onderzoek zoals casestudies en cohortstudies; 2. een goede aanwijzing voor effectiviteit, dat wil zeggen het doel wordt bereikt terwijl dit niet het geval is als de interventie niet wordt gebruikt, vaak wordt quasi-experimenteel onderzoek ingezet; 3. een sterke aanwijzing voor effectiviteit, aangenomen wordt de interventie bij de doelgroep effect sorteert (sterke bewijskracht) op grond van gecontroleerd onderzoek.

Van Yperen, Veerman en Van den Berg (2015) maken op basis van deze classificatie van interventies een indeling van de effectiviteit van (algemene of interventie-specifieke) werkzame elementen. Zij onderscheiden werkzame elementen die: goed zijn beschreven, theoretisch zijn onderbouwd, effectief zijn volgens zwakke, goede dan wel sterke empirische aanwijzingen.

In Nederland zijn er nog weinig interventies die voldoen aan de kwalificatie effectief. Zo staan er in de NJI databank 229 interventies. Hiervan zijn er 4 die voldoen aan een sterke aanwijzing voor effectiviteit, 17 die voldoen aan goede aanwijzingen voor effectiviteit en 6 die voldoen aan eerste aanwijzingen voor effectiviteit. De overige interventies (202) zijn goed onderbouwd. Hetzelfde beeld zien we als we kijken naar de databank van Movisie of de databank van erkende gedragsinterventies van het ministerie van V&J. In de databank effectieve sociale interventies van Movisie is het merendeel nog niet beoordeeld (94), de meeste zijn goed onderbouwd (13) of goed beschreven (10). Maar vier inter-

---

5 De samenwerkende kennisinstellingen die dit erkenningstraject ondersteunen zijn het Nederlands Jeugdinstituut, RIVM Centrum Gezond Leven, Movisie, het Nederlands Centrum Jeugdgezondheid, het Nederlands Instituut voor Sport en Bewegen, het Trimbos-instituut en Vilans.

venties zijn effectief, waarbij geen onderscheid gehanteerd wordt tussen eerste, goede of sterke aanwijzingen. In de databank erkende gedragsinterventies wordt helemaal geen onderscheid gemaakt in kwalificatie.

In het buitenland worden de categorieën 'goed onderbouwd' en 'goed beschreven' niet gehanteerd. Men hanteert daar veelal alleen de kwalificatie effectief, wat betekent dat onderzoek is gedaan (liefst tweemaal) waarin is aangetoond dat de interventie wetenschappelijk bewezen effectief is.

2.5.2 *Werkzame elementen in preventieve interventies*

Voor een overzicht van werkzame elementen in het preventieve domein baseren wij ons op de review van Nation et al. (2003) over algemene preventieve interventies. Daarnaast halen we reviews aan die specifiek betrekking hebben op interventies die preventie van relatiegeweld beogen. De reviews betreffen elementen waarvan de werkzaamheid is aangetoond. Over de mate van evidentie kunnen we hier geen uitspraken doen omdat de criteria in de aangehaalde bronnen te zeer uiteen lopen.

De review van Nation et al. duidt om te beginnen op het belang van een programmatische benadering, ofwel van de *gelaagdheid* van de beleidsaanpak als het om preventie van geweld gaat: beleid zou bij voorkeur op meerdere niveaus moeten aangrijpen, dat van het individu, het microniveau van het gezin, mesoniveau (community) en macroniveau (bijvoorbeeld dominante normen en waarden). Dit sluit ook aan op het hiervoor, in paragraaf 2.4, beschreven model voor preventie.

Voor afzonderlijke interventies onderscheiden Nation et al. (2003) een aantal werkzame elementen, die wij nader indelen aan de hand van de driedeling structuurkenmerken, inhoudelijke en contextuele kenmerken (Van Yperen, Veerman en Van den Berg, 2015).

Structuurkenmerken

Theoretische en empirische onderbouwing

Aan interventies moet een wetenschappelijke onderbouwing ten grondslag liggen, zowel wat betreft de achtergrond en ontwikkeling van problemen waarop de interventie zich richt als de methodische elementen van de interventie. In de context van preventie van (overdracht van) geweld wordt gewezen op het belang van onderbouwing vanuit causale theorieën over gendergelijkheid (Stanley et al. 2015).

Verder is het nodig dat van te voren een plan wordt geschreven over de evaluatie en implementatie van de interventie (WHO, 2013).

Intensiteit en timing

Interventies moeten intensief genoeg zijn om effect te sorteren. Zo hebben bijvoorbeeld hoog-risico groepen juist intensieve en langdurige begeleiding nodig (zie ook WHO, 2013). Ook moeten interventies zo getimed worden in het leven van kinderen en/of ouders dat ze maximaal effect sorteren op de beoogde ontwikkeling.

Kwaliteit van uitvoering

Deskundigheid van uitvoerende professionals is uiteraard in het algemeen van belang. Daarnaast dienen zij ook interventie-specifieke competenties in de vingers te krijgen. Een goed getrainde staf en kwaliteitsbewaking, bijvoorbeeld door supervisie, kan veel toevoegen aan de impact van interventies. Ook aandacht voor evaluatie en effectonderzoek is uiteraard nodig, zowel om zicht te krijgen op de kwaliteit en effectiviteit van de interventie in het algemeen als om uitvoerende professionals scherp te houden op de kwaliteit van hun werk.

Stanley et al. (2015) bespreken de wenselijkheid van werken met leerkrachten bij preventies in de schoolcontext. Daarvoor pleit hun expertise in het werken met jongeren en de relatie die zij met hen onderhouden, maar anderzijds bestaat er soms weerstand onder scholen of leerkrachten tegen het uitvoeren van dergelijke interventies vanwege gebrek aan competenties.

Link met hulpverlening

Een laatste voorwaarde voor effectief preventief werken betreft het belang van connecties met voorzieningen voor ondersteuning en hulpverlening, voor diegenen die aangeven zelf geweld te (hebben) ervaren in hun eigen relaties of die van hun ouders (Stanley et al. 2015).

Inhoudelijke kenmerken

Relevantie voor de betrokkenen

Interventies moeten aansluiten bij de leefwereld en behoeften van de personen/groepen waar de activiteiten op zijn gericht. Dit betekent naast sensitiviteit voor gender(gelijkheid) ook sensitiviteit voor diversiteit naar bijvoorbeeld etnische achtergrond, sociaal-economische positie, religie en leeftijd en voor de samenhang tussen deze factoren (zie ook Pels et al. 2009).

Bij het ontwikkelen van sociaal-cultureel relevante interventies gaat het om structurele inhoudelijke aanpassingen, niet alleen om simpele vertaling, aldus Nation et al., (2003) die verder benadrukken dat interventies tegemoet moeten komen aan de individuele behoeften van deelnemers. 'One-size-fits-all' werkt doorgaans het beste voor degenen die een interventie het minst nodig hebben. Stanley et al. (2015) bepleiten, op basis van hun review van interventies ter preventie van relatiegeweld bij jeugdigen, het gebruik van boodschappen en materialen die herkenbaar en betekenisvol voor hen zijn.

Variatie in (instructie)methoden

Idealiter zijn interventies zowel gericht op het vergroten van kennis en bewustwording als op attitudeverandering en aanleren van vaardigheden. Naast kennisoverdracht zijn daarom volgens Nation et al. (2003) ook (inter)actieve werkvormen van belang, evenals observationeel leren. Een voorbeeld van het laatste bieden Miller et al (2014), die het belang aantonen van het werken met 'positief afwijkende' rolmodellen, die opstaan en zich uitspreken als zij getuige zijn van gebrek aan respect of gewelddadig gedrag tussen leeftijdgenoten. Stanley et al. (2015) noemen het werken met drama en narratieven in op jongeren gerichte interventies. Van Schaik (2005) breekt op grond van literatuuronderzoek naar primaire preventie van geweld een lans voor werkvormen die het oefenen van nieuwe vaardigheden en gedrag mogelijk maken. De WHO (2013) beveelt, op basis van een review van onderzoek naar interventies gericht op preventie van geweld in gezinnen, in dit verband rollenspellen en video feedback als methoden om ouders vaardigheden te laten oefenen en hen feedback te geven over hoe ze deze hebben toegepast en wat ze eventueel anders zouden kunnen doen.

Positieve boodschap

Preventieve interventies werken het best als zij positieve boodschappen uitdragen, gericht zijn op het versterken van de kracht van betrokkenen, op gezonde normen en gedragingen (zoals geweldloze vormen van mannelijk gedrag, zie Miller 2014). Ook Stanley et al. (2015) wijzen, in hun recente review van op jeugdigen gerichte interventies voor preventie van gezinsgeweld, op het belang van het positief framen van boodschappen en het vermijden van een wijzende vinger of beschuldigende benadering vanwege de weerstand die deze kan oproepen

Sociale steun

Blijkens de preventieliteratuur vormt steun uit de sociale omgeving een cruciale beschermende factor. Het betrekken van de sociale omgeving, zoals ouders, leerkrachten, peers of lotgenoten, en het faciliteren of ondersteunen van veilige en ondersteunende informele netwerken rondom ouders en jongeren geldt dan ook als een belangrijke werkzame factor. Dit geldt in het algemeen, en ook als het gaat om aanmoediging van positief niet gewelddadig gedrag of het ondersteunen van ouders en jeugdigen die met geweld te maken hebben (gehad) (Miller et al. 2014). Stanley et al. (2015) wijzen expliciet op het gebruik van de kracht van de peergroup in het teweegbrengen van sociale verandering.

Contextuele kenmerken

Duurzaamheid

Stanley et al. (2015) wijzen in hun review op de noodzaak van aandacht voor duurzaamheid. Preventieve interventies hebben vaak een beperkte looptijd en reikwijdte, samenhangend met het feit dat ze niet verankerd zijn in bredere beleidsprogramma's en het reguliere systeem van preventie. Centrale sturing vanuit overheden is van belang om brede en consistente verankering van preventie van geweld te realiseren, en zou ook de boodschap versterken dat geweld in relaties onacceptabel is en noodzaakt tot verandering in sociale normen.

Commitment

Ook commitment met implementatie in de instituties en gemeenschappen waarop de interventie zich richt is een cruciale voorwaarde voor het slagen ervan. Zo is 'school readiness' een belangrijke voor-

waarde voor het slagen van interventies op scholen, hetgeen niet alleen geldt voor interne betrokkenen en het curriculum, maar ook voor ouders, de lokale community en relevante samenwerkende instellingen (Stanley et al. 2015). De auteurs wijzen in dit verband eveneens op het belang van het betrekken van (in dit geval) jongeren in het ontwerp van de interventie en de uitvoering van de interventie. Dit verhoogt ook de authenticiteit ervan, een sleutelvoorwaarde voor effectiviteit. Dit punt sluit aan bij de eerdergenoemde factor 'relevantie voor betrokkenen'.

2.5.3 *Algemeen werkzame elementen: professional en alliantie*

Naast bovenstaande werkzame elementen gaat het ook om de relatie tussen de professional en de cliënt. Eigenschappen en competenties van professionals zijn van invloed op hun relatie met cliënten. Het onderstaande overzicht is vooral gebaseerd op een recent review van (inter)nationaal onderzoek van Barnhoorn et al. (2014).

Uitvoeringskenmerken

Doelen stellen, werken volgens plan, behandelingsinteger werken (getrouw aan het model) en opleiding behoren alle tot belangrijke kenmerken van uitvoering door professionals (Van Yperen 2003).

Matching

Het succes van steun neemt toe als bepaalde kenmerken van professionals overeenkomen met die van ouders en/of jeugdigen. Het gaat dan bijvoorbeeld om matching naar etniciteit, of andere kenmerken zoals SES of 'zelf ook ouder zijn'.

Sensitiviteit en een onbevooroordeelde houding

Sensitieve responsiviteit, gevoeligheid voor de signalen van mensen en responsief reageren daarop, is van cruciaal belang voor het goed functioneren van de uitvoerende professional. Hetzelfde geldt diens onbevooroordeelde houding (vgl. het vermijden van paternalisme of een beschuldigende benadering bij preventie interventies).

Vertrouwen in de interventie

Het vertrouwen of geloof van professionals in een interventie - ofwel de allegiance - beïnvloedt de kwaliteit van de uitvoering ervan. In dit verband wordt ook het belang van goede training benadrukt, evenals het besteden van aandacht aan weerstanden bij professionals bij de implementatie.

Persoonlijkheid van professionals en persoonlijke relatie

Empathie, respect en 'echtheid' hebben invloed op het resultaat van steun- en hulpverlening. Ook wordt gewezen op het belang van competenties in het omgaan met tegengestelde eisen of spanningen. Zo moeten beroepskrachten die werken binnen de kindbescherming een balans zien te vinden tussen de omgang met onzekerheden over de dreiging voor kinderen in gezinnen en weerstanden van ouders enerzijds en het opbouwen van een vertrouwensrelatie met ouders anderzijds. In zo'n context, waarin controle en toezicht belangrijk zijn en per definitie sprake is van een ongelijke machtsbalans, moeten professionals toch trachten een relatie met de gezinsleden te vestigen waarvan (h)erkenning, respect en reciprociteit kernelementen zijn. Ook in de context van preventie van geweld, zeker bij secundaire en tertiaire preventie, kunnen zich dergelijke spanningen voordoen.

Interactief leermodel en partnerschap

Er is veel bewijs voor de werkzaamheid van interactief werken, dat ruimte geeft aan de eigen ideeën en beleving van betrokkenen, evenals voor het bouwen van partnerschap met hen. Zo blijkt steun die als meer empowerend wordt ervaren meer invloed te hebben op de 'self-efficacy' van ouders, zoals het leren om bronnen in te schakelen. Op zijn beurt beïnvloedt dit weer de relatie met de kinderen en hun ontwikkeling. De wijze waarop professionals een alliantie met ouders kunnen opbouwen is het meest uitgewerkt in het 'Family Partnership Model' van Davis en Meltzer (2007), dat geldt als tegenhanger van het vaak dominante 'expert model' waarin sprake is van eenrichtingsverkeer met de professional als expert en de ouder als ontvanger van informatie of hulp. Kern van het Family Partnership model is dat ouders vaak pas echt hulp of advies aanvaarden als: deze aansluit bij hun behoeften, samen doelen worden gesteld, en sprake is van een zekere gelijkwaardigheid. In de voorgaande paragraaf over interventiespecifieke factoren kwam het belang van interactief werken eveneens naar voren.

2.6 Conclusie

Als we het gedachtengoed accepteren dat er verschillende pathways zijn voor het ontstaan en voortbestaan van partner geweld en kindermishandeling, dan betekent dit dat er verschillende momenten zijn waarop preventie moet plaatsvinden. De meest effectieve preventie is om te zorgen dat geen geweld plaatsvindt en dat het huidige geweld stopt. Dit noodzaakt tot een geïntegreerde aanpak bij het voorkomen en het stoppen van het geweld in gezinnen. Dan is het van belang dat:

- De campagnes en voorlichting zich niet alleen richten op die gezinnen waar geweld plaatsvindt, maar ook gericht zijn op gezonde relaties en doorbreken van stereotype beelden die kunnen leiden tot geweld.
- Dat interventies worden ingezet die gericht zijn op het terugdringen van risicofactoren en het bevorderen van beschermende factoren waarvan wetenschappelijk is aangetoond dat ze bijdragen aan het ontstaan en voortbestaan van het geweld, zoals opvoedingsondersteuningsprogramma's.
- Dat beleid ontwikkeld wordt dat gericht is op bevorderen van de emancipatie en zelfbeschikking van burgers. Beleid moet ertoe leiden dat mensen zich bewust zijn dat zij en anderen binnen (en buiten) de gemeenschap het recht hebben om zelf keuzes te maken over hun eigen leven, bijvoorbeeld in situaties die spelen bij school, opleiding, werk of vrije tijd, partnerkeuze, scheiding, religie, en seksualiteit. Individuen moeten deze keuzes ook durven, kunnen en laten maken (Actieplan Zelfbeschikking 2015-2017).
- Dat alle betrokkenen in het gezin waar geweld heeft plaatsgevonden ondersteuning krijgen in het verwerken ervan.

In het volgende hoofdstuk zijn de geselecteerde Nederlandse en buitenlandse projecten geanalyseerd aan de hand van het theoretisch model dat we hiervoor uiteen hebben gezet. Wat zijn de werkzame elementen van deze interventies en in hoeverre sluiten die aan bij de complexiteit en gelaagdheid van de preventie die nodig is om intergenerationele overdracht van geweld in gezinnen te doorbreken.

3 *Preventie in Nederland en buitenland: uitkomsten van onderzoek*

3.1 *Inleiding*

Het doel van het onderzoek was om nader zicht te krijgen op innovatieve praktijken van preventie gericht op intergenerationeel geweld, met het accent op emancipatie van moeders, vaders, dochters en zonen en op het verwerken van geweldservaringen door kinderen. In dit hoofdstuk staan de door ons geselecteerde interventies en methodieken die in de preventiepraktijk in binnen- en buitenland worden ingezet centraal.

We geven een analyse van de geselecteerde praktijken per domein (community, peers, individu/gezin)⁶ aan de hand van het analysemodel voor preventie zoals beschreven in hoofdstuk 2. Dit betekent dat we per domein eerst een beschrijving geven van de interventies en vervolgens ingaan op de risicofactoren en beschermende factoren waarop de interventie is gericht. Na deze beschrijving gaan we steeds in op de werkzame elementen, met gendersensitiviteit van de interventie als specifiek aandachtspunt. Bij de beschrijving van de interventies hebben we zowel geput uit de beschikbare documentatie als uit de reflecties van de ervaringsexperts die wij over de interventies hebben geïnterviewd. Ook zijn de reacties en aanvullingen verwerkt die wij kregen tijdens expertmeetings op de genoemde domeinen community, peers en gezin.⁷ Aan het slot van elke beschrijving per domein gaan we in op de beschreven buitenlandse interventies, vanuit de vraag welke lering daar uit valt te trekken voor de interventies op het betreffende domein.

Na deze analyse van preventiepraktijken schetsen we de beleidspraktijk aangaande preventie van (de intergenerationele overdracht van) geweld. Niet alleen verbetering van de preventiepraktijk is immers van belang voor de ontwikkeling van een duurzame preventieve aanpak, maar ook de legitimatie en sturing die uitgaat van een expliciet overheidsbeleid (Hester & Lilley, 2014). Eerst beschrijven we de situatie in Nederland. Vervolgens richten we de blik op het beleid in Spanje, dat aandachtspunt vormde in ons onderzoek omdat het als enige land in Europa een expliciet gendersensitief beleid van preventie van geweld in de privésfeer heeft ontwikkeld.

3.2 *Domein community*

Het domein community betreft projecten die zich richten op de gemeenschap of waar de gemeenschap een belangrijke rol speelt in de uitvoering van het project. Door de analyse van de twee geselecteerde projecten krijgen we meer inzicht in de risico- en beschermende factoren waarop deze interventies zich richten, de werkzame elementen van deze interventies en de mate van aandacht voor gender. Vervolgens gaan we in op enkele relevante projecten uit Zweden en wat we daarvan kunnen leren. We besluiten met een conclusie.

We geven eerst een beschrijving van de twee geselecteerde projecten.

---

6 Zie hoofdstuk 1 voor de selectie van deze praktijken en bijlage 1.

7 Zie hoofdstuk 1 voor de methodologische verantwoording.

3.2.1 Beschrijving geselecteerde Nederlandse projecten

De preventieprojecten Mannen Kom Op! en Vertrouwenspersonen Huiselijk Geweld (VHG) Malburgen hebben tot doel de gemeenschap actief te betrekken bij het voorkomen van geweld binnen gezinnen door het werven van vrijwilligers in de lokale gemeenschap. Van Mannen Kom Op! is een methodiek beschrijving ontwikkeld gedurende het onderzoek. Voor de beschrijving van VHG Malburgen is geput uit de databank van Movisie.⁵

Mannen Kom Op!

Dit project wordt uitgevoerd door een team van vrijwilligers onder de vlag van de GGD Zaanstreek-Waterland. In het hulpaanbod bij huiselijk geweld was al veel aanbod voor vrouwen en kinderen, maar (in de regio Zaanstreek) nog weinig tot niets voor mannen. Dit is de reden dat de GGD voor mannen een hulpaanbod wilde creëren.

Doel van het project is het taboe op huiselijk geweld doorbreken, het bespreekbaar maken van huiselijk geweld, en een aanzet geven tot het zoeken van hulp en zo mogelijk voorkomen van (verder) geweld. Primaire doelgroep van het project zijn mannen als slachtoffer of pleger van huiselijk geweld (> 18 jaar). Dit project biedt hen ondersteuning en begeleiding in het aanpakken van huiselijk geweld. Het project richt zich zowel op partnergeweld als op bijvoorbeeld geweld van kinderen naar ouders. Hier betreft het dus secundaire preventie. Naast de cliëntcontacten met de vertrouwenspersonen zijn er ook bewustwordingsactiviteiten gericht op de bredere community (primaire preventie). Een van de bewustwordingsactiviteiten is straattheater waarin acteurs tussen winkelend publiek een situatie van huiselijk (intergenerationeel) geweld uitbeelden. Daarnaast wordt gebruik gemaakt van diverse PR materialen, zoals flyers, bierviltjes en posters.

Mannen Kom Op! werkt vanuit een wijkgerichte benadering, met een preventieteam van negen vrijwillige vertrouwenspersonen en daarnaast voorlichters en een PR groep. De (vrijwillige) voorlichters gaan de wijken in en proberen het onderwerp huiselijk geweld bij wijkbewoners bespreekbaar te maken en te zorgen dat zij, indien nodig, weten waar zij hulp kunnen krijgen. Het belang van deze benadering is laagdrempeligheid en een breed bereik van mensen op wijkniveau (zie voor meer informatie bijlage 4).

Vertrouwenspersonen Huiselijk Geweld (VHG) Malburgen

Het project *Vertrouwenspersonen Huiselijk Geweld (VHG) Malburgen* richt zich expliciet op het voorkomen van escalatie van geweld in relaties en gezinnen bij risicogroepen (secundaire preventie). De meeste aanmelders zijn afkomstig uit migrantengroepen en kennen een lage sociaal economische status en veel risicofactoren. Bewoners uit de wijk Malburgen (Arnhem) zijn opgeleid tot vertrouwenspersoon, die een bekend gezicht in de wijk zijn bij wie wijkbewoners die te maken hebben met huiselijk geweld vroegtijdig terecht kunnen. De vertrouwenspersonen (veelal vrouwen) krijgen professionele ondersteuning in maandelijkse intervisiebijeenkomsten. Zij worden actief begeleid, onder andere in het ontwikkelen van een netwerk van diverse organisaties. De vertrouwenspersonen ondersteunen ook elkaar in de uitvoering van het werk.

De vertrouwenspersonen zijn van diverse etnische afkomst en ondersteunen mannen, vrouwen en kinderen in het doorbreken van het taboe, ook binnen de gemeenschap, op het spreken over geweld in gezinnen. Zij kunnen begeleiding van bestaande hulpverlenende organisaties tijdig inzetten. Wanneer vertrouwenspersonen een contactgesprek hebben met iemand uit de wijk, moeten zij een professional van VHG raadplegen om door te geven waar, wanneer en met wie dat gesprek zal plaatsvinden. Ook voor feedback op het gesprek kan de (vrijwillige) vertrouwenspersoon contact opnemen met de professionele 'achtervang'.

De activiteiten van VHG richten zich ook op de bredere community met voorlichting en presentaties in de wijk over geweld in relaties en tegen kinderen of intergenerationeel geweld (primaire preventie). De vertrouwenspersonen hebben ook een presentatie over ouderen mishandeling ontwikkeld naar aanleiding van de behoeften vanuit de wijk. Deze presentaties worden samen met de professionals ontwikkeld (zie voor meer informatie de hiervoor genoemde website van Movisie).

---

8 <https://www.movisie.nl/praktijkvoorbeeld/vertrouwenspersonen-huiselijk-geweld>

3.2.2 *Aandacht voor beschermende en risicofactoren*

In het analysemodel voor preventie worden verschillende beschermende en risicofactoren genoemd op het niveau van de gemeenschap. We geven aan op welke factoren beide interventies zich richten.

Beschermende factoren

Beschermende factoren op het niveau van community waar *Mannen Kom Op!* zich op richt zijn: 1. het doorbreken van het taboe te spreken over het ervaren geweld en het (tijdig) hulp zoeken, 2. verandering in normbesef over man- vrouw rollen en 3. sociale (netwerk)steun. Daarnaast richt de interventie zich eveneens op twee factoren van het individuele niveau, namelijk 4. de zorgattitude van mannen en 5. opvattingen over rolpatronen van mannen en vrouwen.

De nadruk ligt op het doorbreken van het taboe op het spreken over en hulp zoeken bij geweld bij mannen. Waar mogelijk wordt aandacht besteed aan verandering in normbesef over toepassing van geweld in gezinsrelaties. De focus op mannen brengt een specifieke werkwijze met zich mee. De interventie speelt in op het taboe dat er voor mannen bestaat om te praten over moeilijke onderwerpen en/of toe te geven dat ze hulp nodig hebben. Zij ervaren schaamte en angst voor statusverlies indien zij als pleger of slachtoffer naar buiten treden. Volgens de projectleider en vrijwilliger speelt de angst voor gezichtsverlies sterker bij mannen dan bij vrouwen.

In de trainingen voor de vrijwilligers is aandacht voor sekseverschillen in het gebruik van geweld in relaties, zoals voor verschillen in gevoel en in communicatie tussen mannen en vrouwen. Ook de rol van mannen/vaders binnen het gezin en hun zorgattitude komen aan bod. In die zin is er sprake van aandacht voor gendersensitiviteit. Er wordt echter niet uitgegaan van machtsverschillen tussen vrouwen en mannen, noch van het gegeven dat mannen vaker en ook intenser geweld plegen dan vrouwen. Uitgangspunt is dat de man niet specifiek pleger en de vrouw niet specifiek slachtoffer is, de rollen kunnen ook omgedraaid zijn. Het geweld in de relatie wordt beschouwd als een dynamisch probleem van twee (of meerdere) partijen.

De interventie *Vertrouwenspersonen Huiselijk Geweld (VHG) Malburgen* richt zich expliciet op de beschermende factoren 1. doorbreken taboe om te spreken over het geweld en hulp zoeken en 4. betrekken van steun uit het sociale netwerk. De vertrouwenspersonen gaan de wijk in en zoeken contact met wijkbewoners om bewust het taboe te doorbreken om te spreken over het geweld en (tijdelijk) hulp te zoeken. Bovendien betrekken ze daarmee ook het sociale netwerk en verwijzen ze zonnodig door naar professionele, hulpverlenende instanties. *VHG Malburgen* maakt de mensen in de wijk meer bewust van geweld in gezinnen en speelt derhalve ook in op een attitudeverandering over de toepassing van geweld in gezinsrelaties, ook een beschermende factor genoemd in het preventie-model.

Risicofactoren

Wat betreft risicofactoren op mesoniveau richten beide projecten zich, elk op een eigen manier, op het voorkomen van genderdiscriminatie, in die zin dat mannen en vrouwen niet bij voorbaat worden gecategoriseerd als daders en slachtoffers. Deze benadering heeft er bij *VHG Malburgen* aan bijgedragen dat het project niet als bedreigend wordt ervaren door allochtone mannen. Bij *Mannen Kom Op!* draagt dit uitgangspunt eveneens bij aan drempelverlaging omdat stigmatisering van mannen als dader wordt voorkomen.

VHG Malburgen richt zich ook op 'opvoeden en opgroeien in achterstandsbuurten' als risicofactor op mesoniveau. Malburgen in Arnhem was een achterstandsbuurt ten tijde van het inzetten van deze interventie. Ongeveer acht jaar geleden is het project ontstaan naar aanleiding van een zogenaamde Olympiade, een dialoogdag voor krachtwijken.

Op individueel niveau richten beide interventies zich op de volgende risicofactoren: eerdere ervaringen met geweld, psychische en emotionele problemen, mannelijk zelfbeeld.

3.2.3 *Beschrijving werkzame factoren*

De projecten *Mannen Kom Op!* en *VHG Malburgen* beschikken beide over een beschrijving, maar een wetenschappelijke onderbouwing ontbreekt evenals onderzoek naar hun effectiviteit. De zoektocht naar werkzame elementen berust dus op onze interpretatie van de beschikbare documentatie en uitspraken van de betrokkenen. We volgen de indeling in 2.5.2 en onderscheiden structuurkenmerken,

inhoudelijke kenmerken en contextuele kenmerken. Vervolgens bespreken we werkzame elementen die samenhangen met de relatie tussen de professional (vrijwilliger) cliënt, de zogenaamde alliantie.

Structuurkenmerken

Van de structuurkenmerken gaan we in op de theoretische onderbouwing, kwaliteit van uitvoering en relatie tot de (professionele) hulpverlening.

Beide interventies hebben geen wetenschappelijke onderbouwing. *VHG Malburgen* is vanuit een vraag uit de gemeenschap ontwikkeld en heeft een praktische onderbouwing. *Mannen Kom Op!* hanteert het uitgangspunt dat het vaderschap binnen een gezin een onderbelicht maatschappelijk onderwerp is. Opvoedend en zorggedrag bij vaders kan dienen als voorbeeldgedrag voor jongens en kan gewelddadig gedrag voorkomen. Het doel is geweld van ouders tegen kinderen te bespreken en daar gezond gedrag tegenover te zetten, zodat kinderen in de toekomst dit gezonde gedrag als voorbeeld hebben om een eventuele spiraal van geweld te doorbreken. Kinderen zijn een geschikt gespreksonderwerp voor mannen, omdat zij zich beter laten aanspreken op hun vaderrol dan op hun mannenrol, aldus de projectleider.

Vrijwilligers of vrijwillige ervaringsdeskundigen zijn in beide projecten de ‘draggers’ van het project. Laagdrempeligheid van het aanbod, in een omgeving waarin de stap naar professionele hulp als groot wordt ervaren, vormt daarbij een belangrijk uitgangspunt. In het geval van *Mannen Kom op!* wordt hierom ook afgezien van dossiervorming. *Mannen Kom Op!* stimuleert daarnaast uitwisseling van ervaringen in het sociale netwerk, eveneens een belangrijk middel om de drempel te verlagen.

De inzet van vrijwilligers maakt aandacht voor kwaliteit van de uitvoering des te relevanter. Deze is bij beide interventies vooral gewaarborgd door een directe link tussen vrijwilligers en professionals, actieve begeleiding en geplande momenten van regelmatige terugkoppeling. Bovendien zijn de vrijwilligers getraind door de professionals, over agressief gedrag in de huiselijke sfeer, communicatiestijlen en psychopathologie. De vrijwilligers vervullen een belangrijke doorverwijsfunctie naar de professionele hulpverlening, ook omdat veel gezinnen niet of nauwelijks contact (willen) hebben met professionals. Bij *Mannen Kom Op!* worden vooral vrijwillige, mannelijke ervaringsdeskundigen ingezet om de doelgroep van mannen te ondersteunen. *VHG Malburgen* wil zowel mannen als vrouwen bereiken en zet om deze reden ook mannelijke en vrouwelijke vertrouwenspersonen in. Wij hebben geen inzicht in de uitvoeringskwaliteit van de interventies.

Tijdens de tweede Roundtable werd benoemd dat het werken met vrijwilligers niet altijd leidt tot laagdrempeligheid. Zo kunnen participanten weerstand ervaren om te spreken met vrijwilligers met dezelfde etnische achtergrond of uit dezelfde community, omdat ze er niet op vertrouwen dat de vrijwilliger betrouwbaar omgaat met informatie. Ook zouden vrijwilligers die ervaringsdeskundigen zijn, kwetsbaar kunnen zijn. Het is dus belangrijk dat vrijwilligers goed getraind en begeleid worden.

Inhoudelijke kenmerken

Er zijn drie inhoudelijke kenmerken relevant: de relevantie voor de betrokkenen, het brengen van een positieve boodschap en sociale steun.

Er wordt expliciet aangesloten bij de leefwereld en behoeften van de personen/groepen waar de activiteiten zich op richten. *Mannen Kom Op!* sluit bij de leefwereld aan doordat vrijwilligers samen met de man iets ondernemen in een vertrouwde context, zoals samen sporten. Mannen zijn dan meer open over hun privésituatie, zo zeggen de projectleider en medewerkers. Bij *VHG Malburgen* is de interventie ontstaan vanuit een groep Marokkaanse vrouwen die in de wijk aandacht nodig vonden voor huiselijk geweld. De relevantie van de interventie, en van aandachtspunten daarbinnen (zoals ouder mishandeling) is door de betrokkenen zelf aangegeven. Daarbij wordt gewerkt met (vaak ervaringsdeskundige) vertrouwenspersonen van diverse etnische afkomst, zodat goed kan worden aangesloten bij de leefwereld van de wijkbewoners.

Beide projecten werken naar eigen zeggen vanuit de eigen kracht van mensen middels een open benadering. Er wordt niet gesproken over plegers en slachtoffers van huiselijk geweld, omdat dit een negatief stigma met zich meebrengt.

Sociale steun kwam eerder naar voren als beschermende factor. *Mannen Kom op!* stimuleert lotgenotencontact. De projectleider gaf het belang aan van een luisterend oor, omdat de mannen daarvoor niet terecht kunnen bij hun sociale netwerk of bij hulpverleners. Bij *VHG Malburgen* worden wijkbewoners betrokken. Bij beide interventies speelt het werken vanuit de wijk een belangrijke rol. Sociale

steun uit de directe omgeving dient hierbij ook het doel de laagdrempeligheid van beide projecten te waarborgen, zo geven de projectleiders van beide interventies aan.

Contextuele kenmerken

Duurzaamheid en commitment zijn de contextkenmerken. Wat betreft duurzaamheid, beide projecten voldoen hier niet aan en zijn afhankelijk van tijdelijke financiering. *VHG Malburgen* is stopgezet door bezuinigingen en *Mannen Kom Op!* is op het laatste moment weer voor een jaar gefinancierd.

Er is een sterk commitment vanuit de gemeenschap, vooral door de betrokkenheid van vrijwilligers uit de gemeenschap, vrijwel allen ervaringsdeskundige op het thema van geweld in gezinnen. Er steekt een persoonlijk verhaal achter hun motivatie en dat zorgt ervoor dat zij intrinsiek gemotiveerd zijn. In het geval van *Mannen Kom Op!* is het vooral van belang mannen zelf te betrekken bij het ontwerp en de uitvoering van de interventie (Stanley et al. 2015). Over het commitment bij de relevante samenwerkende instellingen is geen informatie beschikbaar.

Professional en alliantie

Een belangrijke factor voor het slagen van een interventie is de relatie van de hulpverlener/vrijwilliger met de cliënt. We gaan in op matching, sensitiviteit en onbeoordeelde houding.

Bij zowel *Mannen Kom Op!* als *VHG Malburgen* wordt op implementatieniveau specifiek gelet op matching van vrijwilligers en doelgroep. Bij de eerste interventie kunnen mannen die ondersteuning en begeleiding willen, kiezen voor een mannelijke vertrouwenspersoon. Bij *VHG Malburgen* kan gekozen worden voor een vrijwilliger met dezelfde sekse en etnische achtergrond. De sociaal economische status van de vrijwilligers en de doelgroep stemt over het algemeen redelijk overeen, omdat zij in dezelfde wijk wonen. Bij *Mannen Kom Op!* houdt men niet zozeer rekening met de etnische achtergrond van de doelgroep. Volgens de projectleider hebben ze wel één vrijwilliger van Turkse komaf die vragen kan beantwoorden over Turkse participanten.

Uit de analyse van de interventies blijkt dat een onbevooroordeelde houding zeer belangrijk wordt gevonden. Empathie, respect en 'echtheid' wordt verondersteld bij *Mannen Kom Op!* omdat de vrijwilligers vaak zelf ervaring hebben met geweld in huiselijke kring, als slachtoffer, als pleger of als getuige van geweld, zo geeft de projectleider aan. Of en in hoeverre bij individuele uitvoerders sprake is van sensitieve responsiviteit is op basis van de beschikbare informatie niet te beoordelen.

3.2.4 Aandacht voor gendersensitieve factoren

Een wezenlijk onderdeel van dit onderzoek is het verkrijgen van inzicht in de vraag of preventiepraktijken gericht op het doorbreken van intergenerationele overdracht van geweld in gezinnen aandacht hebben voor de samenhang met de emancipatie van moeders en vaders en dochters en zonen. In het preventiemodel vormen discriminatie van vrouwen en meisjes (mesoniveau) en stereotypering en mythen (microniveau) belangrijke risicofactoren op dit vlak.

Uit voorgaande bespreking komt naar voren dat in beide projecten aandacht is voor de rolverdeling tussen mannen en vrouwen. *Mannen Kom Op!* richt zich niet alleen op de geweldservaring, maar ook op de opvoedende rol en zorgattitude van vaders. Er wordt rekening gehouden met de behoeften en gevoeligheden bij mannen. De vrijwilligers gaan bij de mannelijke doelgroep expliciet in op geweld als gevolg van onmachtig gedrag binnen relaties tussen mannen en vrouwen en gezinnen. Het escaleren van conflicten tussen mannen en vrouwen wordt vanuit een genderneutrale houding besproken. De vrijwilligers bieden vooral een luisterend oor en geven feedback. In beperkte mate reiken zij handvatten aan voor het omgaan met agressie en woede. Dit is de taak van professionals waar naar wordt doorverwezen. Tijdens de interviews zeggen de projectleider en vrijwilligers dat *Mannen Kom Op!* in de training van de vrijwilligers expliciet ingaat op: verschillen in gevoel en verschillen in communiceren tussen vrouwen en mannen, en de dynamiek binnen relaties tussen mannen en vrouwen. De aard van geweld die mannen en vrouwen gebruiken vormt een aandachtspunt in de training. Een vrijwilliger geeft aan dat dit verschil in geweld wordt opgevat als: vrouwen gebruiken doorgaans vaker psychisch geweld (kleinere, kinderen weghouden) terwijl mannen vaker fysiek geweld gebruiken.

Naast individuele ondersteuning wordt ook via straattheater aandacht gevraagd voor geweld thuis, met de focus op mannen die pleger en slachtoffer zijn. Dit straattheater levert veel reacties en ook vragen op bij omstanders. Sommige mensen schrikken van de verbeelding van geweldsituaties binnen een gezin, anderen denken dat het echt is en grijpen in. Bovendien blijkt het schokeffect voor kinderen als omstanders groot. *Mannen Kom Op!* zoekt nog naar middelen om beter om te kunnen gaan met

dergelijke reacties van omstanders. Een vraag hierbij is ook hoe je geweld in relaties behoort te *framen*. Hier komen we in de volgende paragraaf op terug naar aanleiding van een Zweeds project.

VHG Malburgen heeft oog voor stereotyperingen, in die zin dat vertrouwenspersonen de moeders niet alleen in de rol van opvoeder benaderen, maar ook aandacht besteden aan de zorgattitude van vaders. Daarnaast is er sensitiviteit voor verschillende doelgroepen in die zin dat mannen en vrouwen in de wijk, allochtoon of autochtoon, kunnen kiezen voor een mannelijke of vrouwelijke vrijwilliger van allochtone of autochtone herkomst. De projectleider en uitvoerders kijken niet met een gendersensitieve blik naar geweld. 'Wij gaan er vanuit dat geweld genderneutraal is. Slachtoffers en daders zijn allebei verantwoordelijk voor geweld', zo geeft de projectleider aan.

De ongelijkheid in machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen in de maatschappij en ongelijkheid in mate en intensiteit van geweld komen niet aan de orde, ook niet in *Mannen Kom Op!* In beide projecten probeert men wel weg te blijven van een genderstereotype benadering. Tijdens de expertmeeting op het domein van community bleek dat ook een organisatie als Trias Pedagogica in agressie-trainingen en opvoedebatten de rolverdeling tussen ouders bespreekt zonder een te directe benadering in termen van gendergelijkheid te hanteren. Dit zou de doelgroep van Trias Pedagogica, met name allochtone mannen en vrouwen, teveel afschrikken.

3.2.5 Voorbeelden uit het buitenland

De samenwerkingspartners uit Zweden hebben verscheidene voorbeelden van projecten beschreven en gepresenteerd waarin de preventie van intergenerationeel geweld met een genderspecifieke onderbouwing en aanpak centraal staat. Een gendersensitieve aanpak die zich direct richt op mannen en jonge jongens blijkt effectiever dan een genderneutrale aanpak (Barker et al., 2007; Kelly en Lovett, 2012). Overigens blijkt ook dat er een hoge uitval is van jonge mannen bij interventie programma's die zich richten op mannen; bij het ontwikkelen van programma's dient hier rekening mee gehouden te worden.

Men for Gender Equality positioneert zichzelf expliciet als organisatie die in haar programma's en interventies rekening houdt met de bestaande verschillen in rollen en machtsverhoudingen tussen vrouwen en mannen. De organisatie richt zich bij uitstek op het creëren van een samenleving die oog heeft voor bestaande genderverhoudingen. Zij zet in op het voorkomen van geweld door zich te richten op wat maatschappelijk geconstrueerde beelden zijn van mannelijkheid en vrouwelijkheid. Vervolgens kijkt zij hoe emancipatie perspectieven het beste kunnen worden geïntegreerd in projecten gericht op het voorkomen en bestrijden van geweld. *Equal Parenthood* is een project dat zich richt op zorgtaken bij mannen en jongens, terwijl *Freedom From Violence* zich richt op bewustwording via het inzetten van de gemeenschap (van scholieren en studenten). Beide projecten leveren nieuwe inzichten omtrent werkzame elementen van gendersensitieve preventie van (intergenerationeel) geweld in gezinnen (zie bijlage 9 voor meer informatie over de Zweedse projecten).

Equal Parenthood

Equal Parenthood biedt (aanstaande) vaders activiteiten aan op het gebied van gelijke zorgtaken. Uitgangspunt is dat betrokken vaders in de opvoeding zeer belangrijk zijn voor de ontwikkeling van het kind. De helft van de activiteiten valt binnen het aanbod van organisaties in de gezondheidszorg, zoals consultatiebureaus en gezondheidscentra op het niveau van de community. Dit wil zeggen dat vaders elkaar ontmoeten en discussiëren met elkaar en dat zij verschillende professionals in de gezondheidszorg ontmoeten zoals verloskundigen en verpleegkundigen met een pediatrie achtergrond. Er is een ruim, interactief aanbod van lesmethoden waarin de begeleider zich expliciet niet als 'vader expert' opstelt. Binnen de groepsdiscussies wordt uitgegaan van een positieve relatie tussen ouders en tussen ouders en kind om zo veiligheid te bieden voor de vaders om zich uit te spreken. Er is behoefte onder (aanstaande) vaders om met elkaar te praten, maar om een open sfeer te creëren dient binnen de groep vaders gelet te worden op een zekere homogeniteit.

De gendersensitieve, werkzame elementen komen naar voren in de wijze waarop professionals het belang van gendersensitief ouderschap benadrukken en aangeven hoe de rol van vaders jonge kinderen beïnvloedt. Daarnaast werkt de begeleider van de interventie met de groep (vaders) samen aan een veranderingsproces om een vader te worden die zich, evenals de moeder, intensief met zorgtaken

bezig houdt. Door discussie onder (aanstaande) vaders leren zij hun eigen kennis en kunde van zorgtaken ontdekken. De invulling van het project ontstaat in co-creatie met de groep vaders; geweld vormt een van de onderwerpen die vaak ter sprake komt. De begeleiding is in handen van mannen die zelf vader zijn omdat het van belang is dat de begeleider een band opbouwt met de deelnemers en ook in partnerschap met hen kan werken vanuit zijn eigen kennis en kunde over het vaderschap.

Equal Parenthood geeft handvatten om de verbinding te leggen tussen de preventie van (intergenerationeel) geweld in gezinnen en de emancipatie van mannen en vrouwen, vaders en moeders. Enerzijds kijkt de interventie naar de opvoedkundige benadering van ouders in relatie tot hun kinderen, waarbij vaders ook in hun zorgtaken ondersteund en erkend worden. Anderzijds wordt veel aandacht besteed aan de (maatschappelijke) ongelijkheid in de verdeling van de zorgtaken tussen vaders en moeders en hoe dit veranderd kan worden. Er is (nog) geen effectonderzoek beschikbaar, maar volgens de initiator heeft het project een positieve invloed op gendergelijkheid en preventie van geweld in gezinnen.

Freedom From Violence (FFV)

In Zweden werd *Freedom From Violence* naar voren gebracht als preventiepraktijk waar de gemeenschap van scholieren en studenten wordt ingezet om relatiegeweld bespreekbaar te maken met jongeren (zie daarom ook 3.3 over Peers).

FFV is een bewerking van een preventiemethodiek voor jongeren '*The Mentors in Violence Prevention*' (MVP), afkomstig uit Boston. FFV heeft een sterke binding met de samenleving door bijvoorbeeld contacten met nationale organisaties binnen Zweden op het gebied van onderwijs, veiligheid (politie), gezondheid en welzijn. Doel is geweld tegen kinderen en jongeren te voorkomen door bewustwording en het bieden van handvatten via scholingsprogramma's. Daarnaast wordt via lezingen, conferenties en campagnes aangestuurd op veranderingen binnen de gemeenschap (systems change).

FFV biedt een onderwijsprogramma aan van 12-14 uur gericht op jongeren tussen de 13 en 16 jaar met als doel leerlingen aan te sporen (hoe) te handelen bij het zien van geweld. Hierbij wordt een gendersensitief perspectief gehanteerd. Scholen en universiteiten worden ingezet om kennis op het gebied van preventie van geweld te verspreiden en begeleiding en ondersteuning te bieden op dit thema.

Binnen FFV geldt een aantal werkzame elementen, namelijk:

- FFV is veelomvattend in bereik. Het programma is ontwikkeld om uit te voeren op een gehele school; alle kinderen in de klas doen mee, ongeacht geslacht. Ook doet de schoolstaf mee aan het programma, van de directeur tot de conciërge.
- FFV baseert zich op de krachtige rol van de omstander (gemeenschap) om geweld tijdig te voorkomen onder kinderen en jongeren o.a. door hen te leren hoe ze geweld kunnen signaleren en hoe zij het beste kunnen handelen in zo'n situatie.
- FFV baseert zich op een verscheidenheid in werkwijzen (lesmethoden) zoals individuele oefeningen, discussies binnen kleine groepjes en korte filmfragmenten die het belang van omstanders aantonen.
- FFV heeft een positieve boodschap, namelijk dat iedereen in staat is iets te doen aan het voorkomen van geweld. Het doet dus een expliciet beroep op de eigen verantwoordelijkheid van omstanders om preventief te handelen.
- FFV is relevant voor de doelgroep: de adolescentie is bij uitstek een levensfase waarin jongeren hun identiteit en seksualiteit ontdekken en daarmee experimenteren. Het project heeft een interactief karakter: luisteren naar en vragen stellen aan de leerlingen staat centraal, niet hen 'de les lezen'.
- FFV is effectief gebleken: uit evaluatiestudies bleek dat 'peer educators' na deelname aan de interventie minder seksistisch gedrag en houdingen vertoonden dan voordat zij deelnamen aan FFV.

Binnen FFV kunnen we de volgende gendersensitieve, werkzame elementen onderscheiden:

- FFV baseert zich op gendersensitieve uitgangspunten en een kritische kijk op maatschappelijk geconstrueerde genderrollen. Geweld, mishandeling en intimidatie worden beschouwd als uitingen van maatschappelijk aanvaarde percepties van mannen en vrouwen en mechanismen van macht en controle die daarbinnen gelden. FFV gebruikt materiaal (korte filmfragmenten) waarin bij jonge

mannen een zelfbewustzijn wordt gecreëerd dat binnen hun vriendencultuur het gevaar dreigt dat mishandeling van vrouwen sociaal geaccepteerd raakt.

- Om de genderspecifieke uitgangspunten over te brengen zonder dat leerlingen kopschuw worden, is het van belang hen niet te confronteren door direct over geweld te praten, door hen er individueel op aan te spreken of te praten in termen van 'wij' en 'zij' (niet 'jij bent gewelddadig', maar 'er is geweld in de maatschappij', 'ieder van ons kan slachtoffer of getuige zijn', 'we hebben veel gemeen'). Deze benadering verlaagt de drempel om te praten over taboe onderwerpen. De genoemde genderspecifieke uitgangspunten blijven daarbij overigens wel leidend.

In de tweede Roundtable kwam naar voren dat, zoals in Nederland, ook in Zweden onderwerpen als geweld in gezinnen en de rol van gender nog steeds moeilijk bespreekbaar zijn. Wat helpt in het bespreekbaar maken is: de keuze van bewoordingen (framing), een positieve communicatie stijl en het betrekken van de personen (leerlingen) in de manier van uitvoeren. Daarnaast is het belangrijk dat professionals (docenten) zich bewust zijn van hun eigen stereotype normen en van het feit dat zij die (onbewust) kunnen overdragen aan de doelgroep (in dit geval hun studenten). (Zie ook de volgende paragraaf over peers.)

3.2.6 *Samenvattende conclusie*

In deze paragraaf bespreken wij Nederlandse en Zweedse projecten op het domein community. De besproken twee Nederlandse projecten, *Mannen Kom Op!* en *VHG Malburgen*, zijn gericht op primaire preventie binnen de bredere gemeenschap, i.c. op het niveau van de wijk, en daarbinnen op mannen, respectievelijk vrouwen en mannen in gezinnen waar sprake is van (risico op) geweld (secundaire preventie). De twee Zweedse projecten beogen beide vooral primaire preventie. *Equal Parenthood* richt zich op vaders en wil verandering teweegbrengen in (het normbesef over) de zorgattitude van mannen en rolpatronen in het gezin. *Freedom From Violence* beoogt bewustwording en bespreekbaarheid van relatiegeweld met jongeren en wil hen als omstander vaardiger maken in het signaleren en reageren op geweld.

De Nederlandse praktijken hebben gemeenschappelijk dat zij zich richten op beschermende factoren als taboedoorbreking, verandering van normbesef en het bieden/stimuleren van sociale steun door inzet van (ervaringsdeskundige) vrijwilligers. Ook het doorgeleiden naar hulp, indien nodig, vormt bij beide projecten een doel. In *VHG Malburgen* ligt het accent op deze doelen. *Mannen Kom Op!*, uitsluitend gericht op mannen, beoogt daarnaast verandering in de zorgattitude van mannen en rolpatronen in het gezin.

Beide projecten missen vooralsnog een theoretische en empirische onderbouwing. De uitgangspunten die de betrokkenen zelf benoemen zijn genderneutraal, in die zin dat zij (de mate en aard van) geweld in gezinnen niet relateren aan (machts-)verschillen tussen de seksen. In de uitvoering blijkt echter wel sprake van enige gendersensitiviteit. Zo houdt *Mannen Kom Op!* rekening met specifieke behoeften bij mannen, door meer actiegerichtheid en aandacht voor verschillen in communicatie. Het project beoogt emancipatie van de man via verandering in diens zorgattitude; wat betreft diens opvoedrol lijkt emancipatie van dochters en zonen overigens geen aandachtspunt. *VHG Malburgen* vermijdt een genderstereotype benadering en houdt rekening met de voorkeur van de doelgroep naar sekse van de hen toe te bedelen vertrouwenspersoon.

Wat betreft andere werkzame elementen, naast onderbouwing en genderspecificiteit, is consistentie te zien in de aandacht voor elementen die bijdragen aan het succes van preventieprojecten, zeker ook op het door taboes omgeven terrein van (het doorbreken van) geweld in gezinnen. Beide projecten realiseren laagdrempeligheid door inzet van vrijwilligers die ook ervaringsdeskundig zijn; zo trachten zij aan te sluiten bij de leefwereld en behoeften van de doelgroep. *VHG Malburgen*, dat opereert in een naar etnische afkomst gemengde wijk, doet dat ook door het betrekken van de wijkbewoners bij het formuleren van doelen en aanpak en door inzet van vrijwilligers van diverse herkomst. 'Matching' tussen uitvoerder en doelgroep is ook bij *Mannen Kom Op!* aan de orde, door de inzet van mannen als ervaringsdeskundige vrijwilligers. Daarnaast wordt in beide projecten gestreefd naar een niet beschuldigende, open houding, en vormt het bieden van sociale steun vanuit de directe omgeving een belangrijk doel en bij *Mannen Kom Op!* ook lotgenotencontac. De inzet van vrijwilligers uit de eigen wijk heeft uiteraard consequenties voor de uitvoeringspraktijk. Het ontbreken van professionele expertise en kennis van de sociale kaart kan projecten kwetsbaar maken, evenals de eigen ervaring met geweld.

Voor de kwaliteit van uitvoering is daarom structurele professionele ondersteuning en een goede link met de hulpverlening van groot belang, een voorwaarde waar beide projecten aan lijken te voldoen. Het commitment aan het project is in beide gevallen gewaarborgd door de bevologenheid van de betrokken vrijwilligers. Wat betreft het laatste aspect van werkzaamheid, de duurzaamheid van de projecten, ziet de situatie er minder gunstig uit, gezien de onzekerheid over financiële continuïteit ervan.

Wat kunnen we in Nederland leren van interventies die ‘Men for Gender Equality’ op het domein van gemeenschap uitvoert? Er zijn twee belangrijke leerpunten: de wijze waarop zij een gendersensitieve aanpak hanteren en de wijze waarop zij de gemeenschap betrekken.

Wat betreft het eerste punt onderscheidt Zweden zich doordat verschillen tussen mannen en vrouwen expliciet worden benoemd, en stereotyperingen worden bediscussieerd zonder beschuldigend te zijn naar personen, dus met behoud van een positieve insteek. De beide Nederlandse projecten gaan uit van een genderneutraal standpunt, waarbij ook wordt gewezen op de noodzaak van omzichtigte communicatie. De Zweedse projecten leren dat het hanteren van genderongelijkheid als uitgangspunt niet gelijk staat aan het rechtstreeks confronteren hiermee. Omzichtigheid in de benadering houdt niet in dat de onderbouwing van een interventie genderneutraal dient te zijn. In het betrekken van de gemeenschap (van jongeren of lotgenoten) ligt de focus nadrukkelijk op hoe een omstander geweld kan signaleren en in dat soort situaties kan handelen; hiertoe worden handelingsvaardigheden aangereikt.

Deze benadering, waarin vermijden van persoonlijke beschuldiging, een positieve insteek en aanreiken van handelingsvaardigheden belangrijke elementen vormen, lijkt de sleutel te bieden voor het werken vanuit het perspectief van gendergelijkheid en emancipatie, zonder weerstand op te roepen bij de doelgroep. Dit geldt bijvoorbeeld voor activiteiten als het straattheater van *Mannen Kom Op!*: het gaat niet om het creëren van een schokeffect door de confrontatie met geweld in relaties, maar om het aanreiken van (positieve) vaardigheden om geweld in de privésfeer te signaleren en de-escalatie te bewerkstelligen.

3.3 *Domein peers*

Jongeren vormen een aparte groep waar preventie zich op richt. Juist hier kunnen preventieactiviteiten de intergenerationele cyclus van geweld doorbreken. De preventieprojecten voor jongeren in Nederland kunnen ruwweg (er is enige overlap) worden onderverdeeld in de primaire preventieprojecten van interactief theater, campagnes en lesmethodes op middelbare scholen, en in de secundaire en tertiaire preventieprojecten waar risicogroepen en slachtoffers van geweld in de privésfeer worden aangesproken via sociale media en platforms en groepscounselingsprogramma's. Bijna alle projecten die wij vonden zijn gericht zijn op jongeren van 12 tot 18 jaar. De preventieprojecten voor jonge kinderen zijn voornamelijk tertiaire preventieprojecten (zie Bijlage 1 voor het selectieproces).

3.3.1 *Geselecteerde Nederlandse interventies*

De drie preventieprojecten richten zich op jongeren met als doel het bespreekbaar maken van geweld in relaties en kindermishandeling, en het stimuleren van gezonde (verkerings)relaties. De door ons geselecteerde twee Nederlandse projecten zijn Stay in Love en STUK, waar we een verdiepend onderzoek naar hebben gedaan (bijlage 4 en 5). Later is ook We Can Young in de analyse betrokken omdat in deze campagne expliciet aandacht is voor gender (en de financiering werd voortgezet).

STUK

STUK betreft activiteiten voor en door jongeren die onder andere gericht zijn op het doorbreken van intergenerationeel geweld. STUK is ontstaan vanuit een jongere die een theaterstuk wilde maken over kindermishandeling. Samen met de huidige projectleider en een regieleader heeft een tiental jongeren het theaterstuk ontwikkeld. Het theaterstuk is gebaseerd op de eigen ervaringen van de jongeren. Zij spelen een half uur theater en gaan vervolgens met het publiek in discussie wat men aan kindermishandeling kan doen.

STUK heeft in Nederland voor allerlei scholen theater gespeeld. Er zijn ook voorstellingen gegeven in België. STUK heeft in de loop der jaren een STUKBOOK gepubliceerd en filmpjes gemaakt. Ook

geven jongeren van STUK workshops aan jongeren en hulpverleners en is lesmateriaal (dvd met o.a. het theaterstuk *erop*) ontwikkeld. In de workshops aan hulpverleners gaan de jongeren specifiek in op de weerstanden die hulpverleners tegenkomen om kindermishandeling te melden. Daarnaast denken jongeren van STUK mee over curricula voor aanstaande professionals.

Kern van STUK is dat activiteiten altijd een initiatief zijn van jongeren die zelf ervaringen hebben met geweld, of die het van dichtbij hebben meegemaakt. Zij voeren de activiteiten uit, al dan niet in samenwerking met en ondersteund door anderen. Doel van STUK is allereerst informatie verstrekken: wat is kindermishandeling en huiselijk geweld? En wat kunnen mensen doen als zij er (zelf) mee te maken krijgen? Daarnaast heeft STUK tot doel om kindermishandeling uit de anonimiteit en taboesfeer te halen. STUK wil mensen met elkaar in gesprek brengen over dit onderwerp en hen op deze manier aan het denken zetten wat zij kunnen doen tegen kindermishandeling. Een ander belangrijk doel is slachtoffers duidelijk maken dat zij zich niet hoeven te schamen voor wat hen is overkomen (zie verder Bijlage 5).

Stay in Love

Stay in Love is ontwikkeld door vier organisaties: Trimbos-instituut, Riagg Zwolle, Parnassia en Movisie. Het omvat een combinatie van lessen voor scholieren, een ouderavond, voorlichtingsmaterialen en een website waar jongeren ook vragen kunnen voorleggen aan deskundigen. Doelgroep van *Stay in love* zijn jongeren van 12 tot 15 jaar in de eerste drie leerjaren van het VMBO. Doel is het voorkomen dat jongeren (in de toekomst) een gewelddadige (verkerings)relatie ontwikkelen. Volgens de projectleider gaat het om primaire preventie van relatiegeweld onder jongeren. De methodiek beoogt dit door de doelgroep te ondersteunen in het ontwikkelen van een gezonde verkeringsrelatie: door het aanreiken van kennis, het bijbrengen van de juiste houding en het aanleren van vaardigheden. De lessenserie van *Stay in Love* bestaat uit een totaal van zeven lessen, van elk vijftig minuten. Vijf daarvan zijn lessen waarin kennis, houding en vaardigheden centraal staan. Tijdens de overige twee lessen voeren de leerlingen in tweetallen of kleine groepjes een opdracht uit aan de hand van wat zij hebben geleerd. Aan het einde van de lessenserie organiseert de school een ouderavond over het onderwerp verkering, waarop de leerlingen tevens het resultaat van de opdracht presenteren.

Docenten en andere professionals volgen ter voorbereiding op de lessen een training waarin zij leren hoe de lessenserie uit te voeren. De handleiding bevat een beschrijving van de lessen, een aantal werkbladen voor de leerlingen en (werk)materialen. Het gaat hierbij om de volgende materialen: een poster, een folder, een relatietest, een tweetal flyers met tips voor een goede verkering en een nieuwsbrief voor de ouders. Ter ondersteuning van de lessen is er ook een website die ook te raadplegen is door jongeren die de lessen niet volgen (zie verder Bijlage 6).

WE CAN Young⁹

WE CAN Young is gebaseerd op de internationale campagne *We Can*. In Nederland is de campagne in 2009 gelanceerd. Voor de Nederlandse situatie onderkent de campagne drie vormen van geweld: seksueel, lichamelijk en psychisch. Anders dan in de internationale *We Can* campagne spreekt de algemene *WE CAN* campagne in Nederland van economische ongelijkheid tussen mannen en vrouwen in plaats van economisch geweld. In 2011 is in drie gemeenten (de koplopergemeenten: Zwolle, Den Haag en Arnhem) gestart met een specifiek onderdeel gericht op jongeren: de *WE CAN Young* campagne. De campagne is later uitgebreid naar 15 centrumgemeenten met een focus op het vergroten van de relationele en seksuele weerbaarheid.

De kern van de algemene *WE CAN* campagne bestaat uit individuele changemakers (jongeren) en organisaties (coalitiepartners) die zich publiekelijk uitspreken tegen gendergeweld en genderongelijkheid. Zij ondernemen daar kleine en grote(re) acties op. Deze acties variëren van het organiseren van (kleine of grotere) informatie of inspiratiebijeenkomsten, schrijven van blogs en artikelen tot het dagelijks dragen van de *WE CAN* button en vragen daarover beantwoorden. Ook wordt voorlichting gegeven op scholen en worden filmpjes gemaakt. Het kernuitgangspunt is dat wanneer voldoende mensen en organisaties zich hierachter scharen (er voldoende massa is) dit zal leiden tot mentaliteitsverandering en vervolgens gedragsverandering. Gendergeweld en genderongelijkheid zal dan afnemen (Pierik & Repetur, 2012).

---

⁹ *We Can Young* is later toegevoegd toen bleek dat de financiering werd voortgezet. De beschrijving is daarom alleen gebaseerd op de resultaatmeting van Bool, de Groot & Materman (2015) en het document 'Verankeringsfase *We Can Young* 2015-2016 (Pierik, 2016).

3.3.2 Aandacht voor beschermende en risicofactoren

Voor peers staan verschillende beschermende factoren genoemd in het analysemodel voor preventie, en ook een aantal beschermende factoren op individueel niveau zijn relevant. Hier gaan we eerst op in, daarna gaan we in op de relevante risicofactoren.

Beschermende factoren

De relevante beschermende factoren waar de projecten zich op richten zijn 1. het doorbeken van het taboe te spreken over geweld in relaties en in het gezin en hulp zoeken, 2. attitudeverandering ten aanzien van geweld in gezinnen 3. verandering in normbesef over man-vrouw rollen en 4. sociale steun.

De ontwikkeling van gezonde relaties wordt ondersteund door het aanreiken van kennis, houding en vaardigheden op het gebied van verkeringsgeweld, zo blijkt uit effectonderzoek naar Stay in Love. Ook We Can Young streeft naar gezonde en gelijkwaardige relaties tussen mannen en vrouw door kennisoverdracht, maar alleen We Can Young doet dit vanuit de aanname dat belangrijke oorzaken van huiselijk en seksueel geweld liggen in (economische) ongelijkheid en machtsverschillen tussen mannen en vrouwen en stereotype beelden over de rol van mannen en vrouwen (Boel, de Groot & Materman, 2015). STUK richt zich meer op het doorbreken van het taboe van spreken over geweld, door mensen met elkaar in gesprek te brengen en aan het denken te zetten over wat zij ertegen kunnen doen. Ook wil STUK een attitudeverandering teweeg brengen; geweld is niet normaal. Een geïnterviewde jongere verwoordt dit als volgt: *'Ik heb het zelf meegemaakt, ik vind het niet normaal. Als jij het meemaakt, mag je het ook niet normaal vinden.'*

In Stay in Love en STUK is aandacht voor sociale steun door zorg te dragen voor hulp en ondersteuning door een professional als een participerende jongere met geweldservaringen naar buiten komt en daar hulp bij nodig heeft. Bij Stay in Love kan dit een docent zijn of een (zorg)professional binnen de school. Bovendien dient vanuit de school ook contact te zijn met een preventieafdeling van de GGD of met een andere professional in het netwerk waar jongeren (zonder wachtlijsten) terecht kunnen voor hulp. Ouders worden bij het project betrokken door ouderavonden te organiseren en aandacht te hebben voor het informele sociale netwerk van jongeren en hun ouders. Door betrokkenheid van een preventiemedewerker bij de trainingen (voor docenten) en aanwezigheid bij de ouderavond, wordt beoogd een drempel te verlagen in het zoeken van hulp bij geweld. Ook kunnen jongeren via een internetpagina van Stay in Love anoniem hulp zoeken. Ook STUK draagt er zorg voor dat er een vangnet is op school of een andere instantie. Daarnaast worden jongeren aangespoord om eerst over hun ervaringen te praten met iemand die zij vertrouwen, dit kunnen ook ouderejaars zijn die als vertrouwenspersoon fungeren.

Naast beschermende factoren op mesoniveau zijn ook beschermende factoren op het individuele niveau relevant, namelijk 1. het versterken van de vaardigheid te communiceren over geweld, 2. het verwerken van geweldservaringen en 3. het ontwikkelen van autonomie/weerbaarheid.

Stay in Love richt zich vooral op het communiceren en grenzen leren aan te geven: jongeren leren hoe ze in een relatie wensen en grenzen kunnen aangeven en hoe te onderhandelen als je niet hetzelfde wilt als je vriend(in). Bewustwording van isolerend en controlerend gedrag is onderdeel van het lesprogramma. STUK besteedt eveneens aandacht aan communicatie, maar is meer gericht op het bieden van veiligheid en vertrouwen zodat jongeren de vrijheid voelen over hun ervaringen te vertellen. We can Young richt zich niet expliciet op communicatie, maar door jongeren te stimuleren zelf activiteiten te ontwikkelen om sekuele en relationele weerbaarheid te vergroten, wordt ook bijgedragen aan communicatievaardigheden.

Jongeren leren over hun ervaringen te spreken met kracht, dat wil zeggen dat jongeren niet als zielig overkomen, maar juist als krachtige persoonlijkheden. Door jongeren met geweldservaringen onherkenbaar en zielig in beeld te brengen, wordt bevestigd dat geweld iets is waar mensen eigenlijk niet over moeten spreken. Daarom is het belangrijk dat jongeren zich krachtig presenteren. Voor jongeren die te maken hebben met seksueel misbruik, kindermishandeling of huiselijk geweld is het besef dat zij niet de enigen zijn en dat het niet hun schuld is, heel belangrijk. Door erover te praten, en met het thema bezig te zijn via theater of het maken van filmpjes wordt ook bijgedragen aan het verwerken van geweldservaringen.

In zowel Stay in Love als STUK is geen expliciete aandacht voor de weerbaarheid van meisjes en de zorgattitude van jongens. Het komt wel ter sprake tijdens de activiteiten. Wat betreft STUK hebben jongeren bijvoorbeeld een scène bedacht van een moeder die niet weg gaat bij haar gewelddadige man, omdat zij verder geen inkomen heeft. Hier volgt dan een discussie op vanuit het publiek. De weerbaarheid van meisjes wordt versterkt door aan STUK deel te nemen; de meisjes zijn een rolmodel voor anderen doordat zij anderen vertellen over hun ervaringen. We Can Young richt zich niet zozeer op beschermende factoren, maar eerder op risicofactoren.

Risicofactoren

De belangrijkste risicofactoren waar We Can Young zich op richt zijn het mannelijke zelfbeeld op individueel niveau en traditionele normen en waarden en genderdiscriminatie op mesoniveau. Via het voeren van campagnes richt We Can Young zich op 'erecodes: traditionele normen en waarden ten aanzien van rollen van mannen en vrouwen' en 'Gender discriminatie'. Met haar activiteiten wil We Can Young de genoemde risicofactoren op zowel individueel als maatschappelijk niveau inperken. Doel is bewustwording van genderongelijkheid, grensoverschrijdend gedrag, grenzen stellen en respecteren en (gender) geweld.

STUK richt zich expliciet op de risicofactor 'Eerdere ervaringen met geweld/seksueel misbruik' (individueel niveau) omdat STUK uitgevoerd wordt door jongeren die zelf te maken hebben (gehad) met een vorm van kindermishandeling, huiselijk geweld of seksueel misbruik.

3.3.3 Beschrijving werkzame factoren

Werkzame factoren van een interventie zijn, zoals in paragraaf 2.5.2 beschreven, onder te verdelen in structuur-, inhoudelijke- en contextuele kenmerken van de interventies. Daarnaast is de relatie met de professional of vrijwilliger van belang.

Structuurkenmerken

Aan Stay in Love ligt zowel een theoretische als een empirische onderbouwing ten grondslag. Stay in Love is mede gebaseerd op de Canadese interventie Safe Dates, een lesprogramma om dating violence te voorkomen dat positieve effecten genereerde (Foshee et al., 2010). Daarnaast is onderzoek gedaan naar risico en beschermende factoren in relatie tot partnergeweld (Schaik et al., 2005), waarbij onderscheid is gemaakt tussen factoren die niet of nauwelijks te beïnvloeden zijn (factoren die risicogroepen aanduiden) en factoren die wel te beïnvloeden zijn en vertaald kunnen worden in doelen en lesinhouden. Via onderzoek onder leerlingen is zicht gekomen op de meest relevante risicofactoren. De volgende risicofactoren kwamen naar voren: controlerend gedrag, isolerend gedrag, seksueel grensoverschrijdend gedrag, zich verantwoordelijk voelen voor de problemen van de partner, omgaan met kritiek, reactie op getuige zijn van ruzies van anderen en overmatig alcoholgebruik (Hofhuizen in Van den Borne, 2006). De Stay in Love methode is op deze manier zowel vanuit de praktijk als de theorie stapsgewijs ontwikkeld sinds 2004 en vanaf 2011 is de methode landelijk geïmplementeerd (zie ook Bijlage 6). Stay in love is de enige van de drie interventies die voldoet aan de in paragraaf 2.5.1. beschreven criteria van evidence base.

Stay in Love heeft een kortdurend en klein positief effect op kennis, houding en vaardigheden, waarbij de effecten voor houding twee keer zo groot waren als die voor kennis en vaardigheden, zo bleek uit een quasi-experimenteel onderzoek (Kempes et al., 2010). Bij Stay in Love is een klein significant ($p < 0,05$) effect op de acceptatie van een aantal risicogedragingen (controlerend gedrag, alcoholgebruik, toestaan van beledigen in het openbaar en laten leiden door de partner) waargenomen. De acceptatie van deze risicogedragingen voor verkeringsgeweld is na de lessen lager dan voor de lessen. Stay in Love zorgt er bovendien voor dat leerlingen gevoeliger worden voor grensoverschrijdend gedrag. Wanneer leerlingen meer betrokken zijn, de lessen leuker (maar ook moeilijker) zijn en wanneer leerlingen zich veiliger voelen, geven ze aan dat ze meer hebben geleerd (Kempes et al., 2010). De effecten van Stay in Love zijn sterker voor meisjes en voor jongeren die voorafgaand aan het programma al meer empathische vermogens hadden (Kempes et al., 2010). Er is geen verklaring gevonden waarom het programma voor deze groepen een groter effect heeft.

De We Can Young Campagne maakt gebruik van het principe van het veranderingsmodel 'model of change'. Binnen dit model wordt verandering gezien als een 'doorlopend proces van bewustwording, reflectie, medestanders zoeken en in actie komen. Om verandering te kunnen duiden maakt We Can

Young gebruik van het ASE-model, dat inzicht geeft in gedragsverandering. Volgens dit model is het uiteindelijke gedrag het beste te voorspellen uit de intentie die beïnvloed wordt door drie componenten, namelijk attitude, sociale invloed en (self-)efficacy (Fishbein en Azjen, 1980 in Bool et al, 2015). Het veranderingsmodel en het ASE-model geven inzicht in welke individuele karakteristieken van invloed zijn op seksuele weerbaarheid. Het seksuele interactie competentie model van Vanwesenbeeck et al. geeft hierop een aanvulling omdat door het incorporeren van sociale-seksuele ontwikkeling en contextuele en interactie factoren (Vanwesenbeeck et al., 1999 in Bool et al., 2015).

Om seksueel grensoverschrijdend meer diepgaand te kunnen bespreken heeft We Can Young het Vlaggensysteem in haar project geïncorporeerd. Het Vlaggensysteem biedt een zestal criteria om seksueel gedrag van jongeren te kunnen duiden, namelijk wederzijdse toestemming, vrijwilligheid, gelijkwaardigheid, leeftijdsadequaatheid, contextadequaatheid en zelfrespect. Van grensoverschrijdend gedrag is sprake bij elke vorm van seksueel gedrag of seksuele toenadering ten aanzien van een jongere, in verbale, non-verbale of fysieke zin waarbij aan een of meerdere van de zes criteria niet wordt voldaan (Frans & Franck, 2010 in Bool et al, 2015). Binnen de We Can Young campagne wordt een relatie gelegd tussen grensoverschrijdend gedrag en seksualisering. Verwezen wordt naar onderzoeken die aantonen dat een verband bestaat tussen seksualisering in de media en seksueel grensoverschrijdende attitudes en ervaringen en naar onderzoeken waaruit blijkt dat jongeren veel gender stereotype opvattingen hebben op het gebied van seksualiteit. De media weerspiegelen en versterken dit (de Graaf et al., 2005; Pierik en Repetur, 2012 in Bool et al., 2015).

Movisie heeft eind september 2015 een resultaatmeting afgerond naar We Can Young. Op basis van zelfrapportages kan gesteld worden dat 40% van de jongeren en de changemakers aangeeft iets van de campagne geleerd te hebben of van ideeën veranderd te zijn als het gaat om seksuele weerbaarheid, genderongelijkheid en gendergeweld. In de interviews geeft de meerderheid van de changemakers en jongeren aan dat ze nieuwe kennis hebben opgedaan over de We Can Young onderwerpen. Ongeveer de helft van zowel de changemakers als jongeren neemt veranderingen waar in hun houding of mening over de WCY onderwerpen. Iets minder dan de helft van de jongeren en circa een derde van de changemakers geeft aan dat veranderingen hebben plaatsgevonden in de sociale invloed, wat wil zeggen dat ze de WCY onderwerpen met andere mensen zijn gaan bespreken. Enkele respondenten geven ten slotte aan dat ze nieuwe competenties hebben opgedaan en dat ze verwachten zich anders te gedragen door WCY, zo denken ze nu beter hun grenzen te zullen bewaken in seksuele interacties. Een enkeling geeft aan dat sprake is van gedragsverandering dankzij WCY (Bool et al, 2015). Ook hier geldt dat de verandering vooral zit in kennis en houding, en minder op gedrag. Dit is in lijn met Stay in Love.

STUK heeft meer een praktische onderbouwing dan een theoretische. De kern van STUK is dat activiteiten ontstaan vanuit de jongeren zelf. Aan het einde van een activiteit vindt een terugblik plaats waarin aan de jongeren hun ervaringen met en meningen over de activiteit wordt gevraagd (en of zij eventueel van gedachten veranderd zijn). Daaruit blijkt dat de activiteiten jongeren aanspreken omdat de boodschap klein en zuiver is, omdat STUK bewust geen therapeutische vorm aanneemt en omdat het een methode voor en door jongeren is. Gemeenten geven ook aan enthousiast te zijn over de inzet van de jongeren.

Wat betreft de factor intensiteit/timing: Stay in Love is intensief genoeg om effecten te sorteren en sluit qua timing aan op de behoeften van de doelgroep 12-15-jarigen in de eerste drie leerjaren van het VMBO. Uit onderzoek van De Graaf et al. (2005) komt naar voren dat deze lager opgeleide groep, vaker dan hoger opgeleide jongeren, hun eerste seksuele ervaringen op jongere leeftijd hebben. Daarmee lopen zij meer risico op verkeringsgeweld. De lessenserie bestaat uit een totaal van zeven lessen, van elk vijftig minuten. De intensiteit van de trajecten van We Can Young wordt in de resultaatmeting benoemd als werkzaam mechanisme. De activiteiten variëren van zeer beperkte kortdurende trajecten, niet zo intensieve trajecten, bestaande uit enkele activiteiten en intensieve trajecten waarbij verschillende activiteiten worden bijgewoond en ondernomen en vaker het gehele proces van educatie, activatie en/of mobilisatie wordt doorlopen. Bij de jongeren is, vergeleken met de changemakers, vaker sprake van zeer beperkte kortdurende trajecten, vooral gericht op educatie, en minder vaak van intensieve trajecten. Eenmalige acties (als flyers of posters) hebben minder effect op activatie en mobilisatie van jongeren. Het is niet bekend of de STUK-activiteiten intensief genoeg zijn om effect te genereren.

De kwaliteit van uitvoering wordt bij Stay in Love gewaarborgd door een training onder docenten en het gebruik van een docentenhandleiding. De handleiding bevat een beschrijving van de lessen, een aantal werkbladen voor de leerlingen en (werk)materialen. Ook wordt aandacht besteed aan de competenties die docenten nodig hebben, en het belang van het scheppen van een veilige sfeer en het kunnen inleven in de leefwereld van jongeren waar verking, verliefdheid, partnerkeuze en seksualiteit belangrijke onderwerpen zijn. Sinds 2015 is het voor de docenten mogelijk om feedback te vragen via www.movisieacademie.nl. Movisie volgt de uitvoering van Stay in Love in de regio's.

Bij STUK zijn de jongeren de deskundigen en is bewust gekozen om niet aan deskundigheidsbevordering te doen. Wel is, net als bij Stay in Love, veel aandacht voor veiligheid. Dit is een van de belangrijkste werkzame elementen, volgens de betrokkenen. Als er gewerkt wordt in groepen is het bijvoorbeeld belangrijk dat deze niet te groot worden gemaakt. Daarnaast wordt van tevoren afgesproken aan welke regels de jongeren zich tijdens de uitvoering van de activiteit moeten houden, en is duidelijk dat een vertrouwenspersoon/coach beschikbaar is voor ondersteuning, zodat jongeren niet met veel emoties, opgeroepen door de activiteit, alleen blijven rondlopen.

Bij We Can Young spelen de projectleiders of begeleiders een cruciale rol in het verloop. De inhoudelijke kennis van de projectleider is van belang voor de kwaliteit van kennisoverdracht (Boel et al, 2015). Naar aanleiding van de resultatenmeting wordt een kwaliteitsslag gemaakt.

Zowel bij Stay in Love als STUK is een link met de hulpverlening, zoals onder beschermende factoren is beschreven.

Inhoudelijke kenmerken

De drie interventies sluiten aan bij de leefwereld en behoeften van de doelgroep waar ze zich op richten, er wordt gebruik gemaakt van verschillende werkvormen en activiteiten. De activiteiten dragen een positieve boodschap uit zoals het aanspreken van de eigen kracht en nadruk op gezonde relaties. Ook is aandacht voor sociale steun door jongeren onderling en vertrouwenspersonen.

Bij Stay in Love zijn jongeren betrokken bij de voorbereiding van het lesmateriaal. De werkvormen van Stay in Love zijn zeer gevarieerd en flexibel: werkvormen en onderwerpen passen zich aan de behoeften van de jongeren aan, zoals recent het opnemen van social media en grensoverschrijdend gedrag in het programma. De methode gaat uit van een multiculturele samenleving en dus ook van klassen die multicultureel zijn samengesteld, wat terugkomt in het lesmateriaal. De boodschap is positief: hoe houd je je relatie leuk.

STUK is ontstaan vanuit een behoefte van jongeren. De reguliere hulpverlening bereikt jongeren die met geweld te maken hebben vaak niet. STUK springt in dit gat door bewust een niet therapeutische vorm aan te nemen en door te werken met een peer-to-peer benadering met de nadruk op eigen kracht. Er zijn meerdere soorten activiteiten. De jongeren van STUK willen graag over hun ervaringen vertellen en dat werkt volgens de geïnterviewden vaak beter en is confronterend(er) dan gewone voorlichtingsprogramma's.

Ook We Can Young maakt gebruik van de peer-to-peer methode door peer education, peer activation en peer mobilisation aan de hand van verschillende activiteiten. Jongeren worden, net als bij STUK, ingezet om andere jongeren bewust te maken van genderongelijkheid en gendergeweld, om acties te bedenken en om hen te motiveren tot een weerbare houding en deze over te brengen aan anderen. Talenten en ervaringen van jongeren worden ingezet en kennis blijkt vaker te blijven hangen als jongeren zelf aan de slag gaan: dit blijken bij We Can Young werkzame factoren te zijn.

Betrokkenen van verschillende preventieprojecten gericht op jongeren zijn het erover eens dat jongeren graag zelf de regie en controle willen hebben en dit niet opgelegd willen krijgen. Het gaat erom dat de jongeren het gevoel krijgen dingen zelf te bedenken (expertmeeting Peers). STUK en We Can Young gebruiken expliciet de kracht van de peergroup in het teweegbrengen van sociale verandering.

Contextuele kenmerken

De drie preventieprojecten zijn allen gestart met een beperkt budget en voor een beperkte periode. Ook is niet structureel een evaluatiemoment ingebouwd.

Bij STUK gaat het vaak om niet-ingebedde losstaande activiteiten die niet verankerd zijn in bredere beleidsprogramma's dan wel reguliere preventie-systemen.

Stay in Love wordt meestal een schooljaar aangeboden, waardoor opgedane kennis (en vaardigheden) weer verdwijnen. Het trainen van docenten, die vervolgens zelf de lessen moeten uitvoeren,

vormt vaak een drempel voor scholen. Scholen krijgen al veel (vergelijkbaar) aanbod, voor hen is Stay in Love een omvangrijke methode en een grote investering. Seksualiteit en seksuele diversiteit is echter een van de centrale onderwerpen binnen het onderwijs en Stay in Love zou aanvullend en ondersteunend kunnen zijn aan andere programma's die zich richten op de omgang met elkaar op school: onderling respect, maar ook seksueel grensoverschrijdend gedrag. Daarnaast wordt tijdens de uitvoering van Stay in Love gewerkt aan commitment bij GGD/GGZ, die een coördinerende rol hebben, wordt samenwerking gezocht met sleutelfiguren in contexten waar veel jongeren komen, zoals het jongerenwerk, en wordt aansluiting gezocht bij de informele sociale omgeving van jongeren. Duurzaamheid wordt echter niet bereikt wegens het ontbreken van nazorg door de uitvoerders na afloop van het traject en het ontbreken van financiën.

Ook We Can Young is in eerste instantie voor twee jaar gefinancierd (door het ministerie van OCW). Naar aanleiding van de resultaatsmeting wordt een verankeringsperiode van twee jaar gefinancierd door de deelnemende 15 gemeenten zelf met cofinanciering door het ministerie van OCW, met als uitgangspunt dat de gemeenten na deze 2 jaar zelf in staat zijn We Can Young lokaal voort te zetten. Het werken aan draagvlak onder lokale overheden als onderdeel van We Can Young blijkt een cruciaal werkzame factor te zijn. In de gemeenten zijn de wethouder en allerhande organisaties betrokken en neemt de gemeente de rol op zich om het sociale netwerk in de gemeente en regio aan te sturen. Het Ministerie ziet We Can Young als een good practice in de preventie van gender based violence van jongeren.

Professional en alliantie

De relatie tussen professional/vrijwilliger en leerling/jongere is een van de belangrijke werkzame elementen. Docenten die consequent werken volgens het programma Stay in Love hebben meer succes dan docenten die afwijken van het programma: programma-integriteit blijkt hier cruciaal. Bij STUK wordt volledig uitgegaan van de behoeften van de jongeren, en is er begeleiding door een projectleider, net als bij WE CAN Young. Goede begeleiding van een volwassene of expert lijkt een succesfactor te zijn: jongeren hebben begeleiding en stimulans nodig voor de activatie en mobilisatie, zo komt uit de resultaatsmeting van We Can Young naar voren.

Bij Stay in Love wordt niet gekeken naar achtergrondkenmerken van docenten die het programma gaan uitvoeren en kenmerken van leerlingen. Er wordt uitgegaan van een bestaande vertrouwensband die de leerkrachten met hun leerlingen hebben. In de training van docenten wordt aandacht besteed aan sensitiviteit en onbevooroordeeldheid; docenten wordt geleerd hoe zich in te leven in de leefwereld van jongeren. Bij STUK is indirect sprake van matching omdat het gaat om jongeren die de STUK-activiteiten uitvoeren die zelf ervaring hebben gehad met geweld. De jongeren hebben een sensitieve houding omdat zij zelf 'ervaringsdeskundige' zijn en andere jongeren juist willen helpen met hun ervaringen naar buiten te komen: er is geen sprake van paternalisme of een beschuldigende benadering. Alle drie de projecten hebben interactief werken als centraal uitgangspunt. STUK en We Can Young, maar ook Stay in Love geven ruimte aan de eigen ideeën en beleving van jongeren. We Can Young en Stay in Love richten zich nadrukkelijk op partnership met de omgeving: gemeenten, professionals, scholen.

3.3.4 Aandacht voor gendersensitieve factoren

STUK en Stay in Love besteden geen expliciete aandacht aan genderverschillen, de emancipatie van meisjes en zorgzaamheid bij jongens in relatie tot agressie en geweld. We Can Young heeft daarentegen expliciet aandacht voor gendersensitieve aspecten en genderdiscriminatie. Door bewustwording te stimuleren over ongelijkheid tussen mannen en vrouwen, kunnen vooroordelen en gedrag aangepast en uiteindelijk veranderd worden, zo is het uitgangspunt. Er is expliciet aandacht voor (economische) machtsverschillen; gelijkheid wordt als voorwaarden gezien om geweld in relaties in de toekomst te voorkomen.

In het Stay in Love programma wordt aandacht besteed aan gezonde relatievorming, waarbij de nadruk ligt op individuele vaardigheden. Men is huiverig om in te gaan op verschillen tussen jongens en meisjes omdat dit zou kunnen leiden tot stereotypering. Bovendien ontbreekt de tijd om er in de lessen op een goede manier aandacht aan te besteden. Impliciet is wel aandacht voor gendersensitieve factoren. Zo is er in het beeldmateriaal van Stay in Love op een terughoudende manier rekening gehouden met verschillende (culturele) achtergronden van jongeren, met sekse en met seksuele voorkeuren. Afhankelijk van het verloop van de les, de dynamiek en onderlinge relaties in de klas

besluit de docent soms om in aparte jongens- en meisjesgroepen te werken (versterking onderlinge empowerment), maar in het creëren van een veilige sfeer om te praten over geweld in relaties wordt niet expliciet aandacht besteed aan de vraag of aparte groepen van jongens en meisjes de veiligheid zou kunnen vergroten (voor bepaalde onderdelen van het programma). Wel is aandacht voor jongeren met een religieuze achtergrond die bijvoorbeeld niet in het openbaar over (de keuze voor) een verkeringsrelatie willen spreken of er niet in een gemengde groep over willen praten. Overigens komt naar voren dat het preventiemateriaal meer wordt gebruikt en positiever wordt beoordeeld door meisjes dan door jongens (Kempis et al, 2010). Dit kan betekenen dat meisjes meer last hebben van geweld en dominantie in de verkeringsrelatie. Ook kan het betekenen dat het materiaal te weinig is afgestemd op de “niet praten maar doen” instelling van jongens (expertmeeting Peers).

Iedere jongere mag een eigen mening over geweld mag hebben, en dit kan afwijken van hun cultuur of de groep om hen heen, is uitgangspunt van STUK. De onderwerpen die worden aangedragen door jongeren hebben tot nu toe gendersensitiviteit niet als thema. Wel is impliciet aandacht voor bijvoorbeeld het gebrek aan zorgattitude bij jongens. Dit is meer een constatering, er is geen intentie om het te problematiseren en jongens te leren hier meer verantwoordelijkheid voor te nemen. In discussies komt regelmatig naar voren dat in bepaalde culturen de vrouw minderwaardig is aan de man en dat de man de regels in huis bepaalt. Deze genderongelijkheid is vooral bij de STUKquiz en het forumtheater altijd onderwerp van gesprek. STUK is, mede naar aanleiding van onderhavig onderzoek, in gesprek gegaan met anderen over hoe meer aandacht kan komen voor man-vrouw rollen.

Vertegenwoordigers van preventieprojecten die deelnamen aan de expertmeeting Peers wijzen erop dat een scheiding tussen jongens en meisjes bij dergelijke lesmethodes thema-afhankelijk is. Meisjes willen volgens hen vaak meer delen met elkaar dan jongens, vooral als het gaat om seksualiteit. Bij andere thema's is het juist doel om met elkaar te praten en dan is scheiden geen optie.

Opsplitsen kan voor homoseksuele of lesbische jongeren juist onveilig zijn. Splitsing in groepen is bij primaire preventie het minst van belang in vergelijking met secundaire en tertiaire preventie waar een groot risico of ervaring met geweld is. Dan is het belang van gescheiden groepen groter.

3.3.5 Wat we kunnen leren uit het buitenland

In onze zoektocht naar veelbelovende projecten in Europese landen kwam GEAR (Gender Equality Awareness Raising against intimate partner violence) al snel naar voren als een veelbelovend project gericht op jongeren in Griekenland. GEAR is net als Stay in Love een onderwijsprogramma, maar gaat uitdrukkelijk de dialoog aan over de rol van vrouwen in de samenleving. Bij GEAR spelen voorbeeldgedrag en modelling door leerkrachten een belangrijke rol en het materiaal reflecteert het doel van gendergelijkheid. Daarnaast bleek tijdens het werkbezoek in Zweden dat het project Freedom from Violence (FFV) voor jongeren tussen de 13 en 25 jaar vernieuwend is in hun aanpak (zie paragraaf 3.2). (Zie Bijlage 10 over GEAR en Bijlage 9 over de Zweedse projecten, waaronder FFV.)

GEAR

GEAR is ontwikkeld in een Europees project en wordt ook uitgevoerd in Kroatië, Oostenrijk en Duitsland. Uit het literatuuronderzoek naar preventieprojecten/programma's voor jongeren gericht op gezonde relatievorming kwam naar voren dat er geen programma's waren die ook aandacht besteden aan genderongelijkheid. Door hier expliciet aandacht voor te hebben is GEAR innovatief. Het is een interventie die toegepast wordt op middelbare scholen met als doel bewustwording te creëren onder leerlingen (14-16 jaar) en leerkrachten over de schadelijke effecten van gender stereotypen en ongelijke machtsverhoudingen in relaties en de samenhang ertussen. Het project heeft het multi level model van de bestrijding van geweld (Hageman en White, 2010) als grondslag, en in het programma worden verschillende factoren van de vier niveaus (individueel, micro, meso en macro) expliciet betrokken. GEAR is gericht op bewustwording, maar ook op verandering van houding en gedrag. Er is aandacht voor kenmerken van gezonde en ongezonde relaties, de invloed die stereotype houdingen en sociaal opgelegde genderspecifieke rollen hebben op relaties, de manier waarop gender ongelijkheid is gerelateerd aan psychologisch, fysiek en seksueel geweld tegen vrouwen en meisjes en hoe jongeren een bijdrage kunnen leveren aan de preventie van alle vormen van geweld, ook als omstander.

De methode bestaat uit een handboek voor leerkrachten en een activiteitenboek voor leerlingen waarin onder meer gender sensitieve onderwerpen aan de orde komen als patriarchale maatschappijen. De training van leerkrachten is een belangrijk onderdeel van GEAR, want het zijn de docenten die het programma uitvoeren. De leerkrachten krijgen een drie-daagse training. Een belangrijk onder-

deel is het rollenspel, waarin docenten de rol van een leerling moeten innemen om te ervaren hoe het is om met verschillende soorten studenten om te gaan en taboe onderwerpen te bespreken. Het blijkt een voordeel te zijn dat leerkrachten het programma geven omdat zij al een vertrouwensband met de leerlingen hebben en door het programma blijkt deze relatie te verbeteren.

Het succes van GEAR hangt samen met het interactieve karakter van de activiteiten, de versterkte relatie tussen leerkrachten en leerlingen, en vanwege het feit dat de vaardigheden die jongeren leren ook worden toegepast bij andere vakken. Zowel de effecten van de seminars voor leerkrachten als de workshops voor studenten zijn geëvalueerd via een voor- na en follow-up meting en controlegroepen (zie bijlage 9). Het programma heeft effect op houding en kennis van allerlei anderssensitieve onderwerpen. Het effect op meisjes is groter dan op jongens.

Gear is evidence based en met succes vertaald naar andere landen. GEAR heeft de volgende werkzame elementen die volgens de betrokkenen het succes onder jongeren verklaren:

- Het programma is gebaseerd op theorieën over genderongelijkheid als oorzaak van disbalans in macht en controle en geweld in intieme relaties.
- GEAR is een intensieve langer durende veelomvattende interventie die wordt uitgevoerd door getrainde docenten.
- De kwaliteit van GEAR wordt geborgd door de trainingen aan docenten en door het organiseren van seminars en workshops. Daarin is veel aandacht voor het werken aan sensitiviteit en een onbevooroordeelde houding.
- GEAR maakt gebruik van een grote variatie aan aantrekkelijke interactieve methoden voor jongeren (gaming etc) die aansluiten bij hun belevingswereld en gaat in de werkwijze uit van de mening van jongeren. De jongeren worden betrokken bij de aanpak.
- Essentieel is het creëren van een veilige omgeving voor jongeren. Dit wordt op verschillende manieren geborgd. Bij GEAR worden bij de discussiebijeenkomsten vooraf grondregels met de jongeren opgesteld waar ze zich aan moeten houden. Verder worden jongeren aangemoedigd zichzelf te zijn en worden discussies altijd gestart met minder gevoelige onderwerpen. Zo nodig kunnen leerlingen hun mening anoniem opschrijven in plaats van uitspreken.
- GEAR bevat de volgende werkzame anderssensitieve elementen:
- GEAR gaat uit van een patriarchale samenleving en gender stereotypen als de belangrijkste wortels voor intergenerationeel geweld. Door effectieve interventies in het onderwijs kunnen stereotype percepties gewijzigd worden en gezonde opvattingen over relaties worden doorgegeven.
- GEAR streeft naar het creëren van bewustwording over de schadelijke gevolgen van gender stereotypen en ongelijke machtsrelaties. Overgeërfde stereotype opvattingen worden uitgedaagd tot verandering. Door GEAR krijgen studenten de mogelijkheid om gender stereotypen vast te stellen zoals ze dat vaak cultureel overgedragen hebben gekregen. Daarnaast onderzoeken ze de invloed die dat heeft op hun eigen relaties en hoe machtsongelijkheid gerelateerd is aan geweld tegen meisjes en vrouwen. Op die manier kunnen ze tijdig in hun eigen relaties herkennen of een relatie gezond of ongezond is.
- Als het gaat om gender speelt voorbeeldgedrag en modelling door de leerkrachten een belangrijke rol. Docenten worden zich in de trainingen bewust van gender gerelateerd gedrag.
- GEAR maakt gebruik van niet-stereotype materialen en jongens en meisjes worden gelijk behandeld.

3.3.6 *Samenvattende conclusie*

Bij preventie in het domein peers zijn de projecten vooral gericht op bewustwording, verandering van houding ten opzichte van geweld in relaties en verandering van gedrag, dus op primaire preventie. Bij Stay in Love en STUK kan ook sprake zijn van secundaire preventie: voor participerende jongeren die naar buiten treden met eigen geweldservaringen wordt een vangnet van hulp gecreëerd. Stay in Love is, net als het in Griekenland ontwikkelde GEAR, een onderwijsprogramma met als centraal thema gezonde relaties. STUK is een project door en voor jongeren, waar het bespreekbaar maken van geweld in gezinnen en relaties voorop staat vanuit de eigen ervaring met geweld. We Can Young wordt ook gedragen door jongeren als changemakers en deelnemers, en vertrekt net als GEAR expliciet vanuit het uitgangspunt van genderongelijkheid.

Wat betreft de beschermende en risicofactoren, richten Stay in Love en STUK zich, zoals GEAR, op het doorbreken van het taboe op spreken over geweld, op attitudeverandering ten aanzien van

geweld, en op verandering van normbesef over man-vrouw verhoudingen. Bij We Can Young ligt het accent op verwante risicofactoren: mannelijk zelfbeeld, traditionele normen en waarden en genderdiscriminatie. Bij Stay in Love en STUK is ook sociale steun een belangrijke beschermende factor; naast doorgeleiding naar hulp gaat het daarbij ook om ouderbetrokkenheid. Verder zijn ook vaardigheden in het communiceren over geweld en weerbaarheid van jongeren belangrijke doelen op individueel niveau die met de projecten gediend zijn.

Op de structuurfactoren van werkzaamheid laat het onderzoek het volgende beeld zien. WE CAN Young en Stay in Love zijn beide theoretisch en empirisch onderbouwd; voor STUK geldt dat niet. De kwaliteit van uitvoering wordt bij STUK en WE CAN Young gezocht in een goede begeleiding van de participerende jongeren door volwassenen. Omdat het om projecten door en voor jongeren gaat ligt deskundigheidsbevordering ook minder voor de hand. Bij het op het onderwijs gerichte project Stay in Love wordt daar wel aan gedaan, door training en feedback voor de betrokken docenten.

De contextfactoren duurzaamheid en commitment vormen bij Stay in Love en STUK een punt van zorg, in die zin dat continuïteit van financiering en draagvlak niet vanzelfsprekend zijn. WE CAN Young staat er op beide punten beter voor; er is meer financiële zekerheid, ook door betrokkenheid van het ministerie van OCW, en het werken aan draagvlak bij lokale overheden vanuit het project geldt als een van de succesfactoren.

Over het algemeen komen de *inhoudelijke* werkzame elementen van de verschillende interventies in Nederland en Griekenland overeen. De belangrijkste werkzame elementen zijn betrokkenheid van jongeren en aansluiting bij hun behoeften, een grote variëteit aan werkvormen, de aanwezigheid van een veilige omgeving, en goede begeleiding door volwassenen of experts. Een groot verschil betreft echter het onderliggende uitgangspunt van gendersensitiviteit. WE CAN Young en Stay in Love zijn beide theoretisch onderbouwd, maar het eerste project gaat expliciet uit van genderongelijkheid en het tweede project niet (ook vanwege vrees voor stereotypering). Bij Stay in Love worden docenten getraind om zich bewust te worden van stereotype gedrag, maar wreekt zich het ontbreken van een kader in de onduidelijkheid wat daar dan onder wordt verstaan en hoe hiermee om te gaan. Verder zien we bij Stay in Love aandacht voor gendersensitiviteit in het gebruikte beeldmateriaal en in het gegeven dat jongens en meisjes soms apart gegroepeerd worden. Uit de bespreking in een expertmeeting over groepering naar sekse kwam naar voren dat keuze hiervoor thema- en contextafhankelijk is.

Het Griekse GEAR is eveneens gestoeld op een theorie waarin structurele ongelijkheid tussen vrouwen en mannen centraal staat. Bij GEAR worden, anders dan bij de Nederlandse projecten, ook de stereotype ideeën en gedragingen van docenten geadresseerd. Het GEAR-programma biedt, net als het Zweedse programma Freedom from Violence dat wij bespraken in de vorige paragraaf, aanknopingspunten om gendersensitieve factoren in op onderwijs gerichte preventieprogramma's te implementeren. Daarbij staat centraal dat het uitgangspunt van genderongelijkheid samen kan gaan met een benadering en communicatie die mensen niet afschrikt. De tweede Roundtable leverde in dezen een belangrijke aanvulling. Daarin werd geopperd dat het bij preventie van genderongelijkheid en geweld gaat om het niveau van theorie, ontwikkeling en uitvoering: 1. theoretisch: projecten dienen uit te gaan van een gendersensitief theoretisch model, 2. niveau van de ontwikkelaars: het genderperspectief inspireert maar blijft wel op de achtergrond, zodat een breder publiek wordt bereikt en de doelgroep geen weerstand vertoont, 3. niveau van de uitvoerders (leerkrachten): zij moeten het programma op de juiste manier uitvoeren, waarbij ze enerzijds de theorie toepassen en anderzijds aandacht hebben voor de doelgroep (framing). Mogelijk kunnen GEAR en FFV, en ook de nationale campagne WE CAN Young, als aanjager fungeren om de discussie over genderongelijkheid in interventies meer een plek te geven.

3.4 *Domein Individu/Familie*

In dit onderdeel beschrijven we de preventieprojecten op het domein van individu en gezin. Tijdens het onderzoek op dit domein kwamen we vooral projecten tegen met als doel secundaire en tertiaire preventie. Zoals eerder omschreven is primaire preventie gericht op de algemene bevolking, secundaire preventie op risicogroepen en tertiaire preventie op die gezinnen waarvan bekend is dat zij te maken hebben (gehad) met geweld. Opnieuw beschrijven we eerst de Nederlandse en vervolgens de buitenlandse projecten, om ten slotte conclusies te trekken over de belangrijkste bevindingen.

3.4.1 Geselecteerde interventies in Nederland

De twee geselecteerde Nederlandse projecten zijn: VoorZorg en De Nieuwe Toekomst. Bij beide projecten gaat het in de praktijk meestal om alleenstaande (aanstaande) moeders.

VoorZorg

VoorZorg is een huisbezoekprogramma ter ondersteuning van laagopgeleide jonge, vaak alleenstaande, vrouwen die zwanger zijn van hun eerste kind, met een verhoogd risico op opvoedingsproblemen en huiselijk geweld. *VoorZorg* richt zich op hoog risico gezinnen en is daarmee een secundair preventieprogramma. De interventie is vertaald en cultureel aangepast vanuit een programma afkomstig uit de Verenigde Staten (Nurse Family Partnership). Een van de doelen is preventie van kindermishandeling. Overige doelen zijn verbetering van de gezondheid en ontwikkeling van het kind, en verbetering van de persoonlijke ontwikkeling van de moeder en haar mogelijkheden voor opleiding en werk.

De vrouwen in de interventiegroep krijgen, bovenop de gebruikelijke zorg, ongeveer 40 tot 60 huisbezoeken vanaf de zwangerschap totdat het kind twee jaar is, van een getrainde *VoorZorg*verpleegkundige die werkt bij Jeugdgezondheidszorg. Tijdens elk bezoek worden met hulp van een handleiding de volgende zes domeinen behandeld: (1) eigen gezondheid van de moeder, (2) gezondheid en veiligheid van het kind, (3) levensloopontwikkeling van de moeder, (4) de moeder als rolmodel, (5) de relatie van de moeder met haar partner, familie en vrienden, (6) gebruik van (andere) gemeenschapsvoorzieningen. Meer informatie over dit project is te vinden in Bijlage 7.

De Nieuwe Toekomst

Het ministerie van OCW heeft in 2012 de opdracht gegeven aan de Nederlandse Vrouwenraad (NVR) en de Federatie Opvang om een pilot te starten, geheten: ‘*De Nieuwe Toekomst*’ (zie voor meer informatie bijlage 8). *De Nieuwe Toekomst* betreft tertiaire preventie; het richt zich op vrouwen die te maken hebben gehad met huiselijk geweld en in veel gevallen economisch afhankelijk zijn van een partner of uitkering. Het doel is het opbouwen van een nieuwe toekomst door maatschappelijke participatie. Daarbij wordt gestreefd naar financiële onafhankelijkheid en ‘empowerment’ van de vrouwen, zodat zij ook een voorbeeld voor hun kinderen kunnen zijn.

Begeleid door twee trainers gaan de vrouwen aan de slag met het (her)ontdekken van hun eigen kracht en ontwikkelen van een nieuw toekomstperspectief. De interventie begint met de Toekomstwerkplaats bestaande uit tien bijeenkomsten. Vanaf de vijfde bijeenkomst worden deelnemers gekoppeld aan een persoonlijke coach, een getrainde vrijwilliger, die deelnemers begeleidt in de concrete stappen naar daadwerkelijke en duurzame participatie op de arbeidsmarkt. Bij de werving van de vrijwilligers wordt aandacht besteed aan diversiteit. (Meer informatie in Bijlage 8.)

3.4.2 Aandacht voor beschermende factoren en risicofactoren

In het analysemiddel voor preventie zijn verschillende beschermende en risicofactoren genoemd op het niveau van individu en gezin. We geven aan op welke factoren beide interventies zich richten.

Beschermende factoren

Uit de analyse van *VoorZorg* blijkt dat meerdere beschermende factoren geadresseerd worden, vooral op het microniveau, met aandacht voor de rol van de moeder als “ouder” (1. informele ondersteuning, 2. counseling en therapeutische hulp), als “opvoeder” (3. kennis/vaardigheden opvoeden) en aandacht voor het gezinsniveau (4. harmonieuze relatie met partner, 5. sociale norm is respectvol en geweldloos met elkaar omgaan, en 6. veilige hechting).

Informele ondersteuning en counseling/therapeutische hulp (factoren 1 en 2) ontvangen de (aanstaande) moeders via huisbezoeken van een getrainde *VoorZorg*verpleegkundige. Deze (informele) ondersteuning richt zich op verschillende domeinen om daarmee opvoedstress en huiselijk geweld te voorkomen. Het doel is ook kennisoverdracht over risicogedragingen (bijv. middelengebruik) die de gezondheid van de moeder en kind negatief kunnen beïnvloeden. Een ander doel is om de vrouw vaardigheden aan te leren om bijvoorbeeld beter te communiceren met haar partner. De *VoorZorg*verpleegkundigen kunnen indien nodig doorverwijzen naar een therapeut (Mejdoubi, 2014).

Al vanaf de zwangerschap worden opvoedvaardigheden (factor 3) aangeleerd om opvoedstress te voorkomen. Dit gebeurt met behulp van Video Home Training (VHT), waarbij video opnames van de interactie tussen moeder en kind worden besproken met de moeder. Er wordt geen expliciete aandacht besteed aan gendergelijkheid in de opvoeding van kinderen en de verdeling van zorg tussen

mannen en vrouwen. De vader is meestal niet in beeld, maar als hij aanwezig is wordt wel getracht hem te betrekken bij de opvoeding. Dit gebeurt op een beperkte en enigszins genderstereotype manier, namelijk vooral gericht op de traditionele vaderrol van spelen met kinderen.

Op gezinsniveau wordt gewerkt aan de factoren 'harmonieuze relatie met partner' (4) en 'respectvolle omgang' (5). De verpleegkundigen helpen de vrouwen om een gewelddadige relatie te identificeren en ondersteunen vrouwen en hun partner bij het hanteren van strategieën met betrekking tot emoties en communicatie, zodat partners respectvol en gewelddoos met elkaar om kunnen gaan. Er is vaak sprake van een negatieve communicatiestijl, hetgeen kan leiden tot ruzies. Partners oefenen ook samen met de VoorZorgverpleegkundigen hoe zij kunnen omgaan met conflictsituaties. Voorts wordt veel aandacht besteed aan hechting tussen moeder en kind (factor 6). Theorieën over gehechtheid vormen een belangrijk uitgangspunt in het project en zijn onderdeel van de invulbladen, oefeningen en gesprekstechnieken.

VoorZorg richt zich ook op beschermende factoren op individueel niveau. Zo werken de VoorZorgverpleegkundige aan de 'eigen kracht/weerbaarheid' van de vrouw. Zij wordt empowered om voor zichzelf op te komen door te leren hoe problemen te bespreken en haar grenzen te kennen. Volgens de experts hebben deze vrouwen dikwijls te maken met onmacht, gender- en machtsongelijkheid en zijn zij zich vaak hier niet van bewust. Ten slotte komen ook de factoren 'maatschappelijke en arbeidsparticipatie' en 'economische zelfstandigheid' in VoorZorg aan de orde. In het gehele traject is aandacht voor toeleiding van de vrouwen naar opleiding en/of werk. Wel ligt de focus in eerste instantie op de relatie tussen moeder en kind, op de opvoedondersteuning. De emancipatie van de vrouw komt op de tweede plaats.

De *Nieuwe Toekomst* richt zich op de factor op microniveau 'informele ondersteuning': de coaches/trainers ondersteunen de vrouwen voor een periode van maximaal 9 maanden in allerlei zaken om bij te dragen aan hun financiële zelfstandigheid. De factoren op individueel niveau staan in De Nieuwe Toekomst centraal. Aan 'eigen kracht/weerbaarheid' wordt expliciet gewerkt via de basismethodiek van de vrouwenopvang 'Krachtwerk'. De vrouw wordt in het programma gestimuleerd om te bedenken hoe zij wil dat haar leven verandert en hoe ze weer de regie over haar eigen leven kan krijgen. De *Nieuwe Toekomst* hanteert als uitgangspunt dat huiselijk geweld samenhangt met genderongelijkheid; economische zelfstandigheid biedt vrouwen volgens de geïnterviewden de beste bescherming tegen huiselijk geweld. Het centrale doel van het project is dan ook het opbouwen van een nieuwe toekomst door 'maatschappelijke participatie'. De vrouw wordt begeleid naar daadwerkelijke en duurzame participatie op de arbeidsmarkt.

Risicofactoren

VoorZorg richt zich op een specifieke doelgroep van jonge vrouwen met meerdere individuele risicofactoren zoals 'opgroeien in een gezin met onvoldoende opvoedvaardigheden' (microniveau) en 'eerdere ervaringen met (seksueel) geweld' en 'middelengebruik' (individueel niveau). Deze factoren verhogen de kans op huiselijk geweld en kunnen leiden tot "family stress" (risicofactor op microniveau). De interventie wordt gestart in de zwangerschap, waardoor risicofactoren worden aangepakt voordat deze hebben geleid tot een negatieve spiraal in de (toekomstige) opvoeding en relatie.

De *Nieuwe Toekomst* richt zich op vrouwen die te maken hebben gehad met huiselijk geweld en in veel gevallen economisch afhankelijk zijn van een partner of uitkering. Door de vrouwen economisch zelfstandig te maken wordt het risico op partnergeweld verkleind.

3.4.3 Beschrijving werkzame factoren

Voor de geselecteerde interventies gaan we in deze paragraaf in op structuur-, inhoudelijke- en contextuele kenmerken, evenals op de algemene professionalfactoren die van belang zijn in het kader van de werkzaamheid van interventies.

Structuurkenmerken

VoorZorg kent een gedegen 'theoretische en empirische onderbouwing'. Dit programma is gebaseerd op drie genderneutrale ecologische modellen. Volgens de sociale leertheorie en het zelfeffectiviteitsmodel van Bandura wordt het gedrag van een individu bepaald door drie factoren: houding, sociale

---

10 Wolf, J., 2012. Handleiding voor een krachtgericht begeleidingstraject. Nijmegen: Onderzoekscentrum maatschappelijke zorg.

invloed en self-efficacy. In de trainingen wordt de VoorZorgverpleegkundige geleerd hoe deze factoren te beïnvloeden, door het overbrengen van kennis over de negatieve effecten van risicogedrag, de focus op de relatie van de deelnemers met belangrijke anderen in de omgeving en op het bevorderen van *self-efficacy*. Het ecologisch model van Bronfenbrenner probeert de invloed van de omgeving te verklaren waarbij de moeder-kindrelatie als belangrijkste voorspeller van de ontwikkeling van een kind geldt. Volgens de hechtingstheorie van Bowlby is de interactie tussen moeder en kind belangrijk voor de ontwikkeling van een kind. Als een kind in de eerste maanden onveilig gehecht raakt aan de moeder kan dit problemen op latere leeftijd in de hand werken (Mejdoubi et al., 2013). Door middel van een RCT is onderzocht of VoorZorg effectief is. De eerste resultaten zijn positief, zo geven de vrouwen langer borstvoeding, roken minder en is er minder huiselijk geweld tijdens en na de zwangerschap. Daarnaast is het aantal meldingen bij het Advies- en Meldpunt Kindermishandeling (AMK) significant lager in de VoorZorggroep dan in de controlegroep (Mejdoubi 2014).

Wat betreft de factor 'Intensiteit en timing': VoorZorg is een intensief huisbezoekprogramma voor hoog-risico vrouwen. Zij ontvangen 40-60 huisbezoeken vanaf vroeg in de zwangerschap totdat het kind twee jaar is. Uit onderzoek blijkt dat de zwangerschap de eerste twee levensjaren van het kind belangrijk zijn voor de ontwikkeling van het kind en dat vrouwen in deze periode bereid zijn tot gedragsverandering.

De 'kwaliteit van uitvoering' is bij VoorZorg gewaarborgd door de betrokkenheid van verpleegkundigen met ervaring in de Jeugdgezondheidszorg en affiniteit met de doelgroep. Daarnaast hebben zij een training tot VoorZorgverpleegkundigen ontvangen, die nodig is om problemen vroegtijdig te kunnen identificeren en adresseren, evenals om een gevoelig onderwerp als geweld in de relatie of kindermishandeling te bespreken met de moeders. Om de kwaliteit te waarborgen ontvangen de VoorZorgverpleegkundigen regelmatig supervisie en intervisie (zie ook Mejdoubi, 2011).

Voor de 'Link met hulpverlening' is bij VoorZorg aandacht door de connectie met voorzieningen voor ondersteuning en hulpverlening. Tijdens de huisbezoeken bespreken de VoorZorgverpleegkundigen met de moeders van welke hulpverlenende instanties zij gebruik kunnen maken, zoals hulp bij het zoeken naar een woning. De VoorZorgverpleegkundigen hebben kennis van de sociale kaart en kunnen indien nodig ook doorverwijzen naar andere professionals, bijvoorbeeld als sprake is van psychische problemen. Als daar behoefte aan is kunnen zij ook de moeder begeleiden naar de hulpverlenende instanties ter ondersteuning.

De Nieuwe Toekomst is niet theoretisch onderbouwd, maar wel zijn doel, doelgroep en aanpak duidelijk beschreven. De trainers zijn gespecialiseerd in activeringsmethodiek. Daarnaast is een effectonderzoek uitgevoerd (Sommer, 2013), dat zich vooral richtte op de effecten op de activering van de deelnemers. De resultaten zijn veelbelovend wat betreft (uitzicht op) deelname aan opleiding, de arbeidsmarkt of vrijwilligerswerk.

Wat betreft het criterium 'intensiteit en timing': de intensiteit van de interventie blijkt uit de start, met de Toekomstwerkplaats bestaande uit tien bijeenkomsten. Vanaf de vijfde bijeenkomst worden de deelnemers gekoppeld aan een persoonlijke coach, die ondersteuning op maat levert gedurende maximaal 9 maanden. Bij timing is het volgens de projectleider belangrijk om zo vroeg mogelijk te interveniëren. De vrouwen worden geïncorporeerd als ze in de vrouwenopvang zitten. Empowerment in deze periode is belangrijk. Er is geen sprake meer van een crisissituatie en professionele opvang en hulpverlening is niet meer nodig. Volgens de experts zijn in deze periode de meeste partners (plegers van het geweld) uit beeld wat een positieve invloed heeft op het slagingspercentage van *De Nieuwe Toekomst*.

'Kwaliteit van uitvoering': de (vrijwillige) persoonlijke coach heeft een speciaal voor dit project ontwikkelde scholing gekregen van Hogeschool Windesheim. Coaches kunnen onderling ervaringen uitwisselen en van elkaar leren. De geïnterviewde expert ervaart het als spanningsveld dat zij niet werken met professionals. Ondanks de trainingen voor de vrijwilligers, is de één toch beter in staat contact te maken zonder vooroordeel dan de ander. Zij is van mening dat, om echt effect te bereiken, ook professionals nodig zijn. Wel benoemden de experts dat het werken met vrijwilligers ook veel voordelen biedt, zoals laagdrempeligheid, toegankelijkheid en meer openheid in contact door de informele werkwijze. De vrijwilligers kunnen vaak ook fungeren als rolmodel.

---

11 <http://www.nederlandsevrouwenraad.nl/html/index.php?alinealD=1115>

De 'link met hulpverlening' kan tot stand komen doordat de vrijwilligers zonnodig een hulpverlener kunnen betrekken. De experts achten het belangrijk ook met professionals te werken omdat vrijwilligers niet altijd voldoende kennis van de sociale kaart hebben. Er is bij *De Nieuwe Toekomst* ook geen directe link met het reguliere zorgsysteem. De experts stellen dat dit juist een succesfactor kan zijn, omdat veel vrouwen het vertrouwen in de reguliere zorg en hulpverlening hebben verloren; zij zijn daar 'klaar mee'.

Inhoudelijke kenmerken

Bij *VoorZorg* is 'relevantie voor betrokkenen' in die zin gewaarborgd dat rekening wordt gehouden met de doelgroep van jonge zwangere vrouwen met een lage sociaaleconomische positie. Er is aandacht voor problemen die gepaard gaan met een lage SES en voor aanpassing van taalgebruik, communicatie en oefenmateriaal. Zo kunnen de vrouwen via social media vragen stellen aan de *VoorZorg* verpleegkundige en bestaat er een facebook pagina waar informatie over *VoorZorg* te vinden is. Er is weinig aandacht voor etnische achtergrond en religie, waardoor het programma minder aansluit op de behoeften van migranten vrouwen. Uit onderzoek blijkt bijvoorbeeld dat migrantenvrouwen andere opvoedstrategieën hanteren. Daarnaast is het belangrijk om te weten hoe migranten te benaderen, bijvoorbeeld bij taboe-onderwerpen.

Van 'variatie in (instructie)methoden' is bij *VoorZorg* sprake door de focus op zowel kennisoverdracht en bewustwording als op het aanleren van vaardigheden. De expert haalt aan dat juist vaardigheden oefenen van essentieel belang is: simpele praktische voorbeelden om van te leren werken het beste voor deze doelgroep. Daarnaast wordt gebruik gemaakt van Video Home Training, zodat op interactieve wijze vaardigheden worden aangeleerd.

Het criterium 'positieve boodschap' wordt bij *VoorZorg* toegepast doordat de verpleegkundigen de (aanstaande) moeders positief benaderen, ook al zijn de moeders soms niet bereikbaar en staan de verpleegkundigen vaak voor een dichte deur. De *VoorZorg* verpleegkundige is een soort moeder en niet alleen een hulpverlener. Veel vrouwen zijn volgens de *VoorZorg* verpleegkundige teleurgesteld in de hulpverlening en door *VoorZorg* krijgen ze weer vertrouwen. Daarnaast gaat het project uit van de eigen kracht van de moeders.

Ook 'sociale steun' vormt een belangrijk element. Bij *VoorZorg* wordt het netwerk van de (aanstaande) moeder meegenomen in de begeleiding; zij leren hun partner, familie en vrienden beter te betrekken. Volgens de projectleiders wordt ook rekening gehouden met sociale druk, dat komt vaak voor bij deze vrouwen. De *VoorZorg* verpleegkundige bieden zelf ook sociale steun aan de vrouwen.

De Nieuwe Toekomst besteedt aandacht aan 'relevantie voor betrokkenen' door aandacht voor diversiteit (bijvoorbeeld naar etnische achtergrond) in het vrijwilligersbestand. Zo is het beter mogelijk in te spelen op de behoeften van de vrouwen. De coaches worden geworven door vrouwenorganisatie(s).

Bij *De Nieuwe Toekomst* zit de 'variatie in methoden' vooral in het houden van groepsbijeenkomsten naast de individuele sessies. Volgens de projectleider leer je bepaalde vaardigheden makkelijker in een groep dan in een een-op-een relatie.

De 'positieve boodschap' is aanwezig door de focus op het empoweren van de vrouwen en op krachtgericht werken, door het ondersteunen van vrouwen naar een veilig en zo zelfstandig mogelijk bestaan.

Ook *De Nieuwe Toekomst* richt zich, ten slotte, op het opbouwen van een sociaal netwerk, omdat dit mede bijdraagt aan empowerment van de vrouw. De groepssessies worden ook gezien als een vorm van sociale steun, van lotgenoten onderling. Veel aandacht wordt besteed aan een goede koppeling van deelnemers aan een coach, omdat deze ook zelf een bron van steun kan zijn.

Contextuele kenmerken

De 'duurzaamheid' van *VoorZorg* is verzekerd door verankering in een gemeentelijk beleidsprogramma, waardoor de financiering langdurig gewaarborgd is. Uit de literatuur blijkt dat bij *VoorZorg* regelmatig contactmomenten worden ingepland met stakeholders om de communicatie te bevorderen. *VoorZorg* wordt namelijk op grote schaal uitgevoerd en is afhankelijk van meerdere organisaties. Uit de gesprekken met de uitvoerders kwam wel naar voren dat projecten structureel ingebed zouden moeten worden.

De Nieuwe Toekomst wordt nu voor 50% gefinancierd door het Ministerie van OCW en voor 50% door de uitvoerende gemeente, waardoor financiering tot en met 2015 is gewaarborgd. Door deze wijze van

financieren wordt de duurzaamheid van het programma vergroot. Op termijn is een beschrijving voor de databank effectieve interventies van Movisie voorzien, waardoor De Nieuwe Toekomst ook een “keurmerk” zou krijgen. Dit zou kunnen bijdragen aan de verdere uitrol.

De experts van *VoorZorg* en de *Nieuwe Toekomst* hebben geen informatie gegeven over het ‘commitment’ met implementatie in de instituties en gemeenschappen waarop de interventies zich richten.

Algemeen werkzame elementen: professional en alliantie

Bij *VoorZorg* worden van te voren haalbare doelen met de (aanstaande) moeders gesteld. De huisbezoeken zijn gestructureerd; elk huisbezoek is beschreven in een handleiding. In totaal zijn er drie handleidingen voor verschillende periodes (zwangerschap, babyleeftijd en peuterleeftijd). Verpleegkundigen zorgen ervoor dat relevante onderwerpen, zoals huiselijk geweld, regelmatig terugkomen tijdens de huisbezoeken indien daar aanleiding toe is.

Wat betreft ‘sensitiviteit en een onbevooroordeelde houding’; volgens de geïnterviewde verpleegkundigen is het succes van *VoorZorg* onder meer te verklaren uit het empathisch vermogen van de *VoorZorg*verpleegkundigen. De *VoorZorg*verpleegkundigen observeren signalen van de vrouw en reageren hierop. Zij staan naast de vrouw, oordelen niet en leven zich in vrouwen met allerlei verschillende achtergronden in. Zij proberen een paternalistische benadering te vermijden. Bij jonge tienermoeders die bijvoorbeeld middelen gebruiken tijdens de zwangerschap is het van belang om ze niet te beschuldigen, maar juist de kennis aan te reiken van de nadelige gevolgen voor het kind. Zo wordt voorkomen dat zij uitvallen bij het programma. Ook bij het spreken over huiselijk geweld wordt gebruik gemaakt van een onbevooroordeelde houding. Uit de Roundtable kwam naar voren dat bij het spreken over geweld soms gebruik gemaakt dient te worden van een indirecte communicatie en de juiste bewoordingen, omdat de vrouwen zich anders daarmee niet kunnen identificeren. *VoorZorg*verpleegkundigen worden hierin getraind.

De ‘persoonlijkheid van professionals en persoonlijke relatie’ krijgt bij *VoorZorg* aandacht doordat de (professionele) vertrouwensband als belangrijk element geldt: de verpleegkundige is een soort vervangende moeder. Volgens de projectleiders moet er een klik zijn in het begin. Als er geen klik is, wordt gekeken of iemand anders het contact kan overnemen.

Een ‘interactief leermodel en partnerschap’ geldt eveneens als belangrijk professioneel uitgangspunt. Het versterken van de eigen effectiviteit van de vrouwen, zodat zij beter voor zichzelf en hun kinderen kunnen zorgen, staat voorop. De vrouwen worden zelf ook betrokken bij het formuleren van de doelen, het traject is een “partnerschap” tussen de vrouwen en de uitvoerders.

Ook binnen *De Nieuwe Toekomst* staat empowerment en partnerschap met de vrouwen voorop. Eveneens wordt gewerkt met van te voren opgestelde haalbare doelen. Met de vrouw wordt besproken welke stappen zij kan zetten op weg naar het vergroten van haar onafhankelijkheid. Wat betreft andere uitvoeringsvoorwaarden: de coaches moeten volgens de uitvoerders beschikken over bepaalde capaciteiten, zoals empathisch vermogen maar ook afstand kunnen houden en een vrouw kunnen triggeren om stappen te nemen. Daarnaast moeten zij een netwerk hebben. Coaches en coachees stellen dat uiteindelijk de juiste koppeling tussen beide en de vertrouwensrelatie die hieruit voortvloeit cruciaal is voor succes. Maar ook de persoonlijke benadering van de coach is hierbij belangrijk. De uitvoerders stellen dat het belangrijk is voor de vrouwen om een vertrouwenspersoon te hebben waar ze bij terecht kunnen als dat nodig is; dat helpt ze verder in het proces.

Aandacht voor ‘framing’ zien we eveneens bij *De Nieuwe Toekomst*. Volgens de uitvoerder dient een coach niet te oordelen of beschuldigen, maar naast de vrouw te staan en te luisteren. We hebben geen inzicht in de sensitieve responsiviteit van de coaches. Bij *De Nieuwe Toekomst* is er sprake van matching naar etniciteit.

3.4.4 Aandacht voor gendersensitiviteit

Op welke manier is binnen deze praktijken aandacht voor de verbinding tussen maatregelen gericht op de emancipatie van moeders en vaders en dochters en zonen enerzijds, en preventie van geweld in gezinnen anderzijds?

Bij *VoorZorg* is in het gehele traject aandacht voor toeleiding van vrouwen naar opleiding/werk. Tijdens de huisbezoeken worden de vrouwen gestimuleerd te gaan werken of een opleiding te gaan doen, om daarmee zelfredzaam te zijn, maar ook om empowered te worden. Uit de kosten- en batenstudie van *VoorZorg* blijkt dat de arbeidsparticipatie is gestegen en het percentage vrouwen dat een

opleiding heeft voltooid hoger is (Dam et al. 2013). Tevens is de vrouw een betere rolmodel voor haar kind (er wordt geen onderscheid gemaakt tussen jongens en meisjes). De vrouwen krijgen ook hulp bij praktische zaken, zoals het vinden van een woning, hoe om te gaan met schulden, kinderdagverblijf en anticonceptie. Dit draagt bij aan hun emancipatie maar ook aan stressreductie, waardoor meer stabiliteit is binnen het gezin en de kans op een conflict binnen de relatie daalt.

VoorZorg richt zich vooral op moeders, maar eventueel in beeld zijnde vaders worden betrokken door hen te vragen invulbladen 'papatijd' te laten invullen. Deze bladen worden vervolgens tijdens de huisbezoeken besproken. Het gaat hierbij vooral om spelen en leuke dingen doen en niet om zaken die met opvoeding en verzorging te maken hebben. Dit element is niet in de methodiek opgenomen, maar de *VoorZorg* verpleegkundigen proberen wel te bereiken dat de vader betrokken is bij de opvoeding van het kind. Dit onderdeel is in die zin niet expliciet gericht op het vergroten van de zorgattitude van de mannen.

In de instructiemap voor moeders zijn verschillende zogeheten wielen opgenomen, waaronder het Power and Control wheel om zaken visueel bespreekbaar te maken. Deze wielen helpen de vrouwen een gewelddadige relatie te identificeren en zich bewust te worden van de gevolgen van partnergeweld voor zichzelf en hun kind. Daarnaast hebben de wielen een signaleringsfunctie voor de verpleegkundigen. Het machts- en controlewiel verwijst volgens de geïnterviewden het meest direct naar genderongelijkheid; het demonstreert verschillende soorten machtsmisbruik van daders om hun slachtoffers te controleren. Vrouwen worden zich hierdoor soms voor het eerst bewust van de geweldssituatie waarin ze zich bevinden.

VoorZorg richt zich zoals gezegd vooral op vrouwen en de relatie met hun kinderen. Hierbij gaat het om de kwaliteit van deze relatie, en volgens de geraadpleegde bronnen niet om het stimuleren van gendergelijkheid in de opvoeding. Het handboek is volgens de uitvoerders dan ook toe aan een update: er wordt nu nog teveel uitgegaan van de traditionele man-vrouw rolverhoudingen. Het bevorderen van emancipatie via de opvoeding komt in *VoorZorg* weinig aan de orde. De pedagogische theorieën die aan *VoorZorg* ten grondslag liggen zijn gericht op het aanbrengen van veranderingen in gedrag, houding, sociale invloed en *self-efficacy*. Deze theorieën zijn genderneutraal.

Uitgangspunt bij *De Nieuwe Toekomst* is dat huiselijk geweld samenhangt met genderongelijkheid, met de focus op economische zelfstandigheid van vrouwen. Deze biedt volgens de geïnterviewden de beste bescherming tegen huiselijk geweld. Toeleiding naar arbeid is bij *De Nieuwe Toekomst* wel voor een bepaalde groep vrouwen weggelegd. Veel vrouwen willen graag werken maar een groot probleem is de combinatie van betaald werk en verantwoordelijkheid die zij vaak alleen of overwegend dragen voor de verzorging van (veel) jonge kinderen.

Verder is volgens de betrokkenen geen expliciete focus op gendersensitiviteit. Wel worden de coaches tijdens hun scholing ingewijd in het onderwerp coaching en huiselijk geweld en welke systemen achter het geweld zitten: hoe vrouwen met mannen/daders omgaan en reageren in bepaalde situaties. Ze nemen dus wel kennis van genderspecifieke patronen in geweldsrelaties, maar in de uitvoering van de methodiek wordt hier weinig naar teruggegrepen. Ook worden de partners niet betrokken bij het programma; de relatie is ook veelal verbroken. *De Nieuwe Toekomst* richt zich niet expliciet op de emancipatie van dochters en zonen, hoewel de (emanciperende) moeders wel als rolmodel voor hun kinderen kunnen fungeren, zoals ook bij *VoorZorg* is aangegeven.

3.4.5 *Wat we kunnen leren uit het buitenland*

Samenwerkingspartners uit Engeland hebben verscheidene voorbeelden van veelbelovende projecten beschreven en gepresenteerd waarin de preventie van intergenerationeel geweld met een gendersensitieve aanpak centraal staat. In hun landenrapport beschrijven zij twee programma's: *Safer Together Early Intervention Service*, en *Hyndburn and Ribbles Valley (HARV) Domestic Violence Team*. Beide programma's zijn goed onderbouwd en gebaseerd op het uitgangspunt dat geweld in gezinnen verband houdt met genderongelijkheid. Deze programma's bestrijken meerdere domeinen en richten zich op de tertiaire preventie van geweld.

Safer Together Early Intervention Service

Safer Together wordt uitgevoerd door een consortium van hulpverleners die gespecialiseerd zijn in huiselijk geweld. Zij bieden een-op-een praktische en emotionele ondersteuning aan moeders en hun kinderen via ambulante zorg. De vrouwen worden aangemeld door een key-worker (Early Intervention

Officer, EIO), die samen met de vrouwen bekijkt welke diensten ingezet kunnen worden. Het uiteindelijke doel van Safer Together is vroegtijdig hulp en ondersteuning bieden aan volwassen vrouwen die slachtoffer zijn van huiselijk geweld en hun kinderen (onder de 18 jaar). Hiermee proberen zij voortzetting van huiselijk geweld te voorkomen en de onafhankelijkheid van de vrouwen te bevorderen. Daarnaast richt Safer Together zich op (trauma)verwerking. Safer Together richt zich niet op daders of de partner. Er zijn speciale medewerkers voor vrouwen met een biculturele achtergrond.

Professionals zoals de politie, artsen of scholen selecteren vrouwelijke slachtoffers van geweld door middel van een screenings tool: CAADA DASH risk assessment tool. Met deze tool bepaalt de professional het ernstniveau van geweld (hoog, midden, standaard). Bij het kind wordt een soortgelijk instrument gebruikt, namelijk “the continuum of need”. Zo kan de behoefte van het kind worden bepaald en bekeken welke diensten ingezet zouden kunnen worden. Deze instrumenten zijn kort en geven snel inzicht in de mate van risico.

Gezinnen met een midden of laag risico worden aangemeld bij Safer Together. Gezinnen met een hoog risico krijgen hulp van een Independent Domestic Violence Advocate (IDVA) en worden gemeld bij “Child Protective Services” (vergelijkbaar met Bureau Jeugdzorg). Na een aanmelding neemt een key-worker contact op met de vrouw. De hulpverleners komen bij de vrouwen thuis indien dat mogelijk en ook veilig is voor de vrouw. Gezinnen worden maximaal 12 weken begeleid, dit kan zowel in groepsverband als een op een. Verder kunnen gezinnen gebruik maken van opvoedprogramma’s en peer- en sociale steun. De key-worker coördineert het proces en werkt samen met het gezin om: samen oplossingen te bedenken, kennis op te doen en opvoedvaardigheden en copingstrategieën te ontwikkelen.

Hyndburn and Ribble Valley (HARV) Domestic Violence Team

HARV biedt professionele ondersteuning en diensten aan vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld en hun kinderen. Het gaat om gezinnen waar het risico hoog is; voor de gezinnen met een minder hoog risico stellen medewerkers van HARV een “Early intervention contract” op. HARV heeft ervaren en getrainde medewerkers in dienst die affiniteit hebben met hoog risico gezinnen. De politie doet de eerste risicoanalyse en meldt het gezin aan bij HARV. Kinderen kunnen ook door scholen worden aangemeld. Na een aanmelding wordt binnen 48 uur een intakegesprek gevoerd door een Domestic Violence Advisor (IDVA). Het doel van het gesprek is achterhalen hoeveel risicofactoren aanwezig zijn, welke diensten aangeboden kunnen worden en het opstellen van een veiligheidsplan. In het veiligheidsplan staat beschreven welke acties op korte en lange termijn ondernomen moeten worden om de veiligheid van de moeder en kind te waarborgen. Ook zijn praktische zaken beschreven zoals wetgeving, huisvesting en de sociale kaart. HARV levert allerlei diensten, van sport tot therapie tot steun en (juridisch) advies, aan gezinnen en kinderen. HARV hanteert geen systeemgerichte aanpak maar richt zich vooral op alle gezinsleden individueel.

Samenvattend zijn de Engelse projecten niet zozeer afzonderlijke interventies maar eerder meer omvattende programma’s, gericht op risico- en beschermende factoren op meerdere domeinen. De programma’s hebben als doel gezinnen met een midden tot standaard risico op huiselijk geweld te ondersteunen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van risicotaxatie bij het kind en bij de moeder. Deze gezinnen krijgen een zogenaamde “Key Worker” toegewezen die verschillende diensten aan zowel het kind als moeder biedt. De hulpverlenende diensten die betrokken zijn bij het gezin werken samen voor een geïntegreerde aanpak. De vaste professional coördineert de diensten en neemt deel aan overleggen met de hulpverleners om de voortgang van het traject te bespreken.

Overige werkzame elementen van de Engelse projecten zijn:

- De programma’s zijn theoretisch onderbouwd.
- De uitvoerders dragen positieve boodschappen uit en zijn gericht op het versterken van de eigen kracht van de vrouwen.
- Bij kinderen passen de hulpverleners “spelenderwijs leren” toe.
- Er wordt een vertrouwensband ontwikkeld door de tijd te nemen voor ieder gezin en door huisbezoeken te verrichten, zodat ze in een voor het gezin vertrouwde omgeving te werk gaan. Daarnaast zijn de hulpverleners 24 uur per dag inzetbaar en bereikbaar voor de gezinnen.

---

12 Abuse, C. O. A. A. D. (2012). CAADA-DASH Risk Identification Checklist (RIC) for MARAC Agencies. London, Co-ordinated Action Against Domestic Abuse.

- De deskundigheid en het opleidingsniveau van de hulpverleners is van belang en zij zijn bekend met de sociale kaart. Daarnaast dienen zij te beschikken over bepaalde competenties en vaardigheden. Zij ontvangen ook training in: hoe het programma uit te voeren, het signaleren van risicogedragingen, cultuursensitief zijn, kennis over huiselijk geweld. Verder worden medewerkers aangesteld die meerdere talen spreken.
- Er wordt gewerkt aan het verbinden van het gezin met de gemeenschap om een steunend sociaal netwerk te creëren. Een steunend sociaal netwerk is een beschermende factor tegen partnergeweld.

De programma's bevatten de volgende gendersensitieve, werkzame elementen:

- De programma's hebben als doel op een positieve manier de attitude en kennis van vrouwen te vergroten, zodat zij vroegtijdig signalen van een geweldrelatie herkennen. Ook leren zij de vrouwen copingstrategieën aan.
- Er wordt gewerkt aan het empoweren van vrouwen, zodat zij zelfredzaam zijn, bijvoorbeeld door te helpen bij het vinden van een baan of opleiding.
- De kinderen worden betrokken bij het programma: enerzijds worden zij empowered zodat zij weer naar school gaan en uit de problemen blijven en later onafhankelijk kunnen zijn, anderzijds krijgen de kinderen hulp bij traumaverwerking om de **gevolgen van huiselijk geweld te verminderen**.
- **Bij de evaluatie van de hulp wordt gebruik gemaakt van de Empowerment Star.** Deze tool is een onderdeel van the Family Assessment Star die wordt gebruikt om gezinnen te evalueren. De Empowerment Star meet negen gebieden die van belang zijn in de empowerment van vrouwen: 1) Veiligheid, 2) Accommodatie, 3) Sociaal netwerk, 4) Juridische kwesties, 5) Gezondheid en welzijn, 6) Geld, 7) Kinderen, 8) Werken en Leren en 9) Empowerment en Zelfvertrouwen. De tool wordt samen met de vrouw ingevuld om bewustwording te creëren: door haar actieve betrokkenheid bij het invullen kan zij zien hoe zij "groeit" en meer empowered is gedurende het traject.

3.4.6 *Samenvattende conclusies*

In deze paragraaf bespraken wij Nederlandse en Engelse projecten op de domeinen individu en gezin, gericht op leden (vooral vrouwen en kinderen) van gezinnen waar sprake is van (risico op) geweld. Het gaat hierbij dus om praktijken voor primaire en tertiaire preventie.

De twee Nederlandse projecten zijn interventies met een specifieke doelstelling, de Engelse praktijken betreffen beide een bredere programmatische aanpak.

De Nederlandse praktijken VoorZorg en De Nieuwe Toekomst hebben gemeenschappelijk dat zij zich richten op cruciale beschermende factoren, zoals het bieden/stimuleren van sociale steun, professioneel dan wel informeel, en emancipatie van vrouwen via empowerment en het stimuleren van maatschappelijke participatie en economische zelfstandigheid. In De Nieuwe Toekomst ligt hierop het accent. VoorZorg richt zich primair op ondersteuning van vrouwen als opvoeder en zo mogelijk op verbetering van de relatie met de partner. In de marge is ook aandacht voor vaders als opvoeders.

De NieuweToekomst beschikt nog niet over een theoretische onderbouwing, maar vertrekt wel vanuit het uitgangspunt dat genderongelijkheid en geweld gerelateerd zijn en dat empowerment en economische onafhankelijkheid van vrouwen een rol spelen in de preventie of het doorbreken van geweld in gezinnen. Daarop ligt dan ook het accent; aandacht voor de emancipatie van vaders, of van dochters en zonen is er niet. Er wordt wel uitgegaan van het bestaan van genderspecifieke omgangspatronen, maar deze lijken in de uitvoering weinig aandacht te krijgen. VoorZorg kent een theoretische onderbouwing, maar deze is genderneutraal. Niettemin is in de uitvoering wel aandacht voor emancipatie van vrouwen en voor een respectvolle omgang in de partnerrelatie, terwijl in de marge ook vaderbetrokkenheid aan de orde komt. Daarbij geldt wel dat de vaderrol nogal genderstereotype wordt ingevuld, als die van de spelende vader. Bij het stimuleren van de opvoedvaardigheden van moeders ontbreekt aandacht voor de emancipatie van dochters en zonen. Overigens lijkt deze bevinding meer in het algemeen van toepassing op de in Nederland beschikbare preventieve interventies gericht op de opvoeding.

Wat betreft andere werkzame elementen, naast onderbouwing en genderspecificiteit, is consistentie te zien in de aandacht voor elementen die in belangrijke mate het succes bepalen van preventieprojecten, zeker ook op het door taboes omgeven terrein van (het doorbreken van) geweld in gezinnen: projecten moeten door betrokkenen als relevant voor hun achtergrond en leefsituatie worden ervaren (dus ook cultuursensitief zijn), de houding van uitvoerenden moet sensitief en onbevooroor-

deeld zijn, de boodschap positief; ook betrokkenheid bij het formuleren van doelen en aanpak van een interventie kan het succes ervan bespoedigen.

Vanuit de projecten, ook de Engelse, is expliciet gewezen op het punt van communicatie en ‘framing’, juist ook als de relatie tussen genderongelijkheid en geweld expliciet het uitgangspunt vormt.

Het hanteren van dit uitgangspunt staat niet gelijk aan het rechtstreeks confronteren van moeders, vaders of meisjes en jongens hiermee. Dit kan al gauw kopschuw maken. Omzichtigheid in de benadering en communicatie houdt evenwel niet in dat de onderbouwing van een interventie genderneutraal dient te zijn.

Ten slotte bezien we nog de elementen uit de Engelse programma's die relevant kunnen zijn voor preventiebeleid in Nederland.

Bij preventie van intergenerationale overdracht van geweld kan, gezien het grote aantal relevante factoren op individueel, micro- en macroniveau, niet volstaan worden met een of enkele afzonderlijke interventies. De Engelse programma's vormen voorbeelden van een geïntegreerde aanpak van geweldspreventie, vanuit een onderbouwing waarin gendergelijkheid een onderdeel vormt, waarbij verschillende domeinen en niveaus van preventie worden omvat.

Een interessant element bij Safer Together Early Intervention Service is de key-worker die de diensten aanbiedt en ook coördineert. Deze aanpak is verwant aan de ‘één gezin, één plan, een regie’ aanpak in Nederland voor multiprobleemgezinnen, en kan een belangrijke methode zijn voor gezinnen met een verhoogd risico op huiselijk geweld. Bij VoorZorg heeft de verpleegkundige een soortgelijke rol, maar dit project is alleen bedoeld voor een specifieke doelgroep van jonge hoog risico gezinnen.

Ten slotte bevatten de Engelse voorbeelden interessante instrumenten, zoals voor risicotaxatie van de ernst van het geweld, de ‘Empowerment Star’ voor evaluatie van de vooruitgang die vrouwen boeken op terreinen die van belang zijn voor hun empowerment en ‘The continuüm of need’ voor vaststelling van de behoeften van de kinderen. Ook in Nederland worden verschillende instrumenten gebruikt voor taxatie van risico's en van de leefsituatie en behoeften van betrokkenen. Bezien zou kunnen worden of de Engelse instrumenten nog toegevoegde waarde hebben.

3.5 Overheidsbeleid gericht op preventie

Preventie is een kernelement in een geïntegreerde en effectieve aanpak van partner geweld, en de intergenerationale overdracht van geweld. Een goede aanpak die zicht richt op het stoppen van geweld tussen partners. In gezinnen bestaat deze aanpak naast een adequate en effectieve bescherming van en hulpverlening aan slachtoffers en de strafrechtelijke aanpak van plegers, ook altijd uit een set van preventiemaatregelen (Hester & Lilley, 2014). Omdat genderongelijkheid een belangrijke onderliggende oorzaak is in het ontstaan en het voortduren van partnergeweld en de intergenerationale overdracht van geweld, moet preventiebeleid mede gericht zijn op het verminderen c.q. wegnemen van deze genderongelijkheid. Preventiebeleid zou zich moeten richten op veranderingen in de sociale en culturele denk- en gedragspatronen van mannen en vrouwen, oftewel op attitude- en gedragsverandering. Dit kan bijvoorbeeld door middel van bewustwordingscampagnes, onderwijs, trainingen, opvoedondersteuning en daderhulpverlening (Hester & Lilley, 2014).

3.5.1 Huidig preventiebeleid in Nederland

Nederland maakt het laatste decennium een enorme ontwikkeling door in het beleid en de aanpak van huiselijk geweld. De nota ‘Privé Geweld - Publieke Zaak’ (2002) erkent huiselijk geweld voor het eerst als een maatschappelijk probleem en een publieke zaak in plaats van een privékwestie. De invoering van het tijdelijk huisverbod en de Wet verplichte meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling kan worden beschouwd als een uitvloeisel van dit denken.

Begin deze eeuw wordt de regiefunctie van de aanpak huiselijk geweld bij de gemeente belegd en in 2007 geformaliseerd met de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (Wmo). Een belangrijke recente ontwikkeling is dat vanaf 2015 de gemeenten verantwoordelijk zijn voor de aanpak kindermishandeling. Ten aanzien van kindermishandeling hadden de gemeenten tot dan alleen een preventieve taak. Ten behoeve van de gemeentelijke verantwoordelijkheid zijn regiovisies ontwikkeld ten aanzien van de aanpak huiselijk geweld en kindermishandeling. Een andere belangrijke ontwikkeling is de realisatie Veilig Thuis. In de Wmo 2015 is bepaald dat de meldpunten kindermishandeling (AMK) en huiselijk

geweld (SHG) per 1 januari 2015 samengevoegd worden tot een meldpunt Veilig Thuis voor burgers en professionals bij vermoedens van huiselijk geweld of kindermishandeling. In alle beleids- en visiestukken van de lokale overheid is een duidelijke verschuiving te zien: het kind en de veiligheid dienen centraal te staan in de gemeentelijke aanpak. Er is meer aandacht voor systeemgericht werken, waarbij aandacht is voor alle betrokken partijen bij het gezinsgeweld.

Het doorbreken van de intergenerationele overdracht van geweld in gezinnen is als derde pijler opgenomen in de rijksbrede aanpak geweld in afhankelijkheidsrelaties.

3.5.2 Gendergerelateerde factoren in het preventiebeleid

De Nederlandse aanpak van huiselijk geweld is seksneutraal geformuleerd. Dit is een bewuste keuze, omdat zowel vrouwen als mannen slachtoffer worden van huiselijk geweld (De Vaan, De Boer & Vanoni, 2014). Hoewel de aanpak van huiselijk geweld ten aanzien van partnergeweld seksneutraal wordt verwoord, betekent dit niet dat er geen beleid is ten aanzien van een aantal oorzaken van huiselijke geweld die duidelijk gendergerelateerd zijn. Zo wordt in de Hoofdlijnenbrief Emancipatiebeleid 2013-2016 op deze inzichten voortgebouwd. Op de overheid rust de verantwoordelijkheid actief na te gaan welke belemmeringen er zijn ten aanzien van de uitvoering van mensenrechten. Dit betekent bijvoorbeeld dat de aanpak van huiselijk geweld wordt gekoppeld aan versterking van economische weerbaarheid (van vrouwen) en aan vroege preventie ter doorbreking van intergenerationele (gewelds)patronen in gezinnen. Een gendersensitieve aanpak van huiselijk geweld/partnergeweld past binnen de emancipatiedoelstellingen van de overheid en binnen de rijksbrede aanpak geweld in afhankelijkheidsrelaties.

In 2014 heeft Regioplan een analyse gemaakt van het beleid gericht op de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties aan de hand van een genderscan (De Vaan et al., 2014). De onderzoekers concluderen dat beleid, instrumentarium en uitvoering op de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties onvoldoende gendersensitief zijn. Dit hangt samen met gebrek aan kennis over de betekenis van gendersensitiviteit, onvoldoende draagvlak voor een gendersensitieve aanpak en het ontbreken van sturing op dit thema door de landelijke overheid. In Nederlandse beleidsstukken wordt slechts af en toe ingegaan op specifiek partnergeweld tegen vrouwen of mannen; meestal beschrijft men dader en slachtoffer seksneutraal, aldus De Vaan en collega's. In een aantal beleidsstukken van de Rijksoverheid wordt weliswaar vermeld dat verschillen tussen mannen en vrouwen bestaan in slachtoffer- en daderschap en dat gendergerelateerde factoren een rol kunnen spelen in het beleid, maar hieraan wordt niet de consequentie verbonden van een aanpak die zich richt op het wegnemen van gendergerelateerde oorzaken. Gemeentelijke beleidsstukken besteden over het algemeen geen aandacht aan sekseverschillen en gendergerelateerde factoren bij partnergeweld. Daardoor gaat er geen sturing van het gemeentelijke beleid uit op een gendersensitieve aanpak in instrumentarium en uitvoering. Ook binnen het instrumentarium voor een aanpak van huiselijk geweld is partnergeweld niet gendersensitief geformuleerd; instrumenten richten zich meestal niet specifiek op vrouwen, op mannen of op meisjes of jongens (De Vaan et al., 2014).

3.5.3 Verbeteringen voor het gendersensitief preventie beleid

De conclusie van voornoemde genderscan van Regioplan is dat het binnen een seksneutraal geformuleerd beleid, dat zich richt op alle plegers en alle slachtoffers, het goed mogelijk is om gendersensitief te handelen. Dat vereist wel dat betrokken beleidsmakers, ontwikkelaars van interventies en uitvoerders zich bewust zijn van de relevantie van gendergerelateerde factoren, en daar ook naar handelen. Dat is in Nederland nog niet altijd het geval. Meer aandacht in beleid en uitvoering is nodig voor: de stereotype opvattingen over het gedrag en de verwachtingen van mannen en vrouwen; de ongelijke verdeling van arbeid en zorg tussen vrouwen en mannen binnen- en buitenshuis; de economische afhankelijkheid van de partner; de afhankelijkheid van de partner in het verblijfsrecht; de afhankelijkheid van de partner ook na echtscheiding; gezamenlijk ouderlijk gezag; de traditionele opvattingen over het huwelijk: huwelijksdwang en huwelijksgevangenschap (zie Factsheet Atria, 2014).

De Vaan en collega's hebben verschillende aanbevelingen geformuleerd. Met sturing bedoelen de onderzoekers dat de (rijks)overheid expliciet moet sturen op het wegnemen van gendergerelateerde oorzaken. Allereerst dient het draagvlak voor gendersensitief beleid en instrumentarium gecreëerd te worden. In het vervolg daarvan ligt dat lokale overheden en partijen in het veld zouden moeten monitoren op gendersensitief beleid en de sturing daarop. Ook instrumenten ten behoeve van de aanpak huiselijk geweld dienen gescand te worden op gendersensitiviteit. De deskundigheidsbevordering betreft vooral bewustwording en het wegnemen van weerstand. Dit betekent dat lokale overheden en

veldpartijen bij de implementatie van gendersensitiviteit binnen de aanpak van huiselijk geweld ondersteund moeten worden, aldus De Vaan en collega's. Met het vervolg project follow-up genderscan, dat in opdracht van de ministeries van OCW, VWS en VenJ wordt uitgevoerd, wordt in samenwerking met het veld (Veilig Thuis, politie en OM) aandacht besteed aan het gendersensitiever maken van de aanpak van huiselijk geweld (Zevende voortgangsrapportage GIA, januari 2016).

3.5.4 Overheidsbeleid in Spanje

In het kader van dit onderzoek hebben we ontwikkelingen in Spanje bestudeerd vanwege het overheidsbeleid waarin de preventie van (intergenerationeel) geweld direct is gekoppeld aan emancipatiebeleid. Geweld in het gezin, waarvan vrouwen de grootste slachtoffergroep vormen, wordt in Spanje als vorm van discriminatie gezien. In 2004 implementeerde Spanje als eerste land in de EU een overkoepelende wet inzake geweld tegen vrouwen (de zogenaamde 'Organic Act') waarin geweld tegen vrouwen de speciale focus was. Spanje heeft (evenals Nederland) inmiddels ook de Istanbul Conventie over preventie, en bestrijding van geweld tegen vrouwen en huiselijk geweld geratificeerd. Het impliceert een duidelijk signaal dat de Spaanse overheid zich committeert aan de verdere implementatie van een gendersensitieve aanpak van geweld in huiselijke kring. Daarnaast was Spanje een interessante landenkeuze aangezien het al een proces van decentralisatie heeft ondergaan; het land heeft een federale overheid, maar de verschillende regio's hebben relatief veel autonomie ten aanzien van de uitvoering van beleid. De Nederlandse overheid staat in 2015 aan het begin van een dergelijke transitie. Veel gemeenten zijn nog bezig met de ontwikkeling van het proces waarin zij de 'lead' hebben in de lokale beleidsvorming en implementatie op het gebied van de preventie van (huiselijk) geweld en kindermishandeling.

Zoals eerder uit de Feasibility Study (Hagemann-White et al., 2010) bleek, en ook uit de aanvullende gegevens die werden verzameld in dit onderzoek (Zie Bijlage 1), is Spanje het verst gevorderd binnen de EU wat betreft gendersensitieve wetgeving op dit terrein: het is het enige Europese land dat ook duidelijk juridische verplichtende kaders heeft ontwikkeld om gender en geweld te verbinden in beleid door geweld tegen vrouwen (juridisch) als een vorm van seks-discriminatie te beschouwen. Dit sluit aan bij Aanbeveling nr. 19 van het VN Vrouwenverdrag waarin dit ook is vastgelegd, en onlangs ook is bepaald in de Istanbul Conventie¹³. Concreet betekent dit dat in het Spaanse beleid ervan uit wordt gegaan dat maatregelen gericht op de emancipatie van de vrouw de beste manier is om geweld te voorkomen. Die krijgen dan ook alle nadruk. In de praktijk betekent dit dat aandacht voor kindermishandeling soms in de marge terecht komt. Kindermishandeling heeft in de wetgeving (en beleid) in Spanje een aparte plaats, en wordt in principe niet gekoppeld aan geweld tegen vrouwen, ook niet als ze gecombineerd voorkomen (hetgeen in de praktijk vaak het geval is).

De Spaanse wetgeving is geënt op een mensenrechten benadering. Dat betekent twee kernuitgangspunten: allereerst dat geweld tegen vrouwen een vorm is van discriminatie (gezien de disproportionele verhouding waarmee geweld vrouwen en meisjes treft, vergeleken met mannen en jongens). In de tweede plaats gebaseerd op een zogenaamd "3 P" principe dat het de taak is van de overheid te zorgen voor een integrale aanpak die verder gaat dan wettelijke strafbaarstelling. Het gaat om 'prevention, punishment and protection'.

In 2004 implementeerde Spanje de zogenaamde 'Organic Act' specifiek gewijd aan geweld tegen vrouwen. In de ontwikkeling van deze genderspecifieke wetgeving is Spanje uitgegaan van internationale onderzoeksgegevens waaruit blijkt dat 90% van de volwassenen die in huiselijke kring te maken hebben met geweld, vrouwen zijn. Tijdens de Roundtable kwam naar voren dat men er van uit gaat dat vrouwen over het algemeen structureel benadeeld worden en dus specifiek beschermd en ondersteund dienen te worden.

Het gaat hierbij om het belang van preventie van geweld voordat geweld heeft plaatsgevonden. In de eerste plaats gaat het om geweld tegen vrouwen, maar impliciet kan ook kindermishandeling en geweld tegen ouderen vallen onder deze wet. In de beleidspraktijk blijkt het accent te liggen op geweld tegen vrouwen. Inmiddels zijn er daarnaast ook specifieke beleidsplannen op gebied van kindermishandeling. De Organic Law biedt diverse civielrechtelijke maatregelen om op korte termijn voogdij te bepalen en een omgangsregeling vast te stellen. De integrale visie op geweld als vorm van

---

¹³ Het Europese Hof voor de Rechten van de Mens heeft huiselijk geweld tegen vrouwen als vorm van seksdiscriminatie erkend in de zaak Opuz vs. Turkije (2009).

discriminatie en de noodzaak om vrouwen ook sociaal gezien te versterken, komt in de wet tot uitdrukking in allerlei economische en sociale ondersteuningsmaatregelen, vooral gericht op opleiding en werk.

Gevraagd naar een beoordeling over de algehele werking van de Organic Law gaven de Spaanse experts aan dat de vraag lastig te beantwoorden was bij gebrek aan een overkoepelende evaluatie van de wet. Er is een specifieke Ministeriële beleidsafdeling Gender Violence opgezet. Daarnaast bestaat het Women's Institute, dit is een door de overheid mede gefinancierd instituut wiens taak is data te verzamelen maar ook specifieke ondersteuningsmaatregelen te bieden aan vrouwen die slachtoffer zijn van gender based violence. In de gesprekken met de beleidsmakers verantwoordelijk voor (preventie van) kindermishandeling bleek dat kindermishandeling en geweld tegen vrouwen nog steeds relatief gescheiden beleidsdomeinen zijn. Hoewel beleidsafdelingen van elkaars werk op de hoogte zijn, werken ze afzonderlijk en wordt gezocht naar meer verbinding. In toenemende mate wordt samengewerkt in preventiecampagnes gericht op meisjes en jongens die slachtoffer zijn geweest van huiselijk geweld om herhaling te voorkomen. Deze campagnes zijn nog niet geëvalueerd. Ook krijgen zogeheten 'positive parenting'-programma's in Spanje (niet gender sensitief overigens) steeds meer aandacht, als preventiemiddel via opvoedingsondersteuning. Ook deze zijn nog niet geëvalueerd.

Benadrukt is dat de wet een grote invloed heeft gehad en nog heeft op de maatschappelijke bewustwording van de problematiek van geweld tegen vrouwen. Communicatie en educatie wordt door de Spaanse experts genoemd als de belangrijkste maatregelen die ter preventie van geweld zijn ingezet door de Spaanse overheid nadat de wet in werking is getreden. In het bijzonder worden bewustwordings- en voorlichtingscampagnes genoemd die herhaaldelijk worden gevoerd (zowel over huiselijk geweld tegen vrouwen, kindermishandeling en soms ook gericht op specifieke risicogroepen zoals migrantenvrouwen, vrouwen in afgelegen rurale streken en oudere vrouwen). Ook zijn er initiatieven gericht op het mobiliseren van mannen en plegers. Mogelijk is dat ook van invloed op de hoge opkomst bij de massale demonstratie in Madrid (begin november 2015) waarin ruim 20.000 mannen en vrouwen protesteerden tegen het aanhoudend hoge aantal dodingen van vrouwen (femicide) en het falende politioptreden. Dat dit geweld een problematiek is die in essentie wordt bepaald door genderverhoudingen ligt in de Spaanse woordkeus besloten die gangbaar is geworden (violencia de género).

De politie heeft in het bijzonder een enorme sprong voorwaarts gemaakt in het ontwikkelen van meer deskundigheid op dit terrein omdat zij specifieke trainingen krijgen. Ook de instelling van specifieke onderdelen in rechtbanken voor 'domestic violence' draagt ertoe bij dat zowel rechters als aanklagers en politie beter in staat zijn adequaat te reageren omdat zij veel specifieke kennis hebben ontwikkeld. In dit opzicht is de effectieve doorwerking van nationale wetgeving duidelijk zichtbaar. Een mannelijk slachtoffer van geweld heeft ooit een rechtszaak aangespannen, omdat hij vond dat met de wet mannen worden gediscrimineerd. Het constitutioneel hof heeft deze zaak ongegrond verklaard omdat vrouwen disproportioneel vaker slachtoffer zijn van geweld.

Door middel van educatie (o.a. via onderwijs, aan kinderen, maar ook deskundigheidsbevordering/training van professionals en via de private sector), probeert de overheid aandacht te stimuleren voor preventie van en een betere interventie bij geweld. Preventie van geweld vindt plaats op verschillende niveaus (macro, meso en micro). Met het creëren van bewustwording wil men niet alleen taboes doorbreken maar ook in bredere zin genderstereotypingen tegengaan. De media spelen hierin een belangrijke rol. Ook via werkgevers wordt aanpak van het geweldthema gestimuleerd via de wettelijke verplichting voor bedrijven om een preventiebeleid inzake gender gebaseerd geweld te hebben (Positive Parenting programma). Binnen het onderwijs wordt ook aandacht besteed aan het voorkomen van geweld. Scholen dienen dit onderwerp in het curriculum op te nemen. Deze cursus start met lessen over mensenrechten en vervolgens wordt het onderwerp gender based violence behandeld.

Ook in de maatschappelijk werk sector heeft de wetgeving tot tal van maatregelen geleid, vooral in de grotere steden (Madrid en Barcelona werden als voorbeelden genoemd). Ook werd door de Spaanse experts en beleidsmakers gewezen op de invloed van kennis die wordt verspreid door het Women's Institute.

In dit onderzoek kwam tijdens de Roundtable met buitenlandse partners ter sprake dat in Spanje de juridisch-technische kaders wel goed ontwikkeld zijn, maar dat de implementatie in de autonome regio's ervan wisselend en ook niet altijd duidelijk is. In gesprekken met vertegenwoordigers van het beleidsverantwoordelijke Spaanse Ministerie werd benadrukt dat door de economische crisis, die Spanje hard heeft getroffen vanaf 2010, de financiering voor monitoring en evaluatie van de implementatie van beleid en wetgeving op dit thema in de autonome regio's is opgedroogd. Ook ligt de focus vooral op geweld tegen vrouwen, waardoor minder aandacht wordt besteed aan kindermishandeling en geweld tegen ouderen. Dit punt werd ook naar voren gebracht door vertegenwoordigers van hulpverleningsinstellingen. De samenwerkingspartners hopen dat in de toekomst meer aandacht (wetgeving) wordt besteed aan deze groepen.

4 *Samenvattende conclusie*

4.1 *Inleiding*

Opgroeien in een gezin waar sprake is van geweld heeft invloed op de manier waarop kinderen zelf later intieme relaties aangaan en op hun kans om binnen die relaties dader of slachtoffer te worden van geweld. In het Nederlandse emancipatiebeleid en in de rijksbrede aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties wordt het doorbreken van intergenerationeel geweld als doelstelling genoemd. Het actief verwerken van geweldservaringen door alle betrokkenen, de kinderen inclusief, is essentieel om herhaling in welke vorm dan ook te voorkomen. Vanuit emancipatie-oogpunt kunnen daarnaast beschermende factoren zoals de eigen kracht van vrouwen, hun arbeidsparticipatie en een zorgattitude bij mannen van groot belang zijn. Het doel van preventie kan worden gediend door aandacht voor deze beschermende factoren op verschillende niveaus met elkaar te verbinden (de geïntegreerde aanpak).

Dit onderzoek is er primair op gericht om inzichten te verdiepen over de *aanpak* in preventie projecten die in de praktijk blijken te werken om de intergenerationele overdracht van geweld te doorbreken. Daarnaast, en mede aan de hand van de uitkomsten, is gekeken of en hoe interventies op verschillende terreinen aanknopingspunten bieden om preventief *beleid* te ontwikkelen.

De **hoofdvraag** van het onderzoek luidt:

Welke inzichten bieden veelbelovende preventiepraktijken in Nederland en Europa ter voorkoming van de intergenerationele overdracht van geweld in gezinnen, die gericht zijn op (opvoed)ondersteuning aan moeders, vaders en kinderen, met speciale aandacht voor de emancipatie van de gezinsleden?

De volgende deelvragen komen aan de orde:

1. *Veelbelovende praktijken*: welke preventiepraktijken lijken effectief in het doorbreken van intergenerationeel geweld via (opvoed)ondersteuning van moeders, vaders en kinderen?
2. *Werkzame elementen*: is er iets bekend over 'wat werkt' in deze veelbelovende praktijken en over de vraag in hoeverre en op welke manier zij aansluiten bij de behoeften aan (opvoed)ondersteuning van moeders, vaders en kinderen?
3. *Gendersensitiviteit*: op welke manier is er binnen deze veelbelovende praktijken aandacht voor de verbinding tussen maatregelen gericht op de emancipatie van moeders, vaders, dochters en zonen enerzijds, en preventie van geweld in gezinnen anderzijds?

In het onderzoek zijn een zestal veelbelovende projecten in Nederland onderzocht, aangevuld met interventies uit vier EU-landen (zie hoofdstuk 3). Vanuit de centrale onderzoeksvraag is met deze selectie gezocht naar veelbelovende, werkzame interventies binnen de verschillende domeinen die van belang zijn bij een geïntegreerde aanpak (en beleid): *community*, gezin/individu en leeftijdgenoten/*peers*. Bij de selectie van deze projecten is in het bijzonder gelet op hun innovatieve karakter, vooral wat betreft hun pogingen om een gendersensitieve aanpak te integreren. Het onderzoek is bedoeld als een verkenning van werkzame elementen in geselecteerde interventies. De interventies zijn dus niet representatief voor alle preventieve interventies in Nederland.

In aanvulling op de bestudering van de geselecteerde Nederlandse interventies, is een vergelijking gemaakt met praktijken en interventies in andere EU-landen die inspiratie en aanknopingspunten

bieden voor de ontwikkeling van praktijken in Nederland (Zweden, Groot Brittannië, Griekenland en voor regelgeving/beleid Spanje).

Op basis van de in hoofdstuk 3 gepresenteerde empirische bevindingen volgen hierna de belangrijkste conclusies, met het accent op de vraag in hoeverre praktijken innovatief zijn, in het bijzonder wat betreft de mate waarin de emancipatie van moeders, vaders, dochters en zonen de aandacht krijgt. In paragraaf 4.2 geven wij per deelonderzoeksvraag aan tot welke conclusies de bevindingen uit het onderzoek over de drie onderzoeksvragen hebben geleid. Vervolgens gaan we dieper in op wat dit betekent voor het overheidsbeleid in 4.3.

4.2 *Concluderende inzichten over veelbelovende praktijken, de werkzame elementen en gendersensitiviteit*

4.2.1 *Wanneer is sprake van veelbelovende praktijken?*

In de analyse van de geselecteerde projecten is de aandacht gericht op drie kernelementen uit de deelvragen. Het eerste kernelement betreft de vraag of ze veelbelovend zijn, d.w.z. zijn er indicaties voor een *effectieve* impact van het in de interventie geadresseerde palet aan beschermende factoren en risicofactoren op het doorbreken van intergenerationele overdrachtspatronen? Het tweede kernelement betreft de vraag of daarin *innovatieve elementen* aanwezig zijn, en het derde kernelement gaat over de vraag of de interventie ook *gendersensitief* is. De vraag wat de werkzaamheid bepaalt komt in detail aan de orde in 4.2.2. Op gendersensitiviteit gaan wij in 4.2.3 nader in.

Wat betreft de beschermende factoren en risicofactoren hebben we op basis van eerder onderzoek (zie hoofdstuk 2) een indeling gemaakt naar factoren op individueel, micro- en mesoniveau. De conclusies over de interventies worden ingedeeld naar het domein waarop de interventies zijn gericht: de sociale omgeving (*community*), leeftijdsgenoten (*peers*) en het individuele- en gezinsniveau.

Community

De belangrijkste conclusie is dat er nog weinig interventies in Nederland zijn die zijn gericht op het activeren van de verantwoordelijkheid en mogelijkheden van de sociale omgeving en samenleving, om ter voorkoming van geweld in een vroeg stadium in te grijpen. De projecten zoals die in het buitenland zijn ontwikkeld laten zien dat het wel mogelijk is om mensen in de gemeenschap aan te spreken op hun verantwoordelijkheid als omstander.

In dit onderzoek zijn twee Nederlandse *community-based* projecten onder de loep genomen: 'Mannen Kom Op!' en 'Vertrouwenspersonen Huiselijk Geweld Malburgen'. De projecten worden vooral ingezet om een bewustwordingsproces binnen de wijk in gang te zetten waarin het geweld binnen het gezin bespreekbaar wordt, normbesef over de toepassing van geweld toeneemt en mensen, indien nodig, toegeleid worden naar verdere hulpverlening. Het project 'Mannen kom op!' spitst zich daarbij toe op mannen, als plegers maar ook als slachtoffers van geweld in relaties. Het meso- en microniveau staat in deze projecten centraal, maar ook het individuele niveau, zoals individuele geweldservaringen, speelt een rol.

Vernieuwend aan 'Mannen Kom Op' en 'Vertrouwenspersonen Huiselijk geweld' is dat - veelal ervaringsdeskundige - vrijwilligers uit de gemeenschap rondom gezinsleden betrokken worden in het bespreekbaar maken van het geweld. Ook de specifieke gerichtheid op mannen in het gezin bij 'Mannen Kom Op', waarbij ook hun zorgattitude aandacht krijgt, is innovatief en van belang omdat het in de praktijk zeer moeilijk blijkt om de vaders te bereiken. Meer in het algemeen is bekend uit klinisch onderzoek dat het moeilijk is om plegers (vooral als zowel partnergeweld als kindermishandeling plaatsvinden) te bereiken en te motiveren tot het aanvaarden van hulp om hun gedrag te veranderen.

Veelal zijn alleen de moeders betrokken in het hulpverleningsproces, die het gevoel hebben dat de vaders buiten schot blijven. Het betrekken van ervaringsdeskundige seksegenoten (bij VHGM kan gekozen worden tussen vrouwelijke en mannelijke vrijwilligers) kan de drempel om deel te nemen verlagen.

In beide projecten wordt een *genderneutrale* analyse van de geweldsproblematiek gehanteerd. De vraag wie de pleger of slachtoffer is staat op de achtergrond, en opvattingen over machtsongelijkheid in de relatie worden niet tot inzet van de aanpak gemaakt, noch specifiek benoemd. De projecten

richten zich vooral op het doorbreken van het taboe rondom geweld in relaties sec, op verandering van het normbesef over geweld, zonder de sociale of culturele context van ongelijkheden daarin te betrekken. De verwachting is dat een genderneutraal en daarmee niet-beschuldigend uitgangspunt de drempel verlaagt om over geweld te spreken en hulp te vragen, waarmee geweld in de toekomst kan worden voorkomen. Het is echter de vraag of een emancipatoir effect kan worden bereikt met een aanpak waarin verandering van genderongelijkheid als uitgangspunt nadrukkelijk afwezig is. Dat veronderstelt immers dat verandering als gewenst doel wordt onderschreven. 'Mannen Kom Op' richt zich overigens wel expliciet op de zorgattitude van vaders, vanuit de veronderstelling dat gerichtheid op kinderen de beste ingang is voor verandering.

In een aantal opzichten staan ook de structurele voorwaarden voor werkzaamheid onder druk. Dat de uitvoering van beide projecten voor het overgrote deel van vrijwilligers afhangt maakt de continuïteit kwetsbaar (zie verder hieronder). Beide Nederlandse projecten riepen tijdens de Round Tables bij buitenlandse experts kritische vragen op over de mogelijke gevolgen van beperkingen in het kwaliteitsniveau (van vrijwilligers). De buitenlandse experts zetten vraagtekens bij de deskundigheid van vrijwilligers vanwege de zwaarte van de problematiek. Ook is erop gewezen dat buurtgenoten veelal bekenden zijn, waardoor het onmogelijk wordt om anoniem een beroep op hen te doen. De ontwikkelaars en de experts in Nederland zien de inzet van vrijwilligers daarentegen als een werkzaam element van de aanpak. Dat het een buurtgenoot betreft, in het geval van Malburgen ook desgewenst iemand van dezelfde etnische afkomst, zou juist de drempel verlagen. Structurele professionele ondersteuning en links met de reguliere hulpverlening gelden, juist ook in de context van het werken met vrijwilligers, als cruciale werkzame factoren, zo benadrukken zowel de Nederlandse als buitenlandse experts.

Over de effectiviteit van de aanpak in deze Nederlandse gemeenschapsprojecten en de vraag of de bewustwording daadwerkelijk leidt tot afname van geweld, vallen op dit moment nog geen conclusies te trekken. Theoretische en empirische onderbouwing ontbreekt vooralsnog.

De bestudeerde praktijken in Zweden zijn gericht op mogelijkheden tot preventie vanuit de gemeenschap, meer in het bijzonder preventie bij jongens en mannen ('*Freedom From Violence*' en '*Equal Parenthood*'). Zij richten zich op zowel het macro-, meso-, micro- als het individuele niveau. Er is aandacht voor opvattingen en normen op macroniveau over mannelijkheid en de status van mannen op relationeel (meso- en micro-)niveau, en ook voor de vraag hoe bij het individu stereotype denkbeelden en patronen kunnen worden doorbroken door scholing en bewustwording.

Ze zijn *innovatief* omdat ze zich richten op primaire (universele) preventie, waarbij iedereen wordt aangesproken op hun rol en verantwoordelijkheid als 'omstander' om geweld te voorkomen. De doelgroepen zijn leerlingen in het voortgezet onderwijs, respectievelijk mannen die binnenkort vader worden. De projecten (trainingen door professionals, op scholen en/of in gespreksgroepen met zelf aangemelde mannen die vader worden) zijn gericht op bewustwording bij jongens en mannen van genderstereotype patronen tussen mannen en vrouwen, respectievelijk in relatie tot het gebruik van controle en geweld door mannen in 'Freedom From Violence', maar ook in relatie tot zorg voor kinderen in 'Equal Parenthood'.

Beide projecten hanteren een nadrukkelijk *genderperspectief*. De onderliggende visie is dat machtsverschillen die in genderpatronen doorwerken expliciet benoemd dienen te worden. Daarnaast is het uitgangspunt - gebaseerd op onderzoek - dat mannen vaker de dader van geweld zijn en vrouwen vaker slachtoffer (al komt het omgekeerde ook voor). Geweld wordt begrepen als een daad van macht en controle waarvoor de dader volledig verantwoordelijk is.

Wat betreft de *effectiviteit* lijken de Zweedse projecten veelbelovend. Harde onderzoeksdata zijn nog niet voorhanden. De projecten bouwen voort op indicaties uit eerder onderzoek dat een gendersensitieve aanpak die zich direct richt op mannen en jongens effectiever is dan een genderneutrale aanpak.

Peers

Preventieprojecten gericht op jongeren blijken relatief schaars, vooral voor kinderen onder de 12 jaar. De projecten die voor jongeren zijn ontwikkeld zijn doorgaans niet structureel ingebed, maar op incidentele basis gefinancierd en vaak van kortdurende aard. De drie besproken Nederlandse projecten waarmee inmiddels wat langer ervaring is opgedaan en die zijn gericht op tieners en jong-volwassenen, zijn erop gericht om taboes rondom geweld te doorbreken door ze bespreekbaar te maken en attitudeveranderingen ten aanzien van geweld te realiseren. Het doel is in alle gevallen om gezonde

relaties tussen jongeren te bevorderen en een positieve boodschap uit te zenden: dat voor geweld, controle en dwang in relaties geen enkele rechtvaardiging bestaat, dat ervaringen daarmee kunnen worden verwerkt en dat slachtoffers weerbaar kunnen worden. De projecten zijn sterk gericht op primaire preventie, gericht op alle jongeren. Het mesoniveau staat centraal, maar ook is er aandacht voor individuele factoren zoals het verwerken van geweldservaringen en vergroten van weerbaarheid.

'*Stay in love*' is een lesprogramma met als doel te leren wat een gezonde verkeringsrelatie is voor jongeren tussen de 12 en 15 jaar. Het is de enige interventie in deze groep die wetenschappelijk is onderbouwd. Het doel is bevordering van kennis en vaardigheden voor een positieve omgang met de partner. De methodiek wordt in de praktijk doorontwikkeld, onder andere met betrekking tot de vraag hoe de groeiende rol van sociale media in het programma een plaats kan krijgen. In dat opzicht is het ook innovatief te noemen.

Bij 'Stay in Love' hebben verschillen tussen jongens en meisjes geen centrale plaats. De bevinding dat de positieve effecten in attitudeverandering bij meisjes sterker zijn dan bij jongens, is voorsnog onverklaard. Gendersverschillen in opvattingen of gedrag zijn geen expliciete aandachtspunten in de interventie.

Resultaten van onderzoek tijdens de ontwikkelingsfase van 'Stay in love' laten duidelijke indicaties voor effectiviteit zien: na de training neemt de tolerantie voor grensoverschrijdend gedrag af, vooral bij meisjes. Het is voorsnog onduidelijk of dit effect op opvattingen ook op lange termijn aanhoudt en hoe het zich vertaalt in gedrag.

Het project 'STUK' is vanuit de praktijk ontwikkeld als theatervoorstelling door en voor jongeren. Het gaat om jongeren die hun eigen ervaringen met geweld in het gezin hebben verwerkt in een toneelstuk dat ze opvoeren op scholen in het voortgezet onderwijs. Op basis van de voorstelling gaan de jongeren de discussie aan met leerlingen. Inmiddels zijn de activiteiten uitgebreid met filmpjes, een stuk-boek, of meedenken over curricula voor aanstaande professionals. Het project is *innovatief* als project dat een creatieve werkvorm kiest en vanuit de ervaringen en vragen van jongeren is ontwikkeld. De *gendersensitiviteit* is bij 'STUK' geen centraal aandachtspunt. In de discussies met de leerlingen naar aanleiding van de opvoering van de voorstelling kunnen wel bepaalde thema's aan de orde komen, zoals stereotype beelden over mannen en vrouwen, of rolverdeling. Ook wordt soms aandacht besteed aan de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen 'in bepaalde culturen'. Maar er wordt dus niet op genderongelijkheid in zijn algemeenheid gestuurd.

Of het project als geheel *effectief* is (en jongeren helpt in het bespreken van geweld, gericht op een attitudeverandering) is op dit moment nog niet hard te maken, maar de indicaties zijn positief.

'*WE CAN Young*' is een campagne door en voor jongeren, gericht op bewustmaking en het individueel weerbaarder maken van jongeren tegen alle vormen van gendergerelateerd geweld, zowel psychisch, lichamelijk als seksueel. Verandering van traditionele opvattingen over man-vrouwverhoudingen, vooral dominantiepatronen en machtsverschillen daarin, en over geweld in gezinnen staan centraal. Daarbij worden het micro- en mesoniveau beide besproken en met elkaar verbonden. Het is een interventie die in haar werkwijze nadrukkelijk zoekt naar verbreding van draagvlak door middel van verbinding en samenwerking met organisaties en instellingen die de doelstellingen van 'WE CAN Young' onderschrijven.

'WE CAN Young' is in deze groep de enige op jongeren gerichte preventieve interventie die expliciet een verbinding legt tussen geweld dat disproportioneel vaak tegen meisjes en vrouwen wordt gericht en gendergerelateerde ongelijkheden.

De eerste indicaties over de effectiviteit in termen van bewustmaking zijn gunstig. Over de vraag of van blijvende attitudeverandering of afname van geweld sprake is, valt nog geen conclusie te trekken.

In Griekenland is het scholingsproject '*GEAR*' (*Gender Equality Awareness Raising against intimate partner violence*) voor leerlingen ontwikkeld, dat zich specifiek richt op preventie van intiem partnergeweld via bewustwording en verandering van opvattingen over genderongelijkheid en rolpatronen tussen jongens en meisjes (in het voortgezet onderwijs). Het individuele-, micro- en mesoniveau worden in de onderliggende visie en de uitwerking van lesmateriaal nadrukkelijk met elkaar verbonden. De beoogde veranderingen liggen op het individuele- en mesoniveau. Sekseropvattingen lijken in Griekenland verweven met nog sterk aanwezige, patriarchale tradities. Een verschil met Nederland is dat hier ook de docenten intensief worden getraind over de schadelijke gevolgen van genderstereotypen en ongelijke machtsrelaties. De docenten hebben een centrale taak in de uitvoering van het programma.

Van 'GEAR' is aangetoond dat het effectief is wat betreft het veranderen van de houding en kennis van jongeren ten aanzien van partnergeweld en stereotype genderpatronen. Het wordt momenteel succesvol geïmplementeerd in andere landen met een relatief minder dominante patriarchale cultuur dan in Griekenland. Het project is extra-curriculair. Hoewel leerkrachten de uitvoerders zijn, is van verankering in het reguliere curriculum nog geen sprake. Dit geldt overigens ook voor 'Stay in love'.

Individu/gezin

Op het domein van het gezin en individu, hebben we in Nederland de projecten 'Nieuwe Toekomst' en 'VoorZorg' bestudeerd. De projecten hebben onder andere als doel om, door versterking van de (economische) zelfstandigheid en sociale vaardigheden, de weerbaarheid van vrouwen tegen geweld te vergroten. In 'VoorZorg' is er ook aandacht voor de relatie tussen moeder en kind en enigermate voor de betrokkenheid van vaders bij de kinderen. Beide projecten richten zich op het individuele niveau en op het microniveau als het gaat om informele ondersteuning; bij 'Voorzorg' staat het microniveau meer centraal door de aandacht voor opvoeding. De mannen of vaders zijn niet of zijdelings betrokken in de projecten (meestal omdat ze van de moeder gescheiden leven of niet bekend zijn).

Vernieuwend aan beide projecten is dat de steun concreet gericht is op het daadwerkelijk realiseren van sociale en economische zelfstandigheid van vrouwen en ondersteuning in de toeleiding naar de arbeidsmarkt. Bij beide projecten komt naar voren dat de combinatie van zorg voor de kinderen en het hebben van een betaalde baan voor een groot deel van de vrouwen een dilemma vormt.

Bij 'Nieuwe Toekomst' is de onderliggende visie *gendersensitief*. Het uitgangspunt is dat vrouwen in financieel-economisch opzicht vaak kwetsbaar (en afhankelijk van de partner) zijn, als gevolg van patronen in Nederland die de zorg voor kinderen primair bij vrouwen leggen en van onvoldoende voorzieningen om dat in combinatie met betaald werk te doen. Cruciale beschermende factoren die vrouwen in het project in staat stellen om zich weerbaarder op te stellen tegenover een gewelddadige partner zijn betaald werk dat voldoende inkomen biedt en maatschappelijke participatie. Door gericht te werken aan een 'nieuwe toekomst' wordt beoogd hun zelfvertrouwen te vergroten en hun sociaal isolement te doorbreken.

'VoorZorg' representeert een *genderneutrale* aanpak. Het doorbreken van genderongelijkheid en machtsongelijkheid in de relatie is geen expliciet uitgangspunt. De focus ligt op het versterken van de sociale, economische en pedagogische weerbaarheid van de vrouw als moeder en kostwinner, los van maatschappelijke patronen. Innovatief aan het project is de oriëntatie op primaire preventie: zwangere vrouwen met een verhoogd risico op opvoedingsproblemen en partnergeweld worden langdurig begeleid, met als doel de (toekomstige) jonge en veelal laag opgeleide moeders te ondersteunen in de opvoeding en in andere domeinen (financiën, huisvesting). Ook het leren van sociale vaardigheden in de opvoeding en de communicatie met haar partner krijgt aandacht. In de marge wordt eveneens aan vaderbetrokkenheid aandacht besteed indien zij in beeld zijn, maar dan vooral in hun traditionele hoedanigheid van 'spelende vader'.

Beide projecten voldoen aan de criteria van goede aanwijzingen voor *effectiviteit* (i.c. omdat op korte termijn de instroom op de arbeidsmarkt groeit - 'De Nieuwe Toekomst' -, en mishandeling en/of verwaarlozing van nieuwgeborenen in deze risicogroep tot de uitzonderingen behoort - 'VoorZorg'). De inbedding c.q. professionele verbinding van de projecten met andere relevante disciplines of instellingen (bv. de politie, opvang, scholen van kinderen) is beperkt.

In Engeland is het programma 'Safer Together' opgezet om de weerbaarheid te versterken van gezinnen waarin geweld is voorgevallen. Het programma behelst een integrale aanpak, met de focus op de moeder als centrale speler, en het aanleren van (pedagogische) vaardigheden om haar zelf weer in staat te stellen om keuzes te maken, problemen aan te kunnen en een sociaal netwerk op te bouwen. De vrouwen leren hoe macht en controle in het gedrag van de gewelddadige partner is te herkennen, en wat de impact daarvan is (op henzelf en op kinderen). Kinderen worden ook rechtstreeks betrokken (in tegenstelling tot de hier bestudeerde projecten in Nederland). Aan moeders wordt geleerd hoe over het geweld met hun kinderen te praten. Innovatief aan de aanpak is de veelheid aan interventies en methodieken die op basis van maatwerk en in samenhang met elkaar aangeboden worden. Het programma heeft een duidelijke theoretische onderbouwing en maakt in diverse onderdelen gebruik van gevalideerde meetinstrumenten (bij risicotaxatie en het beoordelen van de weerbaarheid van het gezin).

Vanuit het oogpunt van (secundaire) preventie is binnen deze interventie de *Early Intervention Service* interessant. Daarin wordt door specifiek getrainde medewerkers op maat ondersteuning geboden aan hoog-risicogezinnen (geïdentificeerd op basis van een gestandaardiseerde risicotaxatie en een veiligheidsplan).

De effectiviteit van '*Safer Together*' in termen van het doen stoppen van geweld is nog niet met harde onderzoeksdata gestaafd. Veelbelovend qua effectiviteit is vooral de hoge professionaliteit: de samenhang in theoretische onderbouwing en uitvoering, en het gebruik van gevalideerde taxatie- en evaluatie-instrumenten. Belangrijk is ook de professionaliteit van de uitvoerders (specifiek opgeleid) en de toewijzing van een '*key worker*' die per gezin verantwoordelijk is voor de coördinatie van de hulp.

4.2.2 *Werkzame elementen*

In hoofdstuk 2 hebben we op basis van de preventieliteratuur een aantal werkzame factoren benoemd die het succes van interventies bepalen. In onderstaande paragraaf concluderen we of deze werkzame elementen van toepassing zijn in de door ons onderzochte projecten.

- *Onderbouwing, planmatigheid en programma-integriteit*
In de bestudeerde projecten ontbreekt het bij veel van de onderzochte interventies nog aan een systematische methodische onderbouwing en evaluatie- en effectonderzoek, zodat op deze punten doorgaans weinig informatie beschikbaar is. Dit pleit voor een investering in kennisondersteuning.
- *Kwaliteit van uitvoering en de verbinding met hulpverlening*
Deze zogenaamde structuurkenmerken van interventies verdienen specifieke aandacht, vooral gezien het feit dat in Nederlandse projecten veel met vrijwilligers wordt gewerkt. Aan het werken met vrijwilligers zijn zowel voordelen als nadelen verbonden. Belangrijke voordelen zijn de laagdrempeligheid en toegankelijkheid, die mede bevordert wordt door meer informele werkwijzen en het feit dat de uitvoerenden zich buiten het - nogal eens gewantrouwd - formele systeem van hulp en zorg bevinden. Nadeel is het mogelijke gebrek aan professionele competenties, bijvoorbeeld ten behoeve van signalering en doorverwijzing naar het beschikbare aanbod. Om deze reden is professionele training, begeleiding en monitoring van de uitvoering van extra belang, zoals de onderzochte interventies ook laten zien. Daarnaast dient veel aandacht te worden besteed aan de afbakening van taken van vrijwilligers en professionals en aan een structurele uitwisseling en samenwerking tussen het informele en formele werk. Het betreft hier een opgave die ook in de context van de transformaties nadrukkelijk op de agenda staat.
- *Relevantie voor betrokkenen, interactief leermodel en partnerschap*
In het algemeen geldt dat een interventie pas dan succes heeft als de betrokkenen deze als relevant voor zichzelf ervaren en zich met de doelen en aanpak kunnen verenigen. Ervaren relevantie is vermoedelijk des te belangrijker als het om een taboe-onderwerp als geweld in intieme relaties gaat, die bovendien in de context geplaatst wordt van genderongelijkheid - eveneens een gevoelig onderwerp, zeker in bepaalde gemeenschappen. Zo komt het daar voor dat vrouwen zichzelf niet als slachtoffer zien van gewelddadig gedrag omdat dat gedrag in hun omgeving als normaal wordt beschouwd. We wezen hiervoor al op het belang van een contextafhankelijke aanpak en maatwerk, waarbij rekening wordt gehouden met de achtergrond, leefwereld en behoeften van degenen op wie de interventie is gericht. Dit betekent ook sensitiviteit voor diversiteit naar bijvoorbeeld etnische achtergrond, sociaaleconomische positie, religie en leeftijd, naast gender. Verschillende van de besproken interventies vormen voorbeelden van hoe dit kan, zoals de interventies in het domein peers, die sterk inspelen op de leefsituatie en behoeften van jongeren. In dit verband is ook de werkzame factor interactiviteit van de werkwijze en partnerschap met betrokkenen relevant. Het bepalen van doelen en/of middelen in interactie met de betrokkenen samen en partnerschap bij de ontwikkeling en uitvoering werken beter dan een top-down aanpak.
- *Variatie in methoden*
Ook binnen afzonderlijke interventies is methodische variatie van belang om waar nodig, zeker waar het om interventies bij hulpvragende cliënten gaat, maatwerk te kunnen leveren dat de beoogde effecten zal sorteren. Veel van de besproken interventies maken gebruik van verschillende methoden, zoals individuele contacten gecombineerd met groepsactiviteiten en/of activiteiten

gericht op bewustwording in de community, of kennisoverdracht en het aanleren van vaardigheden via interactieve activiteiten, of bijvoorbeeld theater met discussie na en workshops. Uiteraard moeten de gekozen methoden goed gerelateerd zijn aan de doelen en doelgroep van de interventies.

- *Positieve invalshoek*

Het uitdragen van positieve boodschappen in plaats van een probleemoriëntatie is van belang bij preventie van geweld in gezinnen, zoals veel van de onderzochte interventies laten zien. Het stimuleren van de eigen kracht van gezinsleden, vooral vrouwen, is een veel voorkomend doel. Een aantal projecten beoogt ook geweldloze vormen van gedrag te stimuleren, en sommige richten zich (eveneens) op de positieve rol van mannen als opvoeders. Een positieve benadering kan ook inhouden dat een wijzende vinger of beschuldigende benadering wordt vermeden. Om deze reden is het van belang te streven naar een positieve verpakking van de boodschap; het doorbreken van traditionele genderpatronen richting meer gendergelijkheid betekent dat alle betrokkenen winst behalen. Op die manier kunnen ook mannen zich in positieve zin aangesproken voelen.

- *Sociale steun*

Het versterken van (in)formele netwerken rondom individuen of gezinnen is een doel dat veelvuldig wordt nagestreefd in de interventies. Terecht uiteraard, omdat sociale steun als werkzame factor onomstreden is. Het gaat bij de hier omschreven interventies om uiteenlopende vormen van sociale steun, zoals individueel steuncontact door een vrijwilliger of professional, lotgenotencontact, individueel (bv. peer-to-peer) of in groepen, de organisatie van groepsbijeenkomsten in de wijk en verbinding met andere vormen van steun en hulp. Bij de onderhavige problematiek dient ook te worden gewaakt voor een averechts effect. In sommige gevallen zijn mensen uit de directe omgeving juist betrokken bij het voortduren van het probleem (bv. bij vormen van eerdergerelateerd geweld). Het blijft noodzakelijk zorgvuldig te beoordelen welke betekenis niet getrainde vrijwilligers uit de directe omgeving kunnen hebben. De geweldsproblematiek is doorgaans dusdanig complex dat professionele expertise essentieel is in de aanpak. Sociale steun kan geen vervanging van professionele hulp zijn, maar is een onmisbaar element op de weg naar herstel van de veerkracht en weerbaarheid van betrokkenen.

- *Professionals: matching en sensitiviteit/onbevooroordeeldheid*

Met geschikte en *evidence-based* interventies alleen zijn we er nog niet. De effectiviteit hangt mede af van de kwaliteiten van de professionals en van hun relatie met cliënten. In dit verband kan 'matching' van belang zijn tussen professionals en cliënten op kenmerken als sekse of etnische achtergrond. In een aantal projecten wordt hier bewust naar gestreefd. Overigens is uit de literatuur bekend dat etnische matching lang niet altijd nodig, mogelijk of zelfs gewenst is. Het kan bijvoorbeeld voorkomen dat migrantenouders juist een voorkeur hebben voor autochtone hulpverleners, of geen specifieke voorkeuren hebben op dit punt. Ook hier is het belangrijkste dat aangesloten wordt bij de achtergrond en behoeften van mensen, en bij hun waarden en normen. In dit verband zijn kwaliteiten van professionals als empathie, respect en onbevooroordeeldheid en het creëren van een veilige omgeving minstens zo belangrijk, kwaliteiten die ook veelvuldig door betrokkenen bij de onderzochte interventies zijn benoemd.

- *Commitment en duurzaamheid*

Voor zover daarover informatie beschikbaar is, is de betrokkenheid van uitvoerenden bij de besproken interventies vaak groot. Anders ligt dat soms voor beleidspartijen en financiers. De gangbare praktijk is dat interventies op projectbasis plaatsvinden en afhankelijk zijn van tijdelijke financiering. Structurele financiering en inbedding in regulier beleid is van groot belang voor continuïteit. Daartoe is vanuit projecten ook een investering in het creëren van draagvlak bij lokale overheden geboden.

4.2.3 *Gendersensitiviteit*

In het algemeen mogen we concluderen dat in Nederland relatief weinig interventies op een evenwichtige en goed geïntegreerde manier aandacht besteden aan gendergerelateerde ongelijkheden en het belang van de emancipatie van vrouwen, mannen en hun kinderen (dochters en zonen). In de bestu-

deerde projecten uit sommige EU-landen is dat verder ontwikkeld en ook steviger verankerd in de interventie. Vaak ontbreekt in de Nederlandse interventies een heldere en systematische visie op de concrete doorwerking van genderbepaalde culturele patronen en maatschappelijke ongelijkheden tussen vrouwen en mannen op relaties en gezinsverhoudingen. Het begrip gender lijkt soms een *black box* waarvan iedereen de inhoud in zeer grote lijnen kent, terwijl kennis over de precieze inhoud en de werking ervan vaag blijft. Vaker wordt in interventies ingegaan op een deelaspect, zoals bijvoorbeeld het belang van betaald werk voor de vrouw, zonder expliciete aandacht voor de maatschappelijke invloed van ongelijkheid of de hardnekkigheid in rolpatronen die het moeilijk kunnen maken om veranderingen door te zetten. Soms krijgt de betrokkenheid bij de opvoeding van vaders wel aandacht, maar blijken ontwikkelaars daarbij tegelijkertijd de uitzonderlijkheid van zorg door vaders uit te dragen (bv. middels de ene ‘papadag’ per week) en de traditionele vaderrol van speelmaatje van de kinderen te onderstrepen. In enkele gevallen wordt het afzien van onderbouwing vanuit genderongelijkheid ook beargumenteerd door te anticiperen op weerstand en veronderstelde negatieve effecten: explicitering van een emancipatie-agenda zou doelgroepen afschrikken. Dit geldt dan vooral jongens/mannen uit migrantengezinnen. De gevolgen van het niet adresseren van weerstand lijken naar de achtergrond te schuiven. Dit wijst erop dat er soms onvoldoende inzicht is in de relatie tussen genderbepaalde ongelijkheid en geweld tegen vrouwen en meisjes.

We hebben gezien dat er binnen het kader van dit onderzoek nog weinig relevante interventies zijn die beschikken over een omvattende wetenschappelijke onderbouwing, die dus ook vanuit gendersensitief perspectief kijkt naar de impact van veronderstelde verschillen. Eén conclusie ligt voor de hand: dat genderongelijkheid een belangrijke voedingsbodem is voor het ontstaan en voortduren van geweld verdient in de deskundigheidsbevordering van professionals meer aandacht. De emancipatie van gezinsleden is immers een belangrijk element in de preventie van geweld, ook en juist waar het gaat om de intergenerationele patronen in overdracht. De uitdaging is om in de aanpak feitelijke gendergerelateerde ongelijkheden wel te onderkennen, ook als zich in de praktijk een tendens tot afweer of ontkenning kan voordoen. Het vereist een gespecialiseerde expertise om dit te vertalen op een manier die aansluit bij de hulpvraag en motivatie van betrokkenen.

Daarbij kan, zoals aangegeven door de buitenlandse experts, een onderscheid behulpzaam zijn naar het theoretisch niveau, dat van de ontwikkeling en van de uitvoering: aandacht voor gender(on)gelijkheid in de onderbouwing betekent geen pleidooi voor een specifieke aanpak. De uitwerking in de aanpak kan op verschillende manieren gebeuren, afhankelijk van de doelgroep (ook als mannen als slachtoffer de doelgroep zijn, spelen genderbepaalde patronen en ongelijkheid daarin een rol) en de beste wijze van aansluiten bij de doelgroep en daarbinnen levende behoeften. Commitment met de implementatie van interventies in de instituties en gemeenschappen/doelgroepen waarop de interventie zich richt, is van belang voor hun succes. Daarnaast is het een uitdaging om de weerbaarheid van vrouwen te versterken op een manier die de partner niet vervreemdt. Emancipatie kan een hoofddoel zijn, maar de feitelijke aanpak is contextafhankelijk en vergt altijd maatwerk.

In hoofdstuk 2 beschreven wij de beschermende- en risicofactoren die aandacht behoeven bij de preventie van (de intergenerationele overdracht van) geweld in gezinnen. Daarbij hebben we voortgebouwd op een eerder ontwikkeld *pathway*-model voor het voorkomen van geweld tegen vrouwen. Dat model is aangevuld met mogelijke beschermende factoren, specifiek om de intergenerationele overdracht van partnergeweld en kindermishandeling te doorbreken via interventies op de verschillende niveaus (die van het individu, het gezin en de maatschappelijke context).

In de bestudeerde Nederlandse interventies valt op dat de meeste aandacht uitgaat naar de emancipatie van vrouwen en meisjes. Activiteiten gericht op de emancipatie van mannen of jongens, vooral wat betreft opvattingen en gedrag in relatie tot gendergelijkheid, het doorbreken van rolpatronen en het bevorderen van zorg van mannen in het gezin, staan nog in de kinderschoenen. Op dat vlak kunnen vooral de Zweedse projecten als aanvullende inspiratiebron dienen. Op gezinsniveau is aandacht voor (ondersteuning bij) gendersensitief opvoeden van meisjes en jongens onderbelicht. Ook in het buitenland vonden we daarover geen relevante praktijken. Voor de aanpak van de factoren gericht op *community* en *peers* hebben we in Nederland relevante projecten gevonden, waarin de aanpak gendersensitiviteit in zekere mate aan de orde is. Bij ‘WE CAN Young’ geldt dat expliciet, ook voor de onderbouwing en doelstelling. In Zweden en Griekenland vonden we relevante, op jongeren gerichte projecten

die veelbelovend zijn en met succes gendergelijkheid als uitgangspunt en doel voor de preventie van geweld hebben gekozen.

4.3 *Overheidsbeleid*

In de opzet van het onderzoek is de relatie tussen de emancipatie van vrouwen en mannen (en hun kinderen) en preventie van (de intergenerationele overdracht van) geweld een belangrijk uitgangspunt. Gegeven dat ook het emancipatiebeleid nadrukkelijk aandacht besteedt aan de preventie van geweld, en dat de intergenerationele overdracht van geweld inzet is van rijksbrede beleidsontwikkelingen (geweld in afhankelijkheidsrelaties), hebben we in het verlengde van de hoofdonderzoeksvraag gekeken of op basis van de uitkomsten ook relevante conclusies voor beleidsontwikkeling kunnen worden getrokken. Een aantal punten springen in het oog.

Noodzaak van programmatisch beleid

Uitgaande van de complexiteit van de problematiek van de intergenerationele overdracht van geweld en de uiteenlopende factoren die op verschillende niveaus doorwerken (zie het model in hoofdstuk 2), is meer samenhang in de aanpak urgent. Een omvattend programmatisch preventief beleid is nodig dat zich richt op meerdere niveaus.

Allerlei factoren zijn van invloed op het ontstaan en de voortzetting van het geweld, op individueel niveau, gezinsniveau en mesoniveau. De preventie moet tevens gericht zijn op de aard en mate waarin het geweld binnen het gezin plaatsvindt, van incidenteel tot structureel en langdurig geweld. Daarbij is het van belang dat een omvattend programma de risico- en beschermende factoren adresseert waarvan uit onderzoek bekend is dat ze ertoe doen.

Hierbij is expliciet aandacht nodig voor de rol van genderongelijkheid en machtsverschillen. Het is van belang dat gekeken wordt naar de context waarin geweld plaatsvindt, waarin andere dan individuele factoren op het geweld inspelen. Dit geldt bijvoorbeeld voor de (economische) afhankelijkheid tussen partners en ongelijkheid in de financiële of verblijfsrechtelijke positie, of een ongelijke verdeling van arbeid en zorg tussen vrouwen en mannen. Dit onderzoek laat zien dat er in Nederland veelbelovende praktijken zijn, die (jonge) moeders die slachtoffer zijn van partnergeweld ondersteunen bij hun terugkeer naar het arbeidsproces.

Naast tertiaire preventie moet er ook aandacht zijn voor primaire en secundaire preventie. Juist met aandacht voor risicogroepen of doelgroepen als scholieren is vanuit preventieoogpunt winst te behalen. Geweld kan worden voorkomen doordat jongeren en (jong)volwassenen versterkt worden in hun mogelijkheden tot het aangaan van gezonde relaties. En eveneens belangrijk, op die manier worden jongeren en volwassenen bereikt die ervaring hebben (gehad) met geweld in huiselijke kring, maar hier niet mee naar buiten durven te komen.

Een programmatische preventie is daarbij gericht op alle betrokkenen van huiselijk geweld. Het gaat erom dat een scala van verschillende interventies op maat aangeboden kan worden. De gangbare praktijk is dat de factoren die spelen bij volwassenen/partners, bij jongeren en in de sociale omgeving, in de uiteenlopende interventies relatief los van elkaar worden aangepakt. Vanuit beleids oogpunt zou meer afstemming en coördinatie wenselijk zijn, zodat die verbinding wel kan worden gemaakt. Vanuit de praktijk van de hulpverlening (en de daarbinnen vigerende financieringsstromen) is de huidige versnippering begrijpelijk, elk 'niveau' vraagt immers deels een eigen aanpak. Maar vanuit het oogpunt van effectiviteit is dat ook een risico. De winst die op een deel terrein wordt behaald kan teniet worden gedaan door het ontbreken van passende (vervolg)maatregelen op aanpalende gebieden.

Daarom is meer programmatisch en geïntegreerd beleid nodig, zowel op gemeentelijk als op landelijk niveau. Een meer integraal preventiebeleid dient het gehele terrein van betrokkenen (kinderen, vader en moeder) en alle aspecten die een rol spelen te omvatten. Een meer structurele ondersteuning in de beleidsmatige context is wenselijk. Interventies uit het Verenigd Koninkrijk laten zien dat een integrale en gendersensitieve gezinsaanpak meerwaarde heeft en een adequate coördinatie vraagt, zodat de verschillende domeinen waarop hulp nodig is met elkaar kunnen worden verbonden.

Zowel op landelijk als op decentraal niveau is overheidsbeleid essentieel om een kader aan te reiken waarbinnen dat scala aan benodigde interventies een plek heeft. Vanuit preventie-oogpunt is een versterking van beschermende factoren op sociaal vlak van groot belang. De rijksbrede aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties, maar ook de nu lopende decentrale ontwikkelingen op het terrein

van jeugdbeleid, participatiebeleid, WMO- en Veilig Thuis-beleid en de Regiovisies op huiselijk geweld, bieden de kans hiertoe. Bijvoorbeeld: het doorbreken van gendergerelateerde ongelijkheid die verband houdt met de verdeling van onbetaalde zorgarbeid thuis en betaalde arbeid buitenshuis is een belangrijke beschermende factor, zo blijkt uit de studie.

Analoog aan het Spaanse voorbeeld, kan het bedrijfsleven worden gestimuleerd om opvoedingscursussen voor mannen aan te bieden vanuit het bedrijf. In het onderhavige onderzoek is Spanje een veelbelovend voorbeeld van een land dat een begin heeft gemaakt met het scheppen van landelijke wettelijke kaders om beleid inzake gendergerelateerd geweld te realiseren. Op nationaal niveau geeft de wetgeving een helder kader voor het bieden van bescherming en ondersteuning aan slachtoffers van geweld. Preventie van geweld komt daarbij ook aan de orde, bijvoorbeeld in het ontwikkelen van een voorkeursbeleid voor reïntegratie op de arbeidsmarkt voor vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld. Er is echter in Spanje ook nog steeds sprake van versnippering, mede ten gevolge van zeer beperkte budgetten en verschillen in prioritering in de verschillende regio's.

Dat risico doet zich ook voor in Nederland, wegens de decentralisering naar het gemeentelijke niveau. Beleidsontwikkeling op dit niveau, gericht op een sterkere verbinding tussen gendersensitiviteit en de aanpak van preventie van geweld, verdient dan ook aandacht. Daarbij is het voor de Nederlandse context van belang deze beleidsontwikkeling te plaatsen in de context van de transformatie van het op jeugdigen en gezinnen gerichte beleid. Bovendien is belangrijk dat daarbij gericht gestuurd wordt op onderbouwing (een keuze voor interventies die gebaseerd zijn op werkzame elementen waarvan uit onderzoek bekend is dat ze ertoe doen) en op het bouwen aan de evidentie van interventies door een gerichte investering in kennisondersteuning en monitoring.

Noodzaak van gendersensitiviteit binnen programmatisch beleid

In Nederland is zowel op beleidsniveau als op uitvoerend niveau de basishouding om genderongelijkheid te adresseren door genderneutraal beleid te voeren, al is hierover ook debat. Ook in de discussie over huiselijk geweld komt dit hier en daar terug. Waar andere landen zoals Zweden, Engeland of Spanje gebaseerd op onderzoek het standpunt innemen, dat vooral vrouwen slachtoffer zijn van geweld, staat dat in Nederland met enige regelmaat ter discussie. Er wordt verondersteld dat geweld tegen mannen onder gerapporteerd wordt vanwege schaamte bij mannen om toe te geven dat ze slachtoffer zijn. We signaleerden in een enkele interventie dat het benoemen van verschillen tussen mannen en vrouwen in plegerschap van geweld de angst oproept dat er een nieuw seksestereotype wordt geschapen: het beeld dat vrouwen geen pleger van seksueel geweld kunnen zijn. De veronderstelling is dat geen verschil naar sekse/gender maken leidt tot gelijke uitkomsten, omdat de kansen voor beide seksen dan gelijk zijn. De onderliggende gedachte is dan dat vrouwen en mannen individueel en in vrijheid keuzes maken. In die neoliberale visie worden verschillen in maatschappelijke of politiek-culturele condities, die beïnvloeden of en hoe vrouwen en mannen keuzes maken en kansen benutten, buiten beschouwing gelaten (bijvoorbeeld ten aanzien van de deelname van vrouwen aan het arbeidsproces).

De genderneutrale houding in het beleid maar ook bij professionals vormt een risico, omdat die op gespannen voet kan staan met de benodigde gendersensitiviteit. Het ontbreken daarvan kan ertoe leiden dat men kansen mist om de problematiek adequaat te adresseren. De buitenlandse experts benadrukken dat macht en controle altijd ten grondslag ligt aan geweld in intieme relaties - bij mannen en vrouwen - en niet alleen als er sprake is van intiem terrorisme. Onderzoek wijst uit dat, maatschappelijk gezien, meer mannen dan vrouwen in een positie verkeren dat ze de partner kunnen controleren en intimideren, en dat zij dat in de praktijk ook vaker doen. De erkenning van vaderschap van vrouwen is van belang, maar doet aan de scheve sekseverdeling en het maatschappelijke genderpatroon verder niets af.

Gegeven dat internationaal onderzoek consistent heeft laten zien dat vrouwen en meisjes disproportioneel grotere risico's lopen om slachtoffer van geweld te worden, zijn over een geïntegreerde én gendersensitieve aanpak door de Nederlandse overheid ook internationaal afspraken gemaakt die bindend zijn, zowel op landelijk als op lokaal niveau. Vanuit de internationale afspraken (mensenrechtenverdragen, VN-Vrouwenverdrag en de Istanbulconventie) heeft de Nederlandse overheid de plicht om 'met gepaste zorg' burgers in het algemeen, en in dit geval vrouwen in het bijzonder, preventief te beschermen tegen partnergeweld, door actief en gendersensitief preventiebeleid te ontwikkelen, slachtoffers te beschermen en daders te vervolgen.

In de internationale verdragen is bepaald dat de overheid een gericht beleid dient te ontwikkelen dat bijdraagt aan het terugdringen van geweld én aan de versterking van de positie van vrouwen. Meest recentelijk is met de Uitvoeringswet van 18 november 2015 de 'Istanbulconventie' ter Voorkoming en bestrijding van geweld tegen vrouwen en huiselijk geweld van de Raad van Europa ook in Nederland van kracht geworden. Daarin is onder meer bepaald dat gendersensitief (preventie)beleid betekent dat de aanpak niet enkel op het geweld (tegen vrouwen, mannen of kinderen) betrekking moet hebben.

Artikel 6 bepaalt uitdrukkelijk dat beleid ter preventie van en bescherming tegen geweld moet worden gekoppeld aan maatregelen ter bevordering van gelijkheid tussen vrouwen en mannen en op de versterking van de positie van vrouwen. Meer in het bijzonder wordt erop gewezen dat overheidsmaatregelen erop gericht dienen te zijn om de economische positie van vrouwen te verbeteren, ook door het maken van afspraken met stakeholders (bedrijven, gemeenten). De afspraken moeten erop gericht zijn om de mogelijkheden van vrouwen ook daadwerkelijk te vergroten. De achterliggende gedachte is dat vergroting van de economische zelfstandigheid van vrouwen bijdraagt aan hun weerbaarheid, welbevinden en veiligheid, en in die zin een cruciaal onderdeel is van preventiebeleid.

Deskundigheidsbevordering van hulpverleners en overige professionals die met slachtoffers werken, is een andere belangrijke verplichting die in de Conventie is vastgelegd. Juist vanuit het oogpunt van preventie en het doorbreken van intergenerationale patronen is die deskundigheid een cruciale voorwaarde voor professionele effectiviteit.

TOT SLOT: VERDER GAAN OP DE INGESLAGEN WEG

Deze verkennende studie laat zien dat er verschillende praktijken zijn die veelbelovend zijn ter preventie van geweld in relaties en het voorkomen van de overdracht en herhaling van geweldsproblemen in volgende generaties. Tegelijkertijd gaat het om een praktijkveld waar interventies en beleid dat specifiek gericht is op (vroege, primaire of universele) preventie nog relatief in de kinderschoenen staat. De afgelopen vier decennia, waarin huiselijk geweld en kindermishandeling toenemende aandacht krijgen, is de aandacht vooral gericht op maatregelen ter opvang, bescherming en ondersteuning. Primaire preventie verdient dus meer aandacht.

Vergelijking met enkele buitenlandse interventies in de EU liet zien dat nog vaak een samenhangende theoretische basis van de interventies ontbreekt. Soms worden projecten vanuit praktijkkennis opgestart zonder dat die wetenschappelijk onderbouwd is. Tijdens het nader onderbouwen van deze projecten is het ook van belang dat vanuit een gendersensitief perspectief te doen, dus met oog voor uiteenlopende niveaus waarop zich sociale en culturele ongelijkheden tussen vrouwen en mannen voordoen, en hoe die van invloed kunnen zijn op werkzame elementen in de aanpak. Bij het doordenken van de projecten is het volgens de experts van belang om verschillende niveaus te onderscheiden. Ten eerste is de vraag of er sprake is van een visie op gender gelijkheid. Ten tweede is de vraag welke middelen worden gebruikt in het bereiken van een breed publiek met deze visie. Een derde vraag is: onderschrijven degenen die met de aanpak gaan werken deze visie? Voorwaarde voor een goede uitvoering is dat docenten, professionals (of vrijwilligers) getraind worden om de interventie professioneel en effectief uit te voeren.

Inzake de vraag 'wat werkt' is het knelpunt dat empirisch onderzoek dat daarin inzicht kan bieden nog in de kinderschoenen staat. De interventies waarin dat wel het geval is geweest, bieden inspirerende voorbeelden hoe het wel kan. De effectonderzoeken naar de projecten gericht op een bewustzijns- en attitudeverandering bij jongeren (Griekenland, Zweden) ten aanzien van beeldvorming over jongens/mannelijkheid en meisjes/vrouwelijkheid, en meer specifiek de (on-)aanvaardbaarheid van geweld, laten bijvoorbeeld positieve effecten zien.

Ondanks de beperkingen is het hoopgevend dat de studie een aantal voorbeelden heeft laten zien die veelbelovend zijn, en dat voorbeelden uit andere EU-landen daarin kunnen inspireren. Het zou spijtig zijn als veelbelovende projecten niet meer structureel voortgezet kunnen worden omdat ze onvoldoende zijn verankerd in het (gemeentelijk) beleid en de daarvoor benodigde financiering. De rijksoverheid en gemeenten hebben een belangrijke taak in het ontwikkelen van een duurzaam preventiebeleid, gericht op het doorbreken van de intergenerationale overdracht van geweld door een programmatische aanpak, zodat verschillende interventies op verschillende niveaus in samenhang met elkaar worden aangeboden. De problematiek is in omvang en aard ernstig, dus is effectief handelen urgent. Dit rapport beoogt enkele inzichten te bieden die relevant zijn voor het ontwikkelproces naar meer effectiviteit. Het is te hopen dat, met duidelijke kaders van de rijksoverheid, de gemeenten de uitdaging, die hun regiefunctie meebrengt, ter hand blijven nemen ten behoeve van de kwaliteit, continuïteit en effectiviteit van het preventiebeleid.

5 *Literatuur*

Alink, L., Van IJzendoorn, R., Bakermans-Kranenburg, M., Pannebakker, F., Vogels, T., & Euser, S. (2011). *De tweede nationale prevalentiestudie mishandeling van kinderen en jeugdigen*. Leiden: TNO Child Health.

Archer, J. (2000). Sex differences in aggression between heterosexual partners: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 126, 651-680.

Atria (2014). *Factsheet huiselijk geweld in internationaal perspectief. Feiten en cijfers over partnergeweld, sekseverschillen en gender*. Amsterdam: Atria.

Baas, N.J. (2001). *Probleemouders, probleemkinderen? Een literatuurstudie van transgenerationale overdracht van problemen die tot kindbeschermingsmaatregelen (kunnen) leiden*. Onderzoeksnotitie 2001/06. Den Haag: WODC.

Barker, G., Ricardo, C., & Nascimento, M. (2007). *Engaging men and boys in changing gender-based inequality in health: Evidence from programme interventions*. World Health Organization. Instituto Promundo: Genova .

Barnhoorn, J., Broeren, S., Distelbrink, M., De Greef, M., Van Grieken, A., Jansen, W., Pels, T., Pijnenburg, H., & Raat, H. (2013). Cliënt-, professional- en alliantiefactoren: hun relatie met het effect van zorg voor jeugd. Verkenning van kennis en kennishiaten voor het ZonMw-programma Effectief werken in de jeugdsector. Den Haag: ZonMw.

Belsky, J. (1993). Etiology of Child Maltreatment: A Developmental-Ecological Analysis. *Psychological Bulletin*. Vol 114, no 3, p.413- 434.

Berger, M., Berge, I. ten., & E. Geurts (2004). *Samenhangende hulp: interventies voor mishandelde kinderen en hun ouders*. Utrecht: NIZW.

Boer, M. de (2005). *Juridische aspecten van huiselijk geweld. Informatie voor slachtoffers en hun adviseurs*. TransAct.

Bool, M., de Groot, N., & Materman, H. (2015). *WE CAN YOUNG resultaatmeting*. Eindrapportage. Utrecht: Movisie.

Borne, A. van den. (2006). *Stay in love: Primaire preventie van relatiegeweld onder jongeren: Proces evaluatie*. Utrecht: Trimbos-instituut en Transact.

Bouwmeester-Landweer, M.B.R. (2006). *Early Home Visitation in Families at Risk for Child Maltreatment* (dissertation). Rotterdam: Optima Grafische Communicatie. Verkrijgbaar via: <https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/1887/4396/15/Thesis.pdf>.

- Browne, K., & Herbert, M. (1997). *Preventing family violence*. Chichester, J. Willey.
- Catalano, R.F., & Hawkins, J.D. (1996). The social development model: A theory of antisocial behavior. In J.D. Hawkins (Ed.), *Delinquency and crime: Current theories*. New York: Cambridge: 149-197.
- Catalano, R.F., Haggerty, K.P., Oesterle, S., Fleming, C.B., & Hawkins, J.D. (2004). The importance of bonding to school for healthy development: Findings from the Social Development Research Group. *Journal of School Health*, 74, 252-261
- Counts, J.M., Buffington, E.S., Chang-Rios, K., Rasmussen H.N., & Preacher, K.J. (2010). The development and validation of the protective factors survey: a self-report measure of protective factors against child maltreatment. *Child Abuse Negl.* 2010 Oct;34(10):762-72.
- Dam, P., & Prinsen, B. (2013). *Investeren in opvoeden en opgroeien loont! Kosteneffectiviteit van de preventie van pedagogische, psychosociale en psychosomatische problematiek door de jeugdgezondheidszorg*. Utrecht: ActiZ en GGD Nederland.
- Davis, H., & Meltzer, L. (2007). Working in partnership through early support: distance learning text: working with parents in partnership.
- De Vaan, K.B.M., De Boer, M.M., & Vanoni, M.C., (2013). *Genderscan aanpak huiselijk geweld*. Amsterdam: Regioplan.
- Dixon, L., Browne, K., & Hamilton-Giachritsis, C. (2009). Patterns of risk and protective factors in the intergenerational cycle of maltreatment. *Journal of Family Violence*, 24(2), 111-122.
- Dijkstra, S. (2001). *Kinderen (v/m) die getuige zijn van geweld tussen hun ouders: een basisverkenning van korte en lange termijn effecten*. Bilthoven: Dijkstra, onderzoek en advies.
- Dijkstra, S. (2002). Vergeven of vergelden? Over slachtoffers van intiem geweld. *Ouderschap en Ouderbegeleiding*. 1,75-77.
- Egeland, B., Jacobvitz, D., & Papatola, K. (1987). Intergenerational prospective study of an at-risk sample. In: Gelles, R., Lancaster, J. (eds) *Child Abuse & Neglect: biosocial dimensions*. New York, Hawtrone, 255-276.
- Ehrensaft, M.K. (2008). Intimate partner violence: Persistence of myths and implications for intervention. *Children and Youth Services Review*, 30(3), 276-286.
- Emery, Clifton R. (2006). Consequences of Childhood Exposure to Intimate Partner Violence. *Final Technical Report*. NCJ 215347. Washington, DC: United States Department of Justice.
- Foshee, V.A., Langwick, S. (2010). Safe Dates: An adolescent dating abuse prevention curriculum (2nd ed.). Center City. Minnesota: Hazelden Foundation. https://www.hazelden.org/HAZ_MEDIA/9863_safe-dates.pdf
- Gover, A.R., Kaukinen, C., & Fox, K.A. (2008). The relationship between violence in the family of origin and dating violence among college students. *Journal of Interpersonal Violence*.

- Hawkins, J.D., Catalano, R.F., & Miller, J. (1992). *Prevention strategies guide*. South Deerfield: Channing Bete Company.
- Hester, M., & Lilley, S-J. (2014). Preventing violence against women: Article 12 of the Istanbul Convention. A collection of papers on the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. Strasburg: Council of Europe.
- Hermanns, J. (2008). *Het bestrijden van kindermishandeling. Een aanpak die werkt*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- European Institute on Gender Equality. (2012). *Collection of methods, tools and good practices in the field of domestic violence (as described by area D of Beijing Platform for Action)*. <http://eige.europa.eu/gender-based-violence/eiges-studies-gender-based-violence/collection-methods-tools-and-good-practices-field-domestic-violence-described-area-d-beijing-platform-action>.
- Faramarzi, M., Esmailzadeh, S., & Mosavi, S. (2005). A comparison of abused and non-abused women's definitions of domestic violence and attitudes to acceptance of male dominance. *European Journal Of Obstetrics, Gynecology, And Reproductive Biology*; 122(2):225-231.
- Feasibility study to assess the possibilities, opportunities and needs to standardize national legislation on violence against women, violence against children and sexual orientation violence. (2010). Research management: Kelly,L., Hagemann-White, C. & Römken, R., European Commission, Daphne.
- Ferwerda, H., & Hardeman, M. (2013). *Kijk... dan zie je het. Huiselijk geweld geteld en verdiept*. Cijfers 2010 t/m 2012. Arnhem: Bureau Beke.
- Fox, G.L., & Bension, M.L. (2002). Economic distress and intimate violence; Testing family stress and resource theory. *Jrnl of Marriage and Family*, 63(3), 793-807.
- FRA - European Union Agency for Fundamental Rights. (2014). *Violence against women: an EU wide survey*. Luxemburg: Publications Office of the European Union. full text.
- Golden, S.D., Perreira, K.M., & Piette Durrance, C. (2013). Troubled times, troubled Relationships: How economic resources, gender beliefs, and neighbourhood Disadvantage Influence Intimate Partner Violence. *Jrnl of Interpersonal Violence*.
- Graaf, H. de, Meijer, S., Poelman, J., & Vanwesenbeeck, I. (2005). *Seks onder je 25e: definitieve resultaten*. Utrecht: Rutgers Nisso Groep.
- Graham-Kevan, N., & Archer, J. (2003). Using Johnson's domestic violence typology to classify men and women in a non-selected sample. *Journal of Family interpersonal violence*, 18(11) 1247-1270.
- Groen, M., & Lawick, J. van (red) (2003). *Intieme oorlog. Over de kwetsbaarheid van familierelaties*. Amsterdam: Van Genneep.
- Groen, M. (2003). De samenhang van schaamte en geweld. In: Groen, M. & Lawick, J. van (Red.). *Intieme oorlog. Over de kwetsbaarheid van familierelaties*. Amsterdam: Van Genneep
- Hagemann-White, C., Kelly, L., & Römken, R. (2010). *Feasibility study to assess the possibilities, opportunities and needs to standardise national legislation on violence against women, violence*

against children and sexual orientation violence in the European Union. European Commission: Luxembourg: Publications Office of the European Union 2010 – 210 pp.

Hawkins, J.D., Brown, E.C., Oesterle, S., Arthur, M.W., Abbott, R.D., & Catalano, R.F. (2008). Early effects of Communities That Care on targeted risks and initiation of delinquent behavior and substance use. *Journal of Adolescent Health* 43 (1), 15-22.

Hawkins, J.D. (1999). Preventing crime and violence through Communities that Care. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 7: 443-458.

Heyman, R.E., & Smith Slep, A.M. (2002). Do Child Abuse and Interparental Violence lead to Adulthood Family Violence? *Jrnl of Marriage and Family*. Vol. 64: 864-870.

Kaufman, J., & Zigler, E. (1987). Do abused children become abusive parents? *American journal of Orthopsychiatry*, 57: 186-192. University Press.

Kennair, N., & Mellor, D. (2007). 'Parent Abuse: A Review', *Child Psychiatry Human Development*, 38, 203-219.

Kerig, P.K., Volz, A.R., Arzen Moeddel, M., & Cuellar, R.E. (2010). Implementing Dating Violence Prevention Programs with Flexibility, Fidelity, and Sensitivity to Diversity: Lessons learned from Expect Respect. *Journal of Agression, Maltreatment & Trauma*, 19, pp. 661-680.

Kelly, L., Hagemann-White, C., Meysen, T., & Römken, R. (2011). *Realising Rights. Case studies on state responses to violence against women and children in Europe*. London: Child and Women Abuse Studies Unit, London Metropolitan University.

Kelly, L., & Lovett, J. (2012). *Awareness raising activities to fight violence against women and girls in the UK. Discussion paper-United Kingdom. 7-8 February 2012*. European Commission (Justice).

Kempes, M.M., Pelt, L. van, Beerthuis, M.G.C.J., Boom, J., & Brugman, D. (2010). *Programma-integriteit en effecten van Stay in Love+. Een preventieprogramma voor 12-15 jarige VMBO scholieren dat partnergeweld beoogt te voorkomen*. Utrecht: Faculteit Sociale Wetenschappen, Vakgroep Ontwikkelingspsychologie Universiteit Utrecht.

Komter, A. (1990). *Omstreden gelijkheid. De macht van de vanzelfsprekendheid in huwelijkse relaties*. Amsterdam: SUA.

Kuijpers, K.F. (2011). *Risky relationships. Victims' risk of revictimization of intimate partner violence*. Tilburg: Tilburg University.

Langeland, W., & Dijkstra, S. (1995). Breaking the Intergenerational Transmission of Child Abuse: Beyond the Mother-Child Relationship. *Child Abuse Review*. Vol 4, p. 4-13.

Lamers-Winkelmann, F. (2006). Kindermishandeling. Over verloren geloof, hoop en liefde. Oratie. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 45 (10), 437-448.

Lünnemann, K. D., & Bruinsma, M. Y. (2005). *Geweld binnen en buiten: Aard, omvang en daders van huiselijk en publiek geweld in Nederland*. Meppel: Boom Juridische uitgevers.

Lünnemann, K.D., & Pels, T. (2013). Van generatie op generatie. Een literatuurstudie naar het doorbreken van geweld en de rol van opvoeding. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Macmillan, R., & Gartner, R. (1999). When she brings home the bacon: Labor force participation and the risk of spousal violence against women *Jrnl of Marriage and Family*, 61(4), 947-958.

Markowitz, F.E. (2001). Attitudes and Family Violence: Linking Intergenerational and Cultural Theories. *Journal of Family Violence*. Vol 16, no 2, p. 205-218.

Mejdoubi, J., van den Heijkant, S.C., van Leerdam, F.J., Heymans, M.W., Hirasing, R.A., & Crijnen, A.A. (2013). Effect of nurse home visits vs. usual care on reducing intimate partner violence in young high-risk pregnant women: a randomized controlled trial. *PloS one*, 8(10), e78185.

Mejdoubi J., Heijkant S. van den, Struijf E., van Leerdam F., HiraSing R., & Crijnen A. (2011). *Addressing risk factors for child abuse among high risk pregnant women: design of arandomised controlled trial of the nurse family partnership in Dutch preventive health care*. BMC Public Health 11.

Mejdoubi, J. (2014). The primary prevention of child maltreatment in early life: Study on the effectiveness of VoorZorg.

Michalski, J. (2010). Making sociological sense out of trends in intimate partner violence. The social structure of violence against women. *Violence Against Women* (2004) , 10 (6), pg. 652-675.

Miller, E., Das, M., Tancredi, D.J., McCauley, H.L., Virata, M.C.D., Nettiksimmons, J., O'Connor, B., Ghosh, S., & Verma, R. (2014). Student Athletes in Mumbai, India. *Journal of Interpersonal Violence*, 29: 758-779.

Nation, M., Crusto, C., Wandersman, A., Kumpfer, K.L., Seybolt, D., Morrissey-Kane, E., & Davino, K. (2003) What works in prevention: Principles of effective prevention programs. *American Psychologist* 58(6-7): 449-456.

Pels, T., Distelbrink, M., & Postma, L. (2009). *Opvoeding in de migratiecontext: review van onderzoek naar de opvoeding in gezinnen van nieuwe Nederlanders*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Pels, T., Lünnemann, K.D., & Steketee, M. (Red.) (2011). *Opvoeden na partnergeweld. Ondersteuning van moeders en jongeren van diverse afkomst*. Assen: Van Gorcum.

Pels, T., & De Gruijter, M. (2006). *Emancipatie van de tweede generatie. Keuzen en kansen in de levensloop van jonge moeders van Marokkaanse en Turkse afkomst*. Assen: Van Gorcum.

Pico-Alfonso, M.A. (2005). Psychological intimate partner violence: The major predictor of posttraumatic stress disorder in abused women. *Neuroscience & Biobehavior Reviews*, 29, 181-193.

Pierik, Ch. (2016). *Verankeringsfase We Can Young: 2015-2016*. Utrecht: Movisie.

Pierik, Ch, & Repetur, L. (2012). *We Can Young: Jongeren uit 15 gemeenten vergroten hun relationele en seksuele weerbaarheid*. Utrecht: Movisie, 2012.

Radford, L., & Hester, M. (2006). *Mothering through domestic violence*. Jessica Kingsley Publications.

Reed, E., Raj, A., Miller, E., & Silverman, J.S. (2010). Losing the "Gender" in gender-based violence: The missteps of research on dating and intimate partner violence. *Violence Against Women, 16*, 348-354.

Regioplan (2014). *Genderscan Huiselijk geweld*.

Richtlijn Familiaal Huiselijk Geweld bij kinderen en volwassenen (2009). Utrecht: Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie.

Rodriguez-Mendés, J., & Safranoff, A. (2012). Violence against women in intimate relations: a contrast of five theories. *European Journal of Criminology*. Vol. 9, number 6, p. 584-602.

Römkens, R. (1980). *Verzet van mishandelde vrouwen: Een kwestie van macht en onmacht*. Tijdschrift voor Vrouwenstudies, 1:3, 263-292.

Römkens, R. (1992). *Gewoon geweld? Omvang, aard, gevolgen en achtergronden van geweld tegen vrouwen in heteroseksuele relaties*. Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger.

Römkens, R., & Mastenbroek, S. (1998). Budding happiness. On psychodynamics of the abuse of girls and young women by their boy friends. In: R. Klein (Ed), *Multidisciplinary perspectives on family violence*. London: Routledge. 1998: 58-75.

Römkens, R. (2008). *Met recht een zorg*. Tilburg: Universiteit Tilburg. Intreerede.

Römkens, R. (2010). Omstreden gelijkheid; over de constructie van (on) gelijkheid van vrouwen en mannen in partnergeweld. *Justitiële verkenningen, 36(8)*, 11-32.

Römkens, R. (2013). Gender revisited: Global concerns. Reflections on domestic violence as gender-based violence in European legal developments. In: M. Mohamad & S. Wieringa Eds), *Family Ambiguity and Domestic Violence in Asia. Concepts, law, and process*, Brighton/Portland/Toronto: Sussex Academic Press, pp. 192-209.

Römkens, R., De Jong, T., & Harthoorn, H. (2014). *Geweld tegen vrouwen. Europese onderzoeksgegevens in Nederlandse context*. Amsterdam: Atria.

Ronan, K.R., Canoy, D.F., & Burke, K.J. (2009). Child maltreatment: Prevalence, risk, solutions, obstacles. *Australian Psychologist, 44(3)*, 195-213.

Salter, D. et al. (2003). Development of sexually abusive behaviour in sexually victimized males: a longitudinal study. *Lancet, 361*: 471-476.

Scott, J (2013). The uses and abuses of gender. *Tijdschrift voor Genderstudies*.1, p. 63-77.

Shobe, M.A., & Dienemann, J. (2007). Intimate partner violence in the United States: An ecological approach to prevention and treatment. *Social Policy & Society, 7*, 185-195.

- Stith, S.M., Rosen, K.H., Middleton, K.A. et al. (2000). The Intergenerational Transmission of spouse abuse: a Meta Analysis. *Journal of Marriage and Family*, Vol. 62: 640-654.
- Stith, S.M., McCollum, E.E., & Rosen, K.H. (2011). *Couples therapy for domestic violence: Finding safe solutions*. American Psychological Association.
- Straus, M.A., & Ramirez, I.L. (2007). Gender symmetry in prevalence, severity, and chronicity of physical aggression against dating partners by University students in Mexico and USA. *Aggressive Behavior* 33:281-290.
- Sommer, M. (2013). *Effectmeting 'De Nieuwe Toekomst'*, Arcon.
- Stanley, N., Ellis, J., Farrelly, N., Hollinghurst, S., Bailey, S., & Downe, S. (2015). Preventing domestic abuse for children and young people (PEACH): a mixed knowledge scoping review. *Public Health Research* 3(7). DOI: <http://dx.doi.org/10.3310/phr03070>.
- Steketee, M., Tierolf, B., & Mak, J. (2014). *Kinderen in tel databoek 2014 : kinderrechten als basis voor lokaal jeugdbeleid*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Swan, S.C., & Snow, D.L. (2006). The Development of a Theory of Women's Use of Violence in Intimate Relationships. *Violence Against Women*. Vol.12, nr. 11: 1026-1045.
- Tanha, M. Beck, C.J.A., Figueredo A.J., & Raghaven, C. (2010). *Journal of Interpersonal Violence*, nr. 10, pp. 1836-1854.
- Tierolf, B., Lünemann, K. & Steketee, M. (2014). *Doorbreken geweldspatroon vraagt gespecialiseerde hulp. Onderzoek naar effectiviteit van de aanpak huiselijk geweld in de G4*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut
- Ulman, A., & Straus, M.A. (2003). Violence by children against mothers in relation to violence between parents and corporal punishment by parents *Journal of Comparative Family Studies*, 34(1), 41-60.
- Van der Knaap, L.M., Idrissie, F. el & Bogaerts, S. (2010). *Daders van huiselijk geweld. Onderzoek en beleid*, 287. Boom Juridische uitgevers/WODC.
- Van Schaik, E. (2005). *Primaire preventie van partnergeweld onder jongeren. Literatuuronderzoek naar risicofactoren, inventarisatie en analyse van preventieprojecten, evaluatiestudie van Tiran-nie-soe*. Utrecht, TransAct.
- Van Wijk, N. Ph. L. (2012). *Domestic violence by and against men and women in Curaçao. A Caribbean study*. Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Van Yperen, T.A. (2003). *Resultaten in de jeugdzorg. Begrippen, maatstaven en methoden*. Utrecht: NIZW Uitgeverij.
- Van Yperen, T.A., Veerman, J.W., & Van den Berg, G. (2015). *Elementen die er toe doen Overzicht van begrippen over werkzame elementen en een voorstel voor een indeling*. Den Haag: ZonMw.

Veen, H.C.J. van der, & S. Bogaerts (2010). *Huiselijk geweld in Nederland. Overkoepelend syntheserapport van het vangst-hervangst-, slachtoffer- en daderonderzoek 2007-2010*. Den Haag: WODC.

Verwijs, R., & Lünemann, K.D. (2012). *Partnergeweld. Achtergrond en risicofactoren*. Utrecht: Federatie Opvang / Verwey-Jonker Instituut.

Vink, R., Goes, A., Doornink, N., Broerse, A., Pannenbakker, F., & Van der Zwan, R., (red.) (2014). *Huiselijk geweld door kinderen en jongeren tegen hun ouders (verkennend onderzoek). 2012-2013*. Utrecht: Movisie & TNO.

Walsh, J.A., & Krienert, J.L. (2007). Child-parent violence: An empirical analysis of offender, victim, and event characteristics in a national sample of reported incidents. *Journal of Family Violence*, 22(5), 563-574.

Routt, G., & Anderson, L. (2011). Adolescent violence towards parents. *Journal of Aggression, Maltreatment and Trauma*, 20(1), 1-18.

World health organisation. (2006). *The cycle of violence. The relationship between child maltreatment and the risk of later becoming a victim or perpetrator of violence. Key facts*. WHO, Europe.

World Health Organisation (2013). *Responding to intimate partner violence and sexual violence against women. WHO clinical and policy guidelines*. Genève: World Health Organization.

Widom, C.S. (1989). The cycle of violence. *Science*, 244: 160-166.

Yerden, I. (2008). *Families onder druk: Huiselijk geweld in Marokkaanse en Turkse gezinnen*. Amsterdam: Van Gennep

file:///C:/Users/Dell/Downloads/9_ori_toelichting_bij_powerpoint_we_can_young.pdf

'Via-via werven werkt het beste om aan actieve changemakers te komen: vraag broertjes, zusjes, vrienden en vriendinnen om mee te helpen met jouw acties.

file:///C:/Users/Dell/Downloads/41_ori_actieplan_wcy_maatschappelijke_stage.pdf

Colofon

Opdrachtgever	Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap Emancipatie
Auteurs	Dr. M. Steketee Dr. R. Römkens Prof. Dr. T. Pels Dr. Mr. K.D. Lünemann Drs. E. Smits van Waesberghe Drs. J. Mak Dr. J. Mejdoubi Drs. H. Harthoorn
Met medewerking van	V. Los, MSc.
Redactie	M.K.M. Lünemann, MSc.
Omslag	Ontwerppartners, Breda
Uitgave	Verwey-Jonker Instituut Kromme Nieuwegracht 6 3512 HG Utrecht T (030) 230 07 99 E secr@verwey-jonker.nl I www.verwey-jonker.nl

De publicatie kan gedownload worden via:
<http://www.verwey-jonker.nl> en www.preventieintergeneratieelgeweld.nl

ISBN 978-90-5830-715-6

© Verwey-Jonker Instituut, Utrecht 2016.
Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het Verwey-Jonker Instituut.
Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.
The copyright of this publication rests with the Verwey-Jonker Institute.
Partial reproduction of the text is allowed, on condition that the source is mentioned.